

ჩემი თავგადასავალი

პირველი ნაწილი

"

ყოველი არსი, სულიერი თუ უსულო, ხილული თუ უხილავი, ერთ-სა და იმავე მსოფლიო კანონს ექვემდებარება: დაიბადება. იზრდება, დაბერდება – კვდება!.. წყალი რა არის... წყალი!.. უბრალო მდინარეც კი ვერ ასცდენია ამ საყოველთაო წესსა და რიგს: დაიბადება თუ არა, ე. ი. თავს იჩენს თუ არა სადმე მივარდნილ მთის კალთაზე, მაშინვე იწყებს ჟონვას ნელ-ნელა, ახალფეხადგმულ ბავშვივით, დაუყვება დაღმართს, თანდათან იზრდება, ფეხს იკიდებს, სანამ წკრიალით არ ჩაცუნცულდება რომელსამე ხევში, სადაც, როგორც აღვირუსხმელი, სისხლჭარბი, თავმომწონე და შეუპოვარი, სანავარდოდ გამოსცლი ჭაბუკი, აღარავის ეკრძაღვის, აღარაფერს ერიდება: მირბის და მიხტის ღრიალ-გრიალით!.. უძრავ ქვებს თავზე ევლება და კლლოგან კიდევებს თავგამეტებით აქეთ-იქით ეხლება, რომ გაგლიჯოს და გაიტანოს მისი მოწინააღმდეგე!.. მაგრამ, ვერ შემძლები ამისი, ზართა და ზეიმით ჭალებისაკენ მიექანება. აქ კი გაგულდიდე-გული, ღრმა კალაპოტში ჩამჯდარი და გულსავსე, ვაჟკაცურ მედიდურობით, მშვიდობიანად ტალღებს ტალღებით მიაგორებს.. მიდის, მიშხუის ზღვისაკენ თავმიცემული, შორის გზით მიმავალი, და, რაც უფრო და უფრო უახლოვდება აუცილებელ სავანეს, თანდათან იჩენს აუჩქარებლობას, როგორც მოხუცი, და ბოლოს კიდევ შეჩერდება ერთი შეჩერება... ტბორავს, თითქოს უნდა, რომ უკანასკნელად ერთი კიდევ მოიხედოს უკანვე, თვალი გადაავლოს თავის წარსულს, ფერადად გავლილ შორეულ გზას, და მერე კი საუკუნოდ ჩაინთქას, ჩაიღუპოს ზღვის უფსკრულში!..

მიყვარს საზოგადოდ ბავშვი, უგულითადესად პატივსა ვცემ მოხუცებულობას, ღირსეულად ვაფასებ ვაჟკაცობას, მაგრამ გული კი ჭაბუკობისაკენ მიმიწევს და ყველაზე უფრო იმას შეფრქვევით ვეტრფივალეები!..

ალბათ, ამის მიზეზი უნდა იყოს, რომ წყლებშიაც ყოველგვარ მდინარეს გიჟმაჟი ხევის წყალი მირჩევნია და მათში კი უპირატესობას ერთს მათგანს, ჩიხურას, ვამღეფ: ის იყო ჩემი საკუთარი ემბაზი და ჩემი პირველი სარკე.

სწორედ ამ ჩიხურის პირად, მაღლობზე, დგას ორსართულიანი ქვითკირის სახლი. ამ უშნო შენობას სიმაღლე პატარა კომპისა აქვს, სიგრძე დარბაზისა და სისქე – ციხის, მაგრამ არც ერთ მათგანს კი არა ჰგავს!.. აი, ამ სახლში დავბადებულვარ მე 9 ივნისს. განთიადისას, 1840-ში, თუმცა ნათლობის მოწმობაში კი 1841 მიწერია. ნათქვამია: ადამის შვილი, გაჩნდება თუ არა ქვეყნად, მისი ბედის ვარსკვლავიც მაშინვე ცაზე იჭედება, წინასწარის ზედწარწერითო! თუ ეს მართალია, ეჭვი არ არის, რომ ჩემს ვარსკვლავზედაც შემდეგი შაირი წერებულა:

"ერთი რამ ცხოველი არის,

ხმას აწვდენს შორით შორსაო,
თავისთვის ჩოჩორს აკეთებს,
სხვისთვის კი კაი ჯორსაო".

იმ თავითვე, დავბადებულვარ თუ არა, ვაჟის შეძენით გახარე-
გულს მამაჩემს დიდი ხნის გარისხული და სასახლიდან გაგდებული
შინაყმა შეურიგებია, და მე კი ბებიას მაშინვე გავულახავარ. აი, რო-
გორ მოჰყვებოდა ხოლმე ამ ამბავს გაზეპირებულ „მამაო ჩვენო“-სა-
ვით ცხონებული გადიაჩემი: "ვენაცვალე ჩემ კაკოს! (ბავშვობისას
კაკოს მეძახდენ) ამის დაბადებაც სულ სხვანაირი იყო: დაიბადა ერ-
თი რაღაც დათვისბელა, ბამბისქულა და ისე გაეკმინდა სული, რომ
კრინტს არა სძრავდაო! ეს თურმე იმას ჰფიქრობდა: საიდან სად მო-
ვედიო? და ბებიას-კი გულშემოყრილი ეგონა და ჩქმეტა დაუწყო!..
ერთი-ორი კიდეც შემოუცაცუნა ხელი და ძლივს ხმა ამოაღებინაო!
ვის უნახავს ამის ტირილი? სულ იცინოდაო".

ამას სხვებიც ამბობენ. დიად,- სულ თურმე ვიცინოდი, და ამ სი-
ცილს ერთი კარგი უსიამოვნებაც მოუხდენია: ერთხელ ჩამო-
სულა ჩვენსა მეზობლის გამდელი და, მომცინარი რომ ვუნახავარ,
უთქვამს: "ვუიმე!.. ჩემი გაზრდილი ნუ მომიკვდება, ეს ბავშვი ისე
იცინის, რომ სწორედ სულელი გამოვაო!.." ჩემ გამდელს სწყენია ე-
და უპასუხნია: "როგორ თუ სულელიო? ანგელოზია და ანგელოზებს
შესცინის!.. იმათ ეთამაშებაო!.. სულელები ზოგი თქვენკენ მოიკით-
ხეო" და სხვანი!.. წალაპარაკებულან და სცემიან ერთმანეთს. ჩვენს
გამდელს ჩვენი მოსამსახურეები მოხმარებიან, მეზობლისას - მათი:
ბოლოს ქალბატონებიც ჩარეულან (რასაკვირველია, მხოლოდ სიტყ-
ვითა და მუქარით და არა საქმით). ამ ამბავს მიუწევია ვაჟბატონე-
ბამდისაც და ჩამოვარდნილა ორ ოჯახს შუა დიდი უსიამოვნობა.
აღარც, თურმე, ეკარებოდენ ერთმანეთს და აღარც ხმასა სცემდენ!..
მხოლოდ თევდორობის კვირაში, ზიარების წინეთ, ოქროპირ
მღვდლის რჩევით შერიგებულან და მაშინაც კიდეც მამაჩემს სო-
ფელში კაცი გაუგზავნია და შეუთვლია ძიძისათვის: "აქ მომგვარე
ჩემი ხითხითა ბიჭუნა, რომ მეზობლებმა ნახონ, და მტრებს თვალე-
ბი დაუყენოვო!" გამოფუყვანივართ, მაგრამ წარმოიდგინეთ ყველას
გაკვირვება, რომ "ხითხითა ბიჭს", ჩვეულების წინააღმდეგ, ერთი ღი-
მილიც არ მომსვლია, ისე თურმე ვყოფილვარ გაბრუებულსავით.

აქ ცხადია, რომ სოფელში ნამყოფ ათი თვის ბავშვს სასახლეში
ყოლიფერი მეუცხოვებოდა და გაშტერებული ვიქნებოდი, მაგრამ
ასე არ გაუგიათ და არ აუხსნიათ ჩვენებს!.. იმათ უფიქრიათ: სწო-
რედ შურისა და სიხარბის საქმეა, თვალი ჰკრეს, გაღალესო და ისევ
საჩქაროდ დავუბრუნებივართ სოფელში. ძიძასაც გზაზე ერთ ვილაც
მკითხავთან გაუვლია, გამოულოცვინებია... შეუბამთ ჩემთვის ყელ-
ზე ღინჭილა, მწარე-ბალი და მივუყვანივართ სოფელში - შინ. იქ,
რასაკვირველია, მომბრუნებია გული და ისევ დამიწყია სიცილი. ჩე-
მი ძიძა დარწმუნებულა, რომ სწორედ გასჭრა შელოცვამ, გამო-
ბრუნდა ყმაწვილი, ახლა აღარა უჭირს-რაო და მახარობელიც უფ-
რენია სასახლისაკენ.

"ძიძაობა" და ყმაწვილის სოფელში გაბარება ისტორიული ჩვეულება იყო ჩვენს ქვეყანაში: მეფეები და მთავრები ერისთავებს აბარებდნენ და აზრდევინებდნენ თავის შვილებს, ერისთავები და დიდებულები – აზნაურებს და აზნაურები კი გლეხებს: უფრო ხშირად თავადებიც გლეხებს აზრდევინებდნენ. ნუ გგონიათ, რომ მაშინდელი მშობლები უგულო ყოფილიყვნენ და შვილები დღევანდელ დედებზე ნაკლებ ჰყვარებოდნენ! აქ სულ სხვა მიზეზები და საფუძველი იყო: ეს გაზრდილ-გამზრდილობა აკავშირებდა ერთმანეთთან სხვადასხვა წოდებას, გარდა ნათელ-მრონობისა, თითქმის სისხლ-ხორცობა არ მიაჩნდათ ისე მტკიცე კავშირად, როგორც გამზრდილ-გამზრდილობა. არა თუ ძიძის შვილები და მათი ახლო მონათესავენი, მათი შორეული მოყვრებიც კი მზად იყვნენ ყოველ შემთხვევაში თავი დაედვათ გაზრდილის გულისათვის, და გაზრდილიც მარად ექომაგებოდა ამ ხალხს, და მისი ბრალია, რომ ამ უკანასკნელ საუკუნემდე ჩვენს ქვეყანაში უფრო კაცური და კეთილი განწყობილება იყო მაღალ და დაბალ წოდებას შუა, ვიდრე სხვა ქვეყნებში. რა თქმა უნდა, რომ ამ გონივრულ ჩვეულების მიზეზი იყო ჩემი სოფელში გაბარებაც. და კურთხეულიმც იყოს ეს ჩვეულება!.. არ შემიძლია არ გამოვტყდე, რომ, თუ კი რამ დარჩა ჩემში კარგი და კეთილი, უფრო იმის წყალობით, რომ მე სოფელში ვიყავი გაბარებული და გლეხების შვილებთან ერთად ვიზრდებოდი.

საწერეთლოში, ზემო იმერეთში, ბევრი კარგი სოფელია და მათ რიცხვში ურევია სავანეც, ის სოფელი. სადაც ჩემი ძიძა ცხოვრობდა და მე ვიზრდებოდი როგორც სათვალდათვალოდ, ისე ჰაერის სიკეთითაც ის საუცხოოო რამ არის და ამიტომაც დაურქმევიათ "სავანე" ე. ი. მოსასვენებელი ადგილი. საჩხერეზე შორს არ არის ჩვენი სახლიდან ნახევარი საათის სასიარულო თუ იქნება. აქ ავიდგი მე ფეხი, აქ ამოვიდგი ენა და აქედანვე იწყება ჩემი მახსოვრობაც თვალწინ მიდგია ისლით გადახურული ხის სახლი წინა და უკანა კარებით, უფანჯრ-უსარკმლო, მხოლოდ ორი საკვამლურით. ანუ საფაფურით, საიდანაც კვამლი გადიოდა და სამაგიეროდ სინათლე შემოდის შუა კერაზე, მხარ-თემოზე წამოწოლილი დევივით იდვა დიდი, უზარმაზარი ჯირკვი და გაუსხლელტლად ზამთარ-ზაფხულ ცეცხლი გუზგუზებდა. გლეხის ოჯახი დილიდან საღამომდე სულ მოძრაობაშია. საქმე არ გამოელევათ და ამიტომაც ბავშვების გრძნობა-გონება სუყოველთვის გართულია. კაცები დილითვე ადრე მიდიან სამუშაოდ ყანებში, თუ ტყეში, სადილი და სამხარცი იქ მიუდისთ და დაღამებამდე ძვირად ბრუნდებიან სახლში. ქალები კი საოჯახო საქმეზე ტრიალებენ. მათ ხელშია საქონლის მოვლა. ფრინველების პატრონობა, სახლის დაგვა-დასუფთავება, სადილ-ვახშმის მზადება და მრავალი სხვა საწვრილმანო რამეები. ბავშვი რომ თვალ-ყურს ადევნებს იმათ მუშაობას, თვითონაც ძალაუნებურად მონაწილე ხდება და სწავლობს ხუთი-ექვსი წლისამ ძალიან კარგად ვიცოდი, თუ როგორ უნდა პირუტყვის ყურისგდება, ფრინველის მოვლა, სადილ-ვახშმის მზადება, გაცრა-გამტკიცვა, გამოცხობა, სხვადასხვაგვარ შეჭამადის მომზადება და სხვანი. შესწავლილი

გქონდა, თუ როდის და როგორ უნდოდა: ხვნა-თესვა, თოხნა, მკა, სხვლა და სხვანი, ასე რომ ჩემი შესაფერი ხელსაწყო რომ მქონოდა, ყველაფერს მოვახერხებდი არ ვიცოდი მხოლოდ წინდა-პაიჭის ქსოვა დ-კერვა და ისიც იმიტომ, რომ ამბობდენ: "ქალის ხელსაქნარი კაცისთვის დიდი ცოდვა არისო" და მეც მეჯერა. მჯეროდა, მაგრამ ჩუმიად მაინც გავტეხე ცოდვა და ვისწავლე მატყლის ჩეჩვა და ბამბის პენტვა. აი, როგორ მოხდ ეს: ჩემი ძიძიშვილი, რომელიც ჩემთან ძუძუშენაწოვარი და ჩემი კბილა იყო, არასოდეს არ მშორდებოდა, სულ ჩემთან იყო ერთხელ ავდრიანი დღე იყო და, ქალებმა რომ ყანაში მუშებს სამხარი წაუღეს, ჩვენ შინ დაგვტოვეს, თან აღარ წაგვიყვანეს. გვეწყინა, მაგრამ რაღას ვიზამდით? დავრჩით მარტო. მოგვეწყინა ჯერ დანასობია ვითამაშეთ, მერე კენჭობია, მაგრამ მაინც ვერ გავერთეთ. რადგანაც ამგვარი სათამაშოები მოწყენილი და მობეზრებული გვექონდა ძიძიშვილმა მითხრა: „მოდით, ერთი, ბაბუას წვერები დავუჩეჩოთო!“ ჩამოიღო საჩეჩელი, მოიტანა მატყლი და დაუწყო ჩეჩვა, თანაც ასე იძახოდა: "ასე დაეჩეჩოს ბაბუას წვერებო". ეს ძალიან მომეწონა და მეც მივბამე. დიდხანს ვერ ვახერხებდი ჩეჩვას: ორჯელ-სამჯელ საჩეჩელის ჩხირები მეჩხვლიტა, მაგრამ მაინც თავი არ დამინებებია ვინ ივო ის ბაბუა, ან რას ვერჩოდით? ეს წარმოდგენილი არც ერთს არ გვექონდა, მაგრამ ძალიან აღტაცებაში მოვყავდით ამ ბაბუას წვერების ჩეჩვას, ასე რომ თითქმის დავიქანცეთ... ბოლოს ისევ ძიძიშვილმა სთქვა: „კმარა ამდენი ჩეჩვა, ახლა გავპენტოთ და ქარს გავატანოთ ბაბუას წვერებო“. ჩამოიღო ლარი, მოიტანა ბამბა და დაუწყო პენტვა. თან პენტავდა და თანაც ლარის ბაგაბუგის ხმაზე ბუქნას უვლიდა. მეც, რასაკვირველია, გავიმეორე მისი ნამოდღვრალი და ისე შეგვიყვარდა ეს „ბაბუას წვერის“ თამაში. რომ შემდეგში. როგორც კი გავიგულებდით სადმე ქალებს, სულ ამას ვთამაშობდით და ისე კარგადაც შევისწავლეთ საჩეჩლის და ლარის ხელი, რომ ქალებიც ვეღარა გვეჯობნიდენ ძალიან ვფრთხილობდით, რაც კი შეგვეძლო, მაგრამ ერთხელ მოგვასწრეს ქალებმა, და ჩემმა ძიძამაც ჩამოიკაწრა ლოყები: "ვუიმე, რა გიქნიათ ეგ, შვილებო? ეგ ხომ დიდი ცოდვა არის? ... ქალების ხელსაქნარი რა თქვენი საქმეაო? ... და მერე ბატონებმაც თუ გაიგეს, სასახლეში რას იტყვიანოა" იმ დღიდან გვიძალავდენ ლარსაც და საჩეჩელსაც, მაგრამ გვიანდა იყო ყმაწვილის გრძნობა-გონება მოუსვენარია, ყოველ წუთს მოძრაობაშია, მაგრამ ფეხმოუკიდებელი კი არის, დიდხანს ერთსადაიმავე საგანს ვერ შერჩება. ერთგვარობა და ერთფერობა მალე ჰბეზრდება და საგნიდან საგანზე გადადის: ამიტომ ოთახში ყოფნა ეზარება, რადგანაც, რაც კი ოთახში რამ არის, ყველაფერი ნაცნობია მისი, თვალი შეჩვეული აქვს და ვეღარ ართობს მის გრძნობა-გონებას: ის გარბის მინდვრად ცა და მიწას შუა, სადაც სანახაობა მრავალფერი და უთვალავია მისთვის. შინ დარჩენა ჩემთვისაც, რასაკვირველია, დასჯა იყო. მიყვარდა ხოლმე ყანებში სიარული, სადაც მუშები იმღეროდენ, მაგრამ დიდხნობით ვერც იქ ვრჩებოდი, რადგანაც მე თითქმის ყურადღებას არავინ მაქცევდა,

თავის საქმეზე იდგენ. ვინ არ იცის, რომ ყმაწვილი ბუნება-თანა-ზიარია, ყოველთვის ჰსურს, რომ თვისი გულისპასუხი სხვებსაც გადასცეს, შეატყობინოს ხოლმე, და ეს მხოლოდ შეუძლია თავის ტოლ-ამხანაგებთან. ხშირად, როდესაც ყმაწვილი ვეღარ ჰხედავს ტოლ-ამხანაგს, უსულო საგნებს ესაუბრება ხოლმე... ქვას, ხეს, ყვავილს, ბალახს და სხვა, - პირუტყვებთან ხომ რაღა! ისე სიამოვნებით მუსაიფობს ხოლმე, რომ მეტი აღარ შეიძლება!... მხოლოდ დიდებთან ვერ ახერხებენ ყმაწვილები სიტყვა-პასუხს და გულს არ უხსნიან მათ!.. და ეს კი თვით უფროსების მედიდურობისა და აუყოლულობის ბრალია ცხადია, რომ მეც ამიტომ ვერ ვრჩებოდი ყანაში მუშებთან. მაგიერად სამწყესურში წასვლა, მინდვრად და ტყეში, და იქ დარჩენა ჩემთვის სამოთხეში შესვლა იყო. გათენდებოდა თუ არა, უქუდო, ფეხშიშველა გავრბოდი მწყემსებისაკენ და დადამებამდე იქ ვრჩებოდი. ყმაწვილი, რომელიც კი სოფელში არ გაზრდილა, ბუნებაზე სრულიად მოსხლეტილია. ის არის მოკლებული უპირველეს ბედნიერებას. ქალაქში გაზდილ ბავშვს, გენიოსიც რომ იყოს, მისი მასწავლებელი სიტყვით და ნახატებით ისე ვერ გააცნობს ბუნებას, როგორც სოფლელი იცნობს თავის საკუთარი ნახულობით... სოფლელს თვალწინ უდგას ყოველთვის ბუნება მისის სხვადასხვაფერობით, გაცნობილი ჰყავს ყოველგვარი ოთხფეხი, ფრინველი, ქვემძრომი, მწერი, მცენარე და იცის მათი ზნე და ჩვეულება: ყველა მის თვალწინ იბადება, იზრდება, იშლება, იფურჩქნება, აყვავდება, მოაქვს ნაყოფი და კვდება, - ყველა მათგანის ჭირისა და ღვინის თანამოზიარეა და ამიტომაც ეთვისიანება მათ. რომელ მხატვრობას შეუძლია გადასცეს ბავშვს ის, რასაც სოფელში მყოფი თავის თვალთა ჰხედავს? ავიღოთ, თუ გინდა, სულ უკანასკნელი: აი, მოდის, მოღრუჩუნებს დედაღორი და მას ცქრი-ალით უკან მოსდევენ პატარ-პატარა ჭყვილა გოჭები. ძუძუს ეხვეწებიან... დედა მიდის სადმე ჩრდილში და წამოგორდება მხარ-თემოზე: მისცვივდებიან შვილები და მიეძაბრებიან ძუძუებს: სიამოვნების ნიშნად აქიცინებენ პატარა გადაპრეხილ კუდებს და დედაც თვალდახუჭული დაჰხარის, დაღრუჩუნებს მათ... აგერ, კრავები კუნტრუშობენ, თიკნები დახტიან... გოჭები ჭიდაობენ, კვიცები კოტრი-ალობენ და სხვანი - სულ მრავალფერობა და სხვადასხვა სანახაობა... უყურებს ბავშვი და თვითონაც გულშექნილი, ხტის და თამაშობს!.. ამაებს ყველას მოკლებულია ქალაქელი. "გიმნასტიკაო" - მეტყვით!.. მაგრამ გიმნასტიკა მხოლოდ ტანჯვაა ბავშვის და სხეულის ჯორჯვა. სხვადასხვა ნაწევრებს ადამიანის გვამისას განა ერთიდაიგივე მოთხოვნილება აქვს?.. მე ეგება მარტო ფეხი მინდა ვავარჯიშო და იმ დროს ხელი შევასვენო. ყველაფერს თავისი დრო აქვს და ამ დროს თვითონ ბუნება უფრო უტყუვრად უჩვენებს. "გიმნასტიკის" დროს კი, წინააღმდეგ ჩემის მოთხოვნილებისა, უნდა მხოლოდ სხვის ბრძანებით ვიმოძრაო. მაგალითად, მე როცა სირბილი მინდა, ის გამაჩერებს ადგილზე, მომცემს ხელში მძიმე რკინებს და, გინდა თუ არა, ხელები ავარჯიშეო... ხელოვნებას შეუძლია, რომ დაიმორჩილოს, ე. ი. დაამახინჯოს ბუნება, მაგრამ რომ შესცვალოს

და თავისი სურვილით ვითომ გააუკეთესოს, არა მჯერა. აბა, წარმოიდგინეთ ერთი მხრით თავისუფალი, შველივით მონავარდე, სოფლელი ბავშვი და მეორე მხრით "დაჩანჩურებული" ქალაქელი ყმაწვილი!.. ფეხსაცმელი უჭერს და მაზოლები სტანჯავს... გამოსუდრულა ტანთსაცმელში, სამრაობა აღარ აქვს, ეუბნებიან: ჭკვიანად იყავი, რაც ჩვენ გირჩიოთ, მხოლოდ ის იკისრე შენცო!.. იმ საბრალოს ერთი გაკოტრიალება ქვეყანას ურჩევნია, მაგრამ განა გაბედავს, რომ ტანისამოსი დასვაროს?.. იზრდება ბრძანებით მომავალი ჭლექი და მუმი.

ქართველების ოდენი სხვადასხვაგვარი სათამაშო თითქმის არც ერთს ხალხს არ აქვს და ყოველგვარი სათამაშოც უთუოდ ისეთია, რომელიც ჭკუა-გონებასა და სხეულს სწვრთნის, ავარჯიშებს. ყველას არ ჩამოგითვლით აქ, რადგანაც შემდეგ კიდევ მექნება მათზე მსჯელობა განსაკუთრებით, და დავასახელებ მხოლოდ "ბურთაობას". აბა, რომელი "გიმნასტიკა" შეედრება მას? ბურთაობის დროს თვალი, ფეხი, ხელი, თავი, ტანი და ყოლიფერი თანასწორად ეჩვევა სიმარდეს. ქართულ სათამაშოებს ბავშვები თავის ხელით აკეთებენ, მაგალითად, ტაფა-რიკს თვითონ გამოსჭრიან ხოლმე, შვილდკოდალს იკეთებენ, ბურთს თავის ხელით ამზადებენ, და ეს შრომა კიდევ უფრო აყვარებს პატარა პატრონს თავის საკუთრებას! ნაყიდი სათამაშოები და მუქთად ნაშოვნი ტიკინები ქალაქებში მუქთახობობას აჩვევენ ყმაწვილებს და უფრო უფუჭებენ ხასიათს. ეს მე ჩემ თავზე გამომიცდია! სხვისი გაკეთებული და ნაყიდი სათამაშოები არაფრად არ მიმაჩნდა და ჩემსას კი ვუფროთხილდებოდი ხოლმე. პატარებს უყვართ დიდების მიზამვა და, მეც რომ ხუხულა სახლებსა და ბალ-სასიმინდე-წისქვილებს ავაშენებდი ხოლმე, ჩემს სიამოვნებას საზღვარი აღარ ჰქონდა. თავი მომქონდა, რომ მე თვითონ ვაკეთებდი. აბა, წარმოიდგინეთ სოფლელი ბავშვი, რომელსაც თავის ხელით გაკეთებული ბურთი ხელში უჭირავს და თავისუფლად გაჰკრავ-გამოჰკრავს ხოლმე ხტუნვითა და სირბილით, და შეუდარეთ ქალაქელს! იმ საცოდავს უჭირავს ხელში ძაფზე გამოზმული ბუმტია ბურთი და შიშით ველარ ინძრევა, არ გამიფრინდესო... რომ სიტყვა აღარ გავაგრძელო, მოკლედ ვიტყვი, რომ სოფელში გაზრდილ და ქალაქში მყოფ ბავშვებს შუა ისეთი განსხვავებაა, როგორც ნამდვილსა და მის აჩრდილს შუა ეს უბედურება ბედმა თავიდან ამაცდინა მე და ექვსი-შვიდი წლის ნამდვილი ბუნების შვილი ვიყავი: ტანმრთელი, მალხაზი, კეთილი, ყველას მოსიყვარულე და თავისუფალი, როგორც სამოთხის შვილი. დიად, სანამდი სოფელში ვიზრდებოდი, სრულიად ბედნიერიც ვიყავი, თუმცა ხანდახან, კვირაში ერთხელ თუ ორჯელ, ჩემს ბედნიერებას შეაფერხებდენ ხოლმე სასახლიდან ჩემს სანახავად გამოსულები!

"დღეს ბატონები გამობრძანდებიანო!" - იტყოდა ხოლმე ჩემი ძიძა: გამწმენდა, გამზანდა, მომრთავდა. თითქოს სადღესასწაულოდ, და აღარ გამიშვებდა გარეთ მართლაც იმ დღეს გამოვიდოდენ ჩემ სანახავად დედ-მამა დიდის ამბითა და ამალით, ისე, როგორც კი შემვენოდა ბატონყმობის დროს, და მთელი სოფელი ცქე-

რად გადაიქცეოდა ხოლმე. იმათი გამოსვლა ჩემთვის მხოლოდ სასერირო და სათამაშო იყო. ვიცოდი, რომ ისინი ბატონები იყვნენ და მე მათი შვილი ვიყავი. როგორც ისინი, ისე მათი მხლებლები მოწიწებითა და ალერსით მეპყრობოდნენ: მკოცნიდნენ, ხელში ამიყვანდნენ ხოლმე, საჩუქრებს მაძლევდნენ, მანებივრებდნენ, მაგრამ მაინც მე მათი მობრძანება ბევრად არაფრად მეპიტნავებოდა, რადგანაც გული ტყე-მინდვრისა და სამწყესურისაკენ მქონდა. კიდევ ჩემი ბედი, რომ ისინი დიდხანს არ იცდიდნენ სოფელში და მეც, გავიგულედი ხოლმე თუ არა მათ ცოტა მოშორებით, ისევ გავრბოდი სამწყესურში. იქ სოფლის ბიჭები, ჩემი ამხანაგები, გამომკითხავდნენ ხოლმე "რა მოგიტანეს, რა გითხრეს ბატონებმა. როგორ იყვნენო?" და სხვა. ამის გამოკითხვის შემდეგ, ჩვენც მაშინვე "ბატონობიას" თამაშს დავიწყებდით ხოლმე ზოგი ქალბატონს წარმოადგენდა, ზოგი ვითომ ვაჟბატონი იყო, ზოგიც მხლებლები! გადავჯდებოდით ჯოხის ცხენებზე და ჩვენს მხიარულებას საზღვარი არა ჰქონდა.

ზემოთაც მოვიხსენიე, რომ ქართველებს ურიცხვი და უთვალავი სათამაშოები გვაქვს-მეთქი. ერთი მათგანი სამუდამოდ ჩამრჩა გრძნობა-გონებაში, თუმცა ის თამაშობა თავისთავად სახალისო არ არის. ეს გახლავთ "ქორობია". ერთი უფროსთაგანი კრუხობას იკისრებდა, სხვები წიწილები ვიყავით, გავაკეთებდით წრეს, ჩავაბამდით ფერხულს და ვტრიალებდით. ქორი მოდიოდა წიწილების მოსატაცებლად, კრუხი იგერებდა, სანამ ძალ-ღონე ჰქონდა. ბოლოს ქორი ხან ერთი კუთხიდან, ხან მეორე კუთხიდან მოვარდებოდა. გაჰგლეჯდა წრეს და გაიტაცებდა წიწილს: მაშინ წიწილები გაიფანტებოდნენ, მიიმალებოდნენ აქეთ-იქით და გამწარებულ: კრუხი კი, შვილებს რომ აქეთ-იქით მიმალულსა და მიხიზნულს დაინახავდა, თვითონ გამოუდგებოდა ქორს, დააგდებინებდა და დაიბრუნებდა ხოლმე გატაცებულ წიწილას. მაშინ ხელახლად იწყებდა ქოთქოთს, შეიკრებდა წიწილებს და გააბამდა წრეს. მართალია, გამარჯვებული კი ყოველთვის კრუხი რჩებოდა, მაგრამ იმ საბრალოს მოსვენება არ ჰქონდა და იტანჯებოდა. ეს თამაში მე არ მიყვარდა, თუმცა ყოველდღე სხვადასხვა თამაშობას ამითი ვაბოლოვებდით ხოლმე. მეცოდებოდა კრუხი და ხშირად ვეკითხებოდი ხოლმე ძიძას: "რა დაუშავა კრუხმა ქორს, რომ წიწილებს სტაცებს და არ ასვენებს მეთქი?" - „ჭამა უნდაო!“ - მიპასუხებდა ხოლმე ძიძა და დაიწყებდა სიცილს. არ ვიცი, ეს თამაშობა, რომელიც სავარჯიშოდ დიდი არა არის რა, განზრახ იყო გამოგონებული რაიმე სამნიშვნელოდ, თუ ისე შემთხვევით, უბრალოდ, მაგრამ დღეს რომ ვუკვირდები, ძალიან მაგონებს ჩვენი ქვეყნის ბედს. ჩვენი ცხოვრება, ჩვენი ისტორია სწორედ ქორობიას წარმოადგენდა: საქართველო კრუხი იყო სიცოცხლეგამწარებული, და სხვა მისი კუთხეები - წიწილები!.. მტრები ქორებივით ესეოდნენ... იტაცებდნენ ხან ერთს მხარესა და ხან მეორეს, მაგრამ საბოლოოდ კი საქართველო მაინც კიდევ იბრუნებდა ხოლმე დაკარგულ მხარეს და გაერთებული, ფერხულჩაბმული წრე ბოლოს იქნევდა ძლიერად. მაშინ მე ეს არ მესმოდა, რასაკვირველია, მაგრამ გულზე კი რაღაც უნებურად მკბენდა და მეჯავრებოდა „ქორო|-

ბია" თუმცა მისი თამაშობა ყველას კი უნდოდა. მაგრამ სიყვარულით კი არავის უყვარდა ერთხელ, სახლში რომ დავბრუნდი, მოწყენა შემნიშნა ძიძამ და მითხრა: "რა იყო, ქორობია ხომ არ გითამაშნიათო".

- ვითამაშეო და ქორმაც მე გამიტაცა-მეთქი! - ვუპასუხე სიცლით. ძიძამ ჩამიკრა გულში და დაიწყო ტირილი. მე გამიკვირდა და ვკითხე: „რა გატირებს-მეთქი?“ - ის მატირებს, რომ ხვალ ჩემ წიწილასაც მოიტაცებენ და მომამორებენო! „წიწილას რა უჭირს, მაგრამ, როგორ აიტანოს და როგორღა გასძლოს კრუხმა უიმისობით?“ ეს რომ სთქვა, გული ამოუჯდა, მოუმატა ტირილს და უფრო ძალუძად მიმიკრა გულზე. მე თუმცა არა მესმოდა რა, მაგრამ მივხვდი, რომ აქ კარგი არა არის რა-მეთქი, და დავიწყე ტირილი... ვიტირე, ვიტირე და ჩამეძინა ძიძის კალთაში. მეორე დღეს კი ყოველივე გავიგე. სამუდამოდ გამომათხოვეს სოფელს და წამიყვანეს სასახლეში, სადაც სულ ახალი ცხოვრება უნდა დამეწყოს.

სასახლეში ადრეც ბევრჯერ ვყოფილვარ, მაგრამ, რომ გამომიყვანეს, მაინც ბევრი რამ მეუცხოვა. ჩვენებს თითქმის ყველაც ვიცნობდი, და სტუმრებმა კი სწორედ გამაცეცეს. ხან ერთთან მივყავდით, ხან მეორესთან. მეალერსებოდენ და მკოცნიდენ. ისე მეხვეოდენ გარს, როგორც ჩხიკვები ბუს. "ეი, სოფლის ბიჭო!" - დაიძახა მამაჩემმა -- "შენ ახლა ბატონობა უნდა ისწავლო და ბატონიშვილობას უნდა მიეჩვიო: რაც გითხრან, დაიჯერე, თორემ, თუ ურჩობა დაიწყე, წაგიყვან და დაგამწყვდევ ისე, როგორც ის პატარა ბიჭი მყავს დამწყვდეული": მომკიდა ხელი, მიმიყვანა და გამაჩერა სარკის წინ, სადაც თავიდან ფეხებამდე ნათლად გამოვჩნდი და სიცილი დავიწყე.

- ხომ ხედავ? - მკითხა მამაჩემმა
- რატომ არა!.. ბრმა ხომ არა ვარ?
- იცნობ? - მეკითხება მამა.
- რა დიდი ცნობა უნდა?
- ხომ არ გინდა, რომ დაეჭიდო?
- ვისა?
- ამ პატარა ბიჭს.
- ბიჭი კი არა, ის არ გინდა კიდე! ჩემი ლანდია!
- რა იცი, რომ ლანდია?
- რატომ არ ვიცი!.. განა ცოტა მინახავს წყალში?

ამ სიტყვაზე სუყველამ სიცილი ასტეხა და გაიკვირვა -- "შენი რისხვა ნუ მომეცემა, - წამოიძახა მოურავმა - შენი რისხვა ნუ მომეცემა, რო იტყვიან: კვიცი გვარზე წავაო. სწორედ მართალი ყოფილა. სოფლის ბავშვი რომ ყოფილიყო, რას მიხვდებოდა!.. მე რომ პირველად სარკეში ჩავიხედე, ჭაღარა მერია, მაგრამ მაინც კინალამ გავგიჟდი, ისე გამიკვირდა! " ეტყობოდა, მოურავს კიდევ ბევრი რამ უნდა ეთქვა, მაგრამ დედაჩემმა გააწყვეტინა სიტყვა, და მიძახა და მკითხა: წყალში? როგორ თუ წყალში?

- ისე, როცა სათევზაოდ დავდიოდი ხოლმე ან ყვირილაში, ან

იზვარაში, წმინდა წყალში ყოველთვის გამოვჩნდებოდი ხოლმე

- მარტო შენ? -

- მარტო მე რათა? წყალში ყოველიფერი გამოჩნდება: ხარი, ძროხა, ცხენი, დღე ყველაფერი გამოჩნდება, ღამე კი მარტო ვარსკვლავები და მთვარე გამოჩნდება ხოლმე.

- თევზს როგორღა იჭერდი? -

- პატარებს ჩქიფით და დიდებს კი ხელაობით. შევყოფდი ხოლმე ხელს ჯილეში, ქვებში, და, თუ შევხვდებოდი თევზს, დავიჭერდი და გამოვიყვანდი.

- გველი რო შეგხვედროდა? -

- რა ვუყოთ მერე? განა არ შემხვედრია? შეჰყოფ ჯილეში სელს, იქ ბევრი ღორჯო გგონია ერთად თავმოყრილი, გამოგაქ და თურმე გველია დახვეული. გაიშლება და შემოგეხვევა მკლავზე.

- მერე... არ გეშინოდა? - შემომკვილა დედამ.

- არა! დავასხვერტებდი ხოლმე რიყეზე.

- რომ ეკბინა? -

- ნწუ, ამა! წყალში როდი ეკბინება, შხამი როდი აქ თან.

წყალში ჩასვლას რომ დააპირებს, გველი მწვანე შხამს იქვე ქვაზე წამოანთხევს. წყლიდან რო ამოვა, მერე ისევ ალოკავს და გაუდგება გზას. მაშინ თუ ვისმეს შეხვდა და უკბინა, ძნელია: მზის ამოსვლისას თუ უკბინა, მზის ჩასვლამდის ვეღარ გაატანს, და მზის ჩასვლისას თუ უკბინა, მზის ამოსვლას ვეღარ მოესწრება კაცი, მოკვდება.

- რო ვეღარ მიაგნოს თავისი შხამი? -

- თუ ვინმემ დაუძალა ან შხამიანი ქვა გადაუგდო, მაშინ წყლის პირზე დაიწყებს ძებნას გველი, ირბენს და, რომ ვეღარ ნახავს, ჯავრით დაუშენს თავს ქვაზე და მოკვდება.

- შენ რა იცი ეგა? -

- შარშან ყვირილას პირზე ვნახეთ მაგრე მკვდარი გველი. არც თავი ჰქონდა გაჭეჭილი და არც წელი მოწყვეტილი, ისე იყო მკვდარი და მეთევზეებმა სთქვეს: შხამი დაეკარგებოდა და თვითონ მოიკლავდა თავსაო.

- რაზე იჭირვებს საქმეს, რატომ თან არ ჩაიტანს იმ შხამს წყალში? -

- დაწყევლილია!.. მერე-და, შხამი რო ჩაიტანოს წყალში, წყალს ხომ მთელი სოფელი სვამს და დიდი და პატარა სულ არ მოიწამლებოდენ ერთიანად? - ჩემ სიტყვა-პასუხზე დედას ეცინებოდა და თავზე მისვამდა ხელს და მეც, რაღა კი სოფლის ამბავი მომაცოლეს, მზად ვიყავი, რომ სადამომდის მეტიტინა, მაგრამ სხვებმა გაგვაწყვეტინეს საუბარი. დასწყევლოს წმინდა გიორგიმ - დაიძახეს აქეთ-იქით - ტფუ! ტფუ! ვიღაც სწორედ ჩვენ ძვირში არისო და გადავიდენ სხვა საუბარზე. ამასობაში სადილობამაც მოატანა და გადასძახეს ბიჭებს აივანზე, რომ სადილი მოეტანათ.

უცბად ოცი-ოცდაათი მეტი ფარეში შემოიჭრენ და გაჩერდენ შუა ოთახში. ბატონები მივიდენ, ჩამომწვრივდენ ტახტზე, პირდაპირ, მეორე ტახტზე აზნაურიშვილები დასხდენ და თავში მღვდელი

დაუჯდაო. კიბეზე ვიღაცამ დაახველა. სთქვეს – მოურავიაო და მართლაც ის იყო, მოუძლოდა წინ სადილს, შემოვიდა და მიეყუდა სვეტს. იმას შემოჰყვეს სხვებიც. ხელოსნებს პური მოჰქონდათ ხელკალათებით, მზარეულებს კი ქოთნებით და ქვაბებით სხვადასხვა საჭმელები. მიდგეს კუთხეში და გაჩერდენ. „აბა, ჰე, ხელი დაგვაბანიეთო,“ ბრძანეს ბატონებმა. ერთმა ფარეშმა ტაშტს დაავლო ხელი, მეორემ თუნგს და მესამემ ხელსაწმენდს. ჩამოუარეს რიგით და ყველას ხელი დააბანინეს. მერე ორმა ბიჭმა შემოიტანა გრძელი და ვიწრო ხის სუფრა, ოთხფეხიანი, რომელსაც ერთი ფეხი გამოვარდნილი ჰქონდა. „შეუყენეთ ფეხიო“ – უბრძანა ბატონმა. ბიჭები სულ ერთიანად გაცვივდენ გარეთ და თვალის დახამხამებამდ ერთმა შემოარბენინა ქვა, სხვებიც ისევ უკან მოსდევდენ; გადააბრუნეს სუფრა და შეიქნა ერთი კაკაკუკი. გაუმაგრეს ფეხი, ვაგრამ ცოტა მეტი მოუვიდათ, ფეხი დამოკლდა და სუფრამ ყანყალი დაიწყო. „შეუყენეთ ნაფოტო“ – ბრძანა ბატონმა. გაცვივდენ ბიჭები ნაფოტის მოსატანად. კიდევ ისევ ერთმა მოიტანა ნაფოტი და სხვები უკან მოსდევდენ; შეუყენეს სუფრას და გაამაგრეს. როგორც იქნა, ამ ჭირს გადარჩენ, მაგრამ მწუხარება ამით მაინც რათავებულა. დამშეულს ძაღლებს რომ სადილის სუნი ეცათ, დრო იხელეს, შემოგვივდენ ოთახში. შემდგრენ სუფრას ქვეშ და წამოწვეს. – „არიქა. დაგვიხსენით ამ ძაღლებისაგანაო“, დაიყვირა ბატონმა. ბიჭებმა დაავლეს ჯოხებს ხელი და დაუწყეს სუფრის ქვეშ ძაღლებს ცემა. ძაღლები იღრინებოდენ, იკბინებოდენ, დიდხანს არ უნდოდათ, რომ გამოსულიყვენ სუფრის ქვეშიდან, მაგრამ ბოლოს, ძალა რო დაატანეს, იკადრეს და გაცვივდენ გარეთ. ერთი-ორი ძაღლი აზნაურების სუფრის ქვეშაც შემძვრალიყო ბიჭებმა რომ იმათ ჯოხით ცემა დაუწყეს, ერთმა აზნაურმა იყვირა: „ვაიმე, წვივი, წვივი მომტეხე, შე ოჯახდაქცეულო! ბატონი-ჩემის რისხვა ნუ მომეცემა, ჩემი ჯინი სჭირს და განგებ მიყო ვს საჭმეო!“ – მაგრამ ბიჭი დიდ უარზე იდგა და იძახოდა: „ღვთისა და ბატონის რისხვა მქონდეს, თუ უცაბედად არ მომსვლოდესო“ ამ შემთხვევამ დიდი სიცილი და ხარხარი გამოიწვია და ის აზნაურიშვილიც განგებ აზვიადებდა ტკივილს, ისვამდა წვივზე ხელს და იჭყანებოდა. ძაღლები რომ გარეკეს, რამდენიმე ბიჭი კარებზე დააყენეს ჯოხით. რომ აღარ შემოსულიყვენ. ეს შემთხვევა პირველი არ ყოფილა და უკანასკნელი. არა თუ ჩვენ ოჯახში, სხვის ოჯახებშიაც ამგვარივე შემთხვევა იყო ხოლმე; თითქმის ყოველ იჯრაზე, ყოველ სადილ-ვახშამზე ამ სუფრის ფეხების ცოდვილი იყო და ძაღლების მოგერება, და აზრად არავის მოსდიოდა, რომ ერთხელვე გაემაგრებინათ სუფრის ფეხები, და ან ბიჭები სადილობამდე კარებზე დაეყვნებინათ, რომ ძაღლები არ შემოსულიყვენ ხოლმე. ამ ახირებულობას ისე იყვენ მიჩვეული დიდი და პატარა. რომ უამისოდ ვერც კი შეეძლოთ წარმოედგინათ სადილ-ვახშამის ჭამა: თითქოს ეს ყველა აუცილებელი საჭიროება ყოფილიყოს, ისე. როგორც მღვდლისაგან სუფრის კურთხევა. ყოველიფერს რომ მორჩენ და დაალაგეს საჭმელები სუფრაზე, უცბად დედაჩემმა შეჰკვივლა მამაჩემს: – „რას შვრები მაგას!“ – თურმე მა-

მაჩემს კარგი მოზრდილი ლუკმა ჩაედვა პირში ისე, რომ ჯერ მღვდელს „მამაო ჩვენო“ არ ეთქვა და სუფრა არ ეკურთხებია. ახლა-კი გაახსენდა, წამოვარდა ზეზე და ხელით ანიშნა მღვდელს. მღვდელმაც სისწრაფით „მამაო ჩვენო“ გადიკითხა, აკურთხა სუფრა, და მაშინ კი მამაჩემმაც გადაყლაპა და მიუბრუნდა მღვდელსა: „მამაო, კინაღამ არ დამახრჩვე. შიშით ვერ გადავყლაპე. სირცხვილით ვერ გადმოვაგდე და შენ კი ლოცვა გააჭიანურეო“. – “შენი რისხვა ნუ მომეცემა, ორჯერ გადავახტი, რამდენიც შევიძელი, ჩავაფურჩეო“. ამ სიტყვებზე დედაჩემი გაჯავრდა და უსაყვედურა მამაჩემს: „სულ შენი სულწასულობის ბრალია, რომ მღვდელსაც ცოდვაში აგდებ და გმობას ალაპარაკებ. ვის გაუგონია ლოცვის გადაფურჩეება და ღვთის მოტყუებაო?“ მღვდელი გაწითლდა და თავის გასამართლებლად წაილულლულა: „არა უშავს რა, პური და ღვინო ისეც ნაკურთხია ღვთისაგანო: ცოტა რომ დააკლდეს, რა უშავსო“. – “რას ამბობ, მღვდელო, – სთქვა დედაჩემმა. – რაც კი არსებობს ქვეყანაზე, ღმერთს უკურთხებია. რო გაუჩენია: და მაშ რა საჭიროა კურთხევანი რო ყოველ დღე ხელში გიჭირავს?“ ეს ბაასი, ვინ იცის, რამდენ ხანს გაგრძელდებოდა და რითი გათავდებოდა, რომ მამაჩემს არ დაეყვირა: “კარგია, ახლა რა დროს ეგ არის, მშიაო“. ყველამ ხმა ჩაიწყვიტეს და შეუდგენ გულმოდგინედ ჭამას.

სუფრა სხვადასხვა თავი საქმელებით აივსო, თავ-თავისი კერძი ყველას საყოფი ედვა წინ, მაგრამ მაინც მამაჩემს მოართვეს ხელგობით და დაუდგეს წინ ასო-ასოდ აქნილი რაჭული ხბო, რომელსაც მოსაკითხად უგზავნიდა ხან ერთს და ხან მეორეს. ისინიც თავყვანისცემით მოახსენებდნენ ხოლმე: „ღმერთმა ნუ მოგვაკლოს თქვენი მოწყალებაო!“ ამ დროს გავიხედე, შუა ოთახში რომ გამწკრივებული ბიჭები თავზე გვადგენ და ჩვენ ჭამას რომ უყურებდნენ და ტუჩებს აცმაცურებდნენ, მათ რიცხვში ჩემი ძიძიშვილიც იდგა. თვალი მიქნია, მივხვდი, რაც უნდოდა, გავაპარე ხელი, ვტაცე შუამძვალს და ელვასავით გადავუგდე. ბურთში გაჩვეულმა ბიჭმაც, რასაკვირველია. მიმინოსავით დაიჭირა და იგდო უბეში. ბევრმა თვალიც ვერ მოასწრო ამ ჩვენ ხორციტ გაბურთავებას. მაგრამ დედაჩემმა შენიშნა და სიცილით მითხრა: „შვილო. მარტო მაგას რომ მოუკითხე. სხვებს ხომ გული დაწყდებათო! მაგის ტოლა ბიჭები, ორი-სამი. ხომ ხედავ. სხვაც არისო! ისინი სულ შენი შინაყმები და ვეზირები იქნებიანო! მოუკითხე იმათაცო!“ მე დიდი სიამოვნებით აღვასრულე დედის ბრძანება, და თითო ნაჭერი გადავუგდე სამივეს. ეტყობოდათ, რომ ბურთაობაში ისინიც გაწაფული იყვენ. ორმა მათგანმა თითები ისე გამოჰკურეს ჰაერში მოტრიალე ხორცს, როგორც მიმინომ ბრჭყალები მწყერს: მხოლოდ ერთ იმათგანს, რომელიც უფრო მოზრდილი იყო, გაუვარდა ძირს. “აი, დაგესხა თავსლაფიო!“ მიამახეს აქეთ-იქიდან, „ვერ ყოფილხარ ბატონის ერთგულიო!“ შერცხვა ბიჭს, მაგრამ ხორცის ნაჭერი მარჯვედ მომუჭნა. „პალური მაგასო!“ ბრძანა ბატონმა; მისცვივდენ პატარა ბიჭები და ჰკრეს პალური. საკვირველია! ეს პალური არც მეპალურებს და არც საპალურებს არა სწყენიაო. შეიქნა ერთი საზოგადო სიცილი და ხარხარი. პა-

ტარა ბიჭებს პურიც გადაუგდეს და ისინიც სიამოვნებით გაცვივდნენ გარეთ, რომ პირი ჩაეგემრიელებიათ. სუფრაზე ღვინოს არავის არ აძლევდნენ, მხოლოდ მერიქიფეხებს ეჭირათ ხელში ღვინით სავსე დო-ქები და, დაიცლებოდა თუ არა ვისიმე ჭიქა, მაშინვე აავსებდნენ. სა-დღეგრძელოები არ იცოდნენ. პირველს ჭიქას რომ აიღებდნენ, მაშინ კი პირჯვარს გამოისახავდნენ და იტყოდნენ: "დიდება ღმერთსა! მოწ-ყალესა ერსა! ღმერთო გაუმარჯვე ბატონსა და ყმებსა, აქა მბრძა-ნებელსა! შენდობა, მამაო!" - ეტყოდნენ მღვდელსაც და გადაჰკრავ-დნენ ღვინოს. მერე კი იმდენსა სვამდნენ, რამდენიც უნდოდათ. სამი-ზეზო სადღეგრძელოები კი ფიქრადაც არ მოსდიოდათ.

სადილი რაც უფრო გრძელდებოდა, უფრო და უფრო ეტყობო-და მხიარულება ყველას. იცინოდნენ, ხუმრობდნენ და სასაცილო ამ-ბებს ამბობდნენ. სიცილსა და მუსაიფში ხანდახან ფარეშებიც გამო-ერეოდნენ, მაგრამ თავი კი ზრდილობიანად ეჭირათ.

გათავდა სადილი, სუფრა აალაგეს, ფარეშებმა ხელი დააბანინეს ისევ ყველას და წავიდ-წამოვიდნენ. სასახლეში დარჩენ მხოლოდ ბატონები. იმ დროში ნასადილევს ძილი ყველასათვის აუცილებელი საჭირო იყო და ამიტომ დედ-მამა საწოლ ოთახში დარჩა. მე კი სასტუმრო ოთახში შემეყვანეს და იქ დამტოვეს. "იყავი მანდო და, როცა ძილი მოგინდეს, წამოწევი ტახტზე, მუთაქა მანდერ არიო, მიიდევი და დაიძინეო. სანამდის არ აგრილდება, კარში არ გაგი-შვებთ. ხომ ხედავ, რომ სიცხით ღედამიწას ალძური ასდისო. ყოვე-ლი ცხოველი გაბოროტებულია, ან ბრაზიანმა ძაღლმა არ დაგგლი-ჯოს, ან გველმა არ დაგგბინოსო. რო აგრილდება, მაშინ კი პატარა ბიჭებიც გმოიღვიძებენ და იხტუნეთ ერთად ეზოში, რამდენიც გინ-დოდეთო".

მომიკეტეს კარები და დამტოვეს მარტო. ეს პირველი შემთხვე-ვა იყო ჩემ სიცოცხლეში, რომ მარტო დავრჩენილიყავი, და ისიც კარდაკეტილ ოთახში. დავღონდი და დავიწყე ფიქრი. მე გული ისევ ჩემი სოფლისაკენ მქონდა. "მართალია, ამისთანა სიცხეში, - ვიფიქრე გუნებაში, - მზეში ყოფნა და წანწალი არ ვარგა, მაგრამ მაგიერად რა სჯობია იმას, რომ ხის ქვეშ ჩეროში იჯდე და დანასობიას ან კენჭობიას თამაშობდე! და აქ ჯ, არ ვიცი, რა უნდა გავაკეთო?" მილიო, რომ მეუბნებიან, განა ძილისგუდა ვარ, რომ დღევ ვიკო-ტრიალო?" ამგვარი ფიქრები სევდასავით მომაწვენ გულზე და ყელ-ში რაღაც ბურთივით გამეჩარა. უცბად რაღამაც გრიალი დაიწყო, მივიხედე კედლისკენ და შევნიშნე რიურმე კედლის საათი იყო, თითქოს კოლოფის მზგავსი შეიძრაო, გაიღო .კარები, გამოხტა. გუგუ-ლი, სამჯერ დაიძახა "გუგუ, გუგუო" და შეჰყო ისევ თავი, დაი-ძალა. წამოვვარდი ზეზე, დამავიწყდა ჯავრიც, მწუხარებაც, ვიფი-ქრე: "ეს გუგული სად შემოფრენილა-მეთქი", ის სოფელშიაც ვი-ცოდდი, რომ გუგული ბუდეს არ იკეთებდა და სხვის ბუდეში სდებ-და კვერცხებს ვსთქვი: „სწორედ მერცხლის ბუდეა აქა და იქ ზის მეთქი"! მოვინდომე, რომ მივპაროდი და ქუდი დამეხურა ზედ. მი-ვეპარე ფეხაკრეფით, ნელ-ნელა, დავდგი სკამი და შევდექი ზედ, მაგრამ მაინც ვერ ავწვდი. საათი მაღლა იყო ჩამოკიდებული, სკამი

სკამზე დავდგი და ისე ვაპირებდი მიპარვას, შევპოტინდი. მაგრამ ამ დროს გამომისხლტა სკამი, გადმოვვარდი და გამხდა ბრეგვა იატაკზე. ხმაურობაზე გამოცვივდენ მეორე ოთახიდან და, გაშხვართული რომ მნახეს იატაკზე, ჯერ შეეშინდათ, მაგრამ მერე კი, მნახეს არა მიჭირდა რა, სიცილი აიტეხეს. მე შემრცხვა და მოვრთე ტირილი. გული ამომიჯდა და ვედარაფრით ვედარ გამაჩერეს. სანამ ჩემმა უფროსმა დამ არ მომკიდა ხელი და არ წამიყვანა სამოახლოში, სადაც ჩემი ძიძაც სტუმრად იყო.

დედაჩემი დიდი ძველებურ ოჯახის ასული იყო. 1820-ში, თეოფილაქტეს დროს, ქუთათელი და გენათელი რომ დააპატიმრეს და აჯანყება მოხდა, იმ აჯანყებულების მეთაურად ითვლებოდა დიდი ივანე აბაშიძე, ახალციხეს მოკლული. ეს ივანე დარეჯან ბატონიშვილის, პირველი სოლომონ მეფის ასულის. შვილი იყო და დედიჩემის მამა. აჯანყებულები რომ დაიმორჩილეს და დაამშვიდეს (უნდა მოგახსენოთ, მისთანა აჯანყება არ ყოფილა, რომ ხალხს რამე ძალადობა ეხმაროს, მხოლოდ უკმაყოფილებას აცხადებდენ პირდაპირ, დაუფარავად), აბაშიძის ოჯახი აიკლეს და იმის ცოლ-შვილიც სხვებთან ერთად ტყვედ წაიყვანეს. გურიის უკანასკნელი მთავარი, მამია გურიელი, ღვიძლი ძმა იყო აბაშიძის ცოლის: გამო-

ესარჩლა დასა და დისწულებს, იშუამდგომლა მთავრობასთან და ტყვეები, გარდა დარეჯან ბატონიშვილის ერთი უფროსი ვაჟისა, უკანვე დააბრუნეს გზიდან. მაშინ დედაჩემი იყო 12 წლისა და ყველაფერი გულისფიცარზე დაებეჭდა. აბაშიძის სახლობა დაბრუნდა, მაგრამ ყმა და მამული ჩამორთმეული დაუხვდა. ოჯახი აკლებული და განადგურებული. საზრდო რომ აღარ ჰქონდათ და პატრონიც აღარავინ ჰყავდათ. გურიის მთავარმა გადაიყვანა და ცდილობდა, რომ მათი მწუხარება მომავლის იმედებით როგორმე გაექარებინა. ყველაზე უფრო დასევდიანდა თურმე დედაჩემი: ამას თურმე დარეჯან ბატონიშვილი აგონდებოდა, რომელიც შვილსავითა ზრდიდა და ანეზივრებდა, როგორც შესანიშნავ ბავშვს. დარეჯან ბატონიშვილისა არ იყოს, გურიელმაც განსაკუთრებული ყურადღება მიაქცია დედაჩემს. იმ დროს. როგორც სხვა ყოველ ქართველ დიდ-ოჯახებში, გურიელის სასახლეშიაც თითქმის შინაკაცებად ითვლებოდენ ფრანგის პატრები და დიდი გავლენაც ჰქონდათ ოჯახებზე.

ამ ევროპიულად განათლებულმა და გონებაგანვითარებულ მეცნიერებმა დედაჩემზედაც დიდი გავლენა იქონიეს: მათი მეოხებით შესწავლილ- ჰქონდა, სხვათა შორის, ექიმობა და მეურნეობა. რაც კი იმ დროში ქართველ-ქალის ხელიდან გამოვიდოდა, ყველაფერი ზედმიწევნით იცოდა: იყო კარგი მწიგნობარი. მეოჯახე. მოხელსაქნარე და მასთანაც კარგი აღმზრდელი. ცნობისმოყვარეობასთან შრომისმოყვარეობაც შეთვისებული ჰქონდა: დილას მამლის ყივილზე რომ წამოდგებოდა. დაღამებამდე ფეხზე იდგა და უსაქმურად კაცი ვერ ნახავდა. „სიზარმაცე და უსაქმურობა დედა არის ყოველგვარ ბოროტებისაო," იტყოდა ხოლმე: "და კეთილი საქმე კი იგივე ლოცვა, ვედრებააო". მოსამსახურეებს ყოველთვის თვალყურს ადევნებდა, რომ ცუდი არა ჩაედინაო-რა. უსაქმოდ არავის გააჩერებდა,

ყოველგვარ ხელობას ასწავლიდა მათ და ზოგს წიგნსაც აკითხებდა. მაშინ, ბატონყმობის დროს, ამგვარი ქცევა საარაკო იყო და დედაჩემის მოქმედებაც ბევრს თვალში ეჩხირებოდა. მკაცრობისა ღმრისხანების სახელი ჰქონდა დავარდნილი, რადგანაც თავი მძიმედ ეჭირა. "თუ თავი გაუყადრე ბრბოს, პირს შეგაჩვევს, აღარად ჩაგაგ-

დებს და, რაც უნდა ურჩიო. აღარ დაიჯერებსო" - ამბობდა. სასახლეში მისი ყველას ემინოდა და დიდი ხატრიცა ჰქონდაო. მაშინ მეც ისე მეგონა, როგორც სხვებს, რომ დედაჩემი ცივგული და მრისხანე იყო, მაგრამ, გონებაში რომ ჩავხვდი, მაშინ კი გამოვიკვლიე სიმართლე: ის იყო ნამეტანი ჩვილი გულის მექონი და მოყვარული, მაგრამ დიდ-ოჯასში ნამყოფი, დარეჯან ბატონიშვილის გაზრდილი და პატრების ნამოწაფარი, განგებ პირბადეს იფარებდა, მხოლოდ კეთილის განზრახვით. უნდა გენახათ მაშინ, როდესაც სასახლეში ავად ვინმე გახდებოდა. გინდ უკანასკნელთაგანიცა!.. დღე და ღამ მოსვენება აღარ ჰქონდა და თავის ხელით უვლიდა, როგორც შვილს. გაჭირვებულის დახმარება რჯულად ჰქონდა დადგენილი, სულ სხვებზე ჰფიქრობდა და სხვებისთვის, თითქოს თავია საკუთარ პირადობაზე ხელაღებული ყოფილიყოს, მუთამ მწუხარებაში იყო, და ყოველ ფერიცვალობა დღეს მტირალი იჯდა ხოლმე. ამბობდენ: ამ დღეს რაღაც ძველებური ამბავი აგონდებაო.

სულ სხვა ბუნების. მიმართულებებისა და ხასიათის იყო მამაჩემი. უკანასკნელ დროში წერეთლები მძლავრობდენ და სახუცის ოჯახიკი მთავრობისაგან ზურგმომაგრებული, ყველაზე ბატონობდა. იმ დროს მამაჩემი დედისერთა მცირეწლოვანი ობოლი ყოფილა: ბიძებიც გადავარდნილი ყოფილან, მეფე სოლომონს ჰხლებიან თან. ქვრივ-ობოლს ვინ არა სჩაგრავს, და, რასაკვირველია, შეძენის სურვილით გატაცებული სახუცესიც არ დააკლებდა ხელს. ერთხელ სახუცის მოურავი მოსულა ბებიაჩემთან და მოუხსენებია: "თქვენ რომ ეზოში ძელქვის პატარა სახლი გიდგათ, სახუცესს სურს, რომ დაუთმოთო". პატრონს, რასაკვირველია, შორს დაუჭერია ეს ამბავი, გაგრამ მოურავს მაინც მოუყვანია მუშები. დაუნგრევია სახლი და გადაუტანია. გამწარებულ ბებიაჩემს სახუცისათვის წიგნი მიუწერია: „დიდო ზურაბ წერეთელო! გრცხვენოდეს უკადრისი საქციელისო. დაგვიმარტოხელე ქვრივ-ობოლი და სახლს თავზე გვანგრევო. ვინ იცის, დრო რას მოიტანს, თუ ღმერთმა ინება და ჩემი მაზლი შინ მშვიდობით დაბრუნდა. მაშინ დრო გადაბრუნდება და შენც ესევე საქმე მოგივაო". პასუხად ზურაბ წერეთელს აი. რა მოეწერა: „აბა-შიძის ქალო, ენა დაიმოკლე. თორემ, ხომ იცი. დროც ჩემ ხელო არის და გასავალიცო. ჩაგწერ სიაში და შენი ობლიანა მოზდოკში ამოგაყოფინებ თავსო!“ ამ მუქარით შეშინებული ქვრივი გაჩუმებულიყო, მეტი რა გზა ჰქონდა, და შვილსაც ისე უფრთხილდებოდა, რომ მუდამ გვერდში უჯდა და აღარსად უშვებდა. ამის ბრალი იყო,

რომ მამაჩემი შინაკაცად იყო გაზრდილი და მხოლოდ ის იცოდა, რაც დედამისს ესწავლებია. მუდამ დედის კალთაში თავის დებას ისეთი ზედგავლენა ჰქონდა მამაჩემზე, რომ იმას მთელ მის სიცოცხლეში თვითნებობა და ახირებულობა ზნედ ჰქონდა გადაქცეული: სძულდა ნადირობა, რაც იმ დროში მებატონეების ჩვეულება იყო, ეჯავრებოდა აქეთ-იქით სიარული და სულ სახლში იჯდა: შინაც არას აკეთებდა: ამბობდა: "კაცი სიმშვიდისა და მოსვენებისათვის არის გაჩენილი". არც თვითონ შრომობდა, არც სხვას აწუხებდა. უყვარდა ძილი, აგრეთვე არ სწყინდა, როცა ხედავდა, რომ უსაქმური მოსამსახურეები მთელი დღე მხართემოზე წამოწოლილი კოტრი-ალებდნენ სახლში. პირის გემო იცოდა, უყვარდა კარგად ჭამა და სულ იმას იძახოდა: "არიქა, მშიერი არავინ დარჩეს სახლში, დიდსა და პატარას, ყველას სამყოფად აჭამეთო." ბუნებითად ნამეტანი გულკეთილი იყო, შური და ბოროტება არ ესმოდა, რა იყო: მაგრამ ერთ უბრალო რამეზე უცბად იცოდა გულის მოსვლა, და მაშინ აღარ დაზოგავდა გინდ შორებელი ყოფილიყო და გინდ ახლობელი.

ეს ზნე მოუვლიდა ხოლმე უფრო ხშირად მაშინ. როდესაც უნებურად გამოავლიძებდა ვინმე, მაგრამ სიფიცხე დიდხანს არ გასტანდა. მოვიყვან რამოდენიმე მაგალითს: ჩვენში, როგორც შობის წინ ალილოზე, ისე სააღდგომოდ ჭონაზე დადიოდნენ ხოლმე მომღერლები. ერთხელ იმ დროს მოვიდნენ ჩვენსა მეჭონეები და დაიწყეს "ჭონა", როცა მამაჩემს ეძინა. "ალათასა, ბალათასა, ხელი ჩაჰკარ კალათასაო", რომ შემოსძახეს, მაშინ გამოვლვიძა მამაჩემს და მიაშურა. მომღერლებმაც რომ დაინახეს ლომივით კაცი, პერანგისამარა, თავშიშველა მათკენ მუქარით მიმართული, დაფრთხენ, გადაცვივდნენ ზოგი აქეთ, ზოგი იქით ყორეზე, თავს უშველეს, მაგრამ თითო-ოროლა აქა-იქ მოგროვებული კვერცხები კი სულ დაემტვრაო. მამაჩემი გამობრუნდა და უბრძანა მოურავს. "შემიტყვე, ვინ იყვენ ეგ მეჭონეები, რომ ცოცხალი არ გადავარჩინოო." ამაზე დიდი ფიციც დასდვა. მაგრამ, რომ გამოიძინა და კაი გუნებაზე დადგა, ბევრი იცინა და თავის ბრძანებაც გამოსცვალა: "შეიტყვეთ ვინ იყვენ ის საცოდავები, რაც დამტვრევიათ კვერცხები, სასახლიდან უზღვევით და, ამას გარდა, კარგადაც დაასაჩუქრეთო". ეს ხასიათი რომ იცოდნენ მისი, მძინარის ყველას ეშინოდა და ფხიზელს კი არავინ ერიდებოდა. ოჯახის საქმეში არ ერეოდა, სულ დედიჩემის ხელში იყო: მაგრამ მამაჩემის ახირებულობა ბევრჯელ ხელს უშლიდა და ამ ორს, სრულიად ერთმანეთის წინააღმდეგ ბუნების მექონ ადამიანთ, ხშირად ჰქონდათ ერთმანეთში საყვედური. დედაჩემს არ მოსწონდა მამაჩემის ყოფაქცევა, მაგრამ ბევრს უთმობდა. როგორც კი შეიქნებოდა შუადღე და გუგული თორმეტჯერ დაიძახებდა „გუგუს“, მამაჩემი მაშინვე სადილად დაჯდებოდა. ადრე რომ მონდომებოდა სადილი, მაინც არ სჭამდა. უცდიდა გუგულს და მოთმინებიდან გამოსული ყვიროდა: "რა არის, ეს რჯულმაღლი, რომ ასე აგვიანებს და სასადილოს არ დაუკრავსო?" ესეები ყველა დედას არ მოსწონდა და ხშირად ეტყოდა ხოლმე: „შენი ცოდვა მიეცეს,

ვინც შენ აგრე გამოგზარდაო". ამგვარი ახირებული ხასიათი ოჯახში მოსაწონარი არ არის, როგორც წესისა და რიგის ამრევი, მაგრამ სასახლეში კი ყველას ვაჟბატონი უფრო უყვარდათ, ვიდრე ქალბატონი. საკვირველია, მრისხანე დედაჩემს არ უყვარდა არავის დასჯა, მხოლოდ სიტყვითა და შეხედულობით იყო საშიში. ხშირად იპატივებდა ხოლმე მამაჩემისაგან გულმოსულობით გაწირულს, მაგრამ მაინც ყველა მრისხანედა თვლიდა.

ერთხელ მოცლილი ფარეშები წასულიყვენ შეშის მოსატანად. ტყე იქვე ახლოს იყო: თითო კონის შეკვრას, რასაკვირველია, დიდხანს არ მოუნდებოდენ, პაგრამ დაღამებამდე მაინც რად დაბრუნდებოდენ სასახლეში. დარჩენილიყვენ სათამაშოდ და, სხვათა შორის, „ტირილობია“ ეთამაშნათ: გადააფარებდენ თურმე ჩოხას შეშის კონას, დაახურავდენ ქუდს, ერთი მიუჩოქებდა, ორი იქით-აქეთ ხელს მოჰკიდებდა და სხვები ზარს ააყოლებდენ მოთქმით ტირილს, ვითომდა მკვდარიაო: ხან ერთმანეთს ტიროდენ, ხან თურმე მოურავს, ხან ხელოსნებს, მზარეულებს, ხან ვის და ხან ვის. ამ ხანად თურმე რიგი მოურავზე მიმდგარიყო. იმასაც გაეგო, გული მოსვლოდა და ბატონს დააბეზლა: "თქვენ გტიროდენო." მამაჩემს გული მოუვიდა: მიაყვანია მომტირლები და მათი საქმე ცუდად იყო, რომ დედაჩემი არ გამოსარჩლებოდა: "როგორ გეკადრება აგრე გამოურკვევლად გარისხებაო" ტირილიც არის და ტირილიც არისო. ვინ იცის, რა სიტყვებს ამბობდენო. ეგებ მართლა წარმოიდგინეს, რომ ბატონი აღარა გყავდეს, რა დღეში ჩავცვივდებოდითო და იმას მოსთქვამდენო!" ამის გამგონე ბიჭებმა გული მოიცეს და შეჰფიცეს: "შენი ხატი ნუ გაგვიწყრება, ჩვენ თქვენი ხსენება არ გაგვებედოს, და ღმერთმა ნუ მოგვასწროს მაგ დღესო. ჩვენ მხოლოდ მოურავი ვიტირეთო." მამაჩემს გაეცინა და ბრძანა: "კარგი, აღარ დაგსჯით, მაგრამ გაიმეორეთ კი ახლავე, როგორ იტირეთ მოურავიო." იმათაც. რასაკვირველია შემოიტანეს შეშის კონა, გადააფარეს ჩოხა და შეჰქენეს ღრიალი: "ვაიმე, მოურავო" და შეიქნა კომედია. სათითაოდ იტირეს სუყველამ. დიდმა, პატარამ, ვინც კი ოჯახში იყო, თავი მოიყარა, შეიქნა ერთი საზოგადო მხიარულება, ასე გაშინჯეთ, დედაჩემიც კი მეორე ოთახში იჯდა და ცდილობდა სიცილი შეეკავებია. ცუდ გუნებაზე იყო მხოლოდ მოურავი, და მეორე დღეს მოციქულიც მოუგზავნა მამაჩემს: „თუ შეიძლებოდეს, რამდენიმე ხნით დამითხოვეთ, რომ სახლში წავიდეო“.

ეგებ ვინმემ იფიქროს, რომ ამგვარი საქმეების ჩამდენი და საქმეში აჩქარებული მამაჩემი მჩატე ჭკუის ყოფილიყოს. სრულიადაც არა, ძლიერი გონების კაცი იყო, მოსწრებული და ენამჭევრი, თუმცა კი ხშირად ებამწარეც. დედაჩემი იტყოდა ხოლმე: "ამ ჩემ შვილებს მამამათის ენა გამოჰყვათ, დახურდავებულო". ჩვენ ხუთნი და-მმანი ვიყავით, ღვთის მალლით, არც ერთს არ გვექონია სუსტი ენა და-აქედან შეგვიძლია ვიგულისხმოთ, თუ რა უნდა ყოფილიყო მამაჩემის დაუხურდავებელი ენა. სწორედ სასიამოვნო და საყვარელი სანახავი იყო მამაჩემი, როდესაც გუნებაზე იყო. იმას რომ სწავლა მიეღო და ცხოვრებაში განვითარება ჰქონოდა. შესანიშნავი რამე

იქნებოდა. მაგრამ ნამეტან გულკეთილობასთან შეერთებულ გულ-ფიცხოვას სულ სხვა ბეჭედი დაესვა. და, თუ დედაჩემი არ ყოფილიყო, ოჯახში ყველაფერი არეულ-დარეული იქნებოდა. ამას თვითონ მამაჩემიც გრძნობდა და დამშვიდების დროს, დიდი პატივისმცემელიც იყო ცოლის ნება-სურვილისა. მიუხედავად მისი ახირებულობისა, გარეშეებსაც ძალიან უყვარდათ მამაჩემი და მთავრობაც დიდ პატივსა სცემდა სიმართლისა და პირდაპირობისათვის, და ბევრ რამესაც უთმობდა. ერთხელ გენერალ-გუბერნატორმა გაგარინმა დაიბარა: "მოდი ახლავე ჩემთან, უნდა მოგილოცო ხელმწიფის წყალობაო". ბზობა დღე იყო. მივიდა მამაჩემი. გაგარინმა მოულოცა და უთხრა: ხელმწიფის „ბლადოვოლენიე“ მოგივიდაო. მამაჩემს იამა და დაჯდა, დაუწყო ცდა, როდის ჩამაბარებენ „ბლადოვოლენისო". იცადა, იცადა, სადილობა გადავიდა. მამაჩემმაც მოთმინება დაჰკარგა და მიამახა: „თუ მიბოძებთ, მიბოძეთ, ეგ რაღაც „ბლადოვოლენიე“ არისო!" გუბერნიის მმართველს გაეცინა და უთხრა თარჯიმანის პირით: "ბლადოვოლენიე" უმაღლესი მადლობა არისო". მოთმინებიდან გამოსული მამაჩემი წამოვარდა ზეზე და მიაყვირა: „ღმერთმა უმადური გამყოფოს, უსადილოდ დამტოვთ! დღეს ბზობაა, მაგას ერთი კარგი ზურგიელი მერჩიაო!" - სთქვა და გამოვარდა გარეთ. არ გაუვლია ნახევარ საათს, რომ ჩვენსა თარჯიმანი მოვიდა, გაგარინის გამოგზავნილი. თანაც ერთი წყვილი დიდრონი ზურგიელი მოიტანა: "ეს მიახლებია შენთვისო - შემოეთვალა გუბერნატორს. და "ბლადოვოლენიეც"- კიდევ სხვა იყოს ზედმეტადო". რასაკვირველია, სრულიად დაკმაყოფილებულმა მამაჩემმაც დიდი მადლობა შესწირა.

მამაჩემის ახირებული ხასიათის ასახსნელად ბევრი რამ სასაცილო შემთხვევა მახსოვს.

ფოტოგრაფია რუსეთში ახალი შემოღებული იყო. ჩემ ძმას გადაეღო თავისი სახე და გამოეგზავნა. უწყება მოგვივიდა. მე გიმნაზიაში მიმეჩქარებოდა და დავიბარე შინ: რომ დავბრუნდები, ფოსტიდან გამოვიტან-თქო. მამაჩემს სულმა აღარ მოუთმინა და თურმე თვითონ წავიდა ფოსტაში. შევიდა, ნახა, რომ ყურადღება არავინ მიაქცია, მიიხედ-მოიხედა. სკამიც ვერსად დაინახა. რომ დამკვდარიყო: დგას ფეხზე სხვებთან ერთად და ჰფიქრობს გუნებაში: ეს რას ნიშნავს! სადაც შევდივარ, ყველგან დაბრძანდის მეუბნებიან და სკამს მიდგმენ, და ეს კი, ვიღაც არის, ბურადაც არ მაგდებსო! ფოსტის უფროსი ახალი დანიშნული იყო და მამაჩემს არ იცნობდა. მამაჩემმა ერთხანს იცადა და ბოლოს, რომ მოთმინება დაჰკარგა, მივიდა და უთხრა:

- კიდევ დიდხანს გინდა, რომ მაცდევიანო? მომეცი ჩემი ილიკოს გამოგზავნილი, თუ რამე იყოს, და გამისტუმრე.

- ილიკო ვინ არის? - ეკითხება გაკვირვებული ფოსტის უფროსი.

- ილიკო ვინ არის? იან არის და ჩემი შვილი. ხელმწიფე იმპერატორისა მოსამსახურე კანკოი.

- მე ვერ ვიცნობ.

- ოხ, შენ თუ არ იცნობ, მაშ პური ველარ უჭამია! იმ კაცს სასახლეში იცნობენ და შენ აქ, გინდ იცანი და გინდ არა!

- ყოველიფერი კარგი, მაგრამ თვითორ თქვენ ვინლა ბრძანდებიო?

- მე თავადი როსტომ წერეთელი.

- ვერც თქვენ გიცნობთ.

- ახლა ხომ გეუბნები ვინცა ვარ!

- ეგ არა კმარა.

მაშ. ხატზე ხომ არ გინდა, რომ შემოგფიცო!

- ფიცი რა საჭიროა. წაღიო და მოწმობა მოიტანეთ.

- მოწმობა? რისი მოწმობა?

- მისი. რომ სწორედ თავადი როსტომ წერეთელი: ხართ.

- მერე-და ვის უნდა გამოგართვა ეგ მოწმობა?

- პოლიციაში, კვარტალს.

აქ მამაჩემმა მეტი შეურაცხყოფა ველარ აიტანა და სტაცა კისერში ხელი...

შეურაცხყოფილი ფოსტის უფროსი გაიქცა საჩივლედ პირდაპირ გუბერნატორთან. დაიბარეს მამაჩემი. შევიდა თუ არა ზალაში, მაშინვე საყვედურით მიმართა გუბერნატორს: მთელი ხმელეთი სელში გიჭირავთ და კაცებს ველარ შოულობთ, თუ როგორ არის თქვენი საქმე, რომ ვიღაც გიჟებს და მასხარებს ნიშნავთ?

- როგორ! რა ამბავი იყო? რა ჩაგიდენიათო? - ეკითხება გუბერნატორი.

- როგორ თუ რა ჩამიდენია! დიდმა იმპერატორმა ალექსანდრე პირველმა დამამტკიცა თავად როსტომ წერეთლად, ნიკოლოზმა ხელი მოაწერა, ალექსანდრე მეორემ ბეჭედი დაუსვა, და ახლა, ეს ვიღაც ოხერია, სამი დიდი ხელმწიფის მონიჭებულ წყალობაა ისე მართმევს და მხდის, თითქო მაგისი შეკერილი ჩოხა-ნაბადი იყო! მეუბნება, რომ ეგ ყოლიფერი ჩალადაც არ ღირს, თუ პოლიციაში არ წახვედი და იქ ხელახლა კვარტალმა, მაქსიმე მგალობლიშვილმა, არ დაგამტკიცაო.

- ეგ ყოველიფერი კარგი, მაგრამ თქვენ რაღა უპასუხეთ?

-- საპასუხო რა მქონდა?! რისიც ღირსი იყო, კიდევაც მივანიჭე.

- მაშ, აღიარებ, რომ შეურაცხყოფა მიაყენე?

- რას ამბობთ? როგორ თუ შეურაცხყოფა?! ჩემი საცინლად აგდება რომ კიდევ ამეტანა, რა ნება მქონდა, რომ მთავრობის შეურაცხყოფა დამეთმო მაგისტრის?

- ხელი შეახეთ?

- არა, ისე, კისერში წავავლე.

- მეტი არაფერი?

- როგორ არაფერი. გადმოვლუნე და სამიოდე ჯოხი ვზუზღე. ერთი ჩემი გაკიცხვისათვის და ორიც - მთავრობის შეურაცხყოფისთვისო. - ამას ისეთი გულმოსულობით ამბობდა, რომ ვერც თვითონ გუბერნატორმა და ვერც მისმა ჩინოვნიკებმა სიცილი ველარ შეიკავეს. ბოლოს, როდესაც აუხსნეს მამაჩემს მისი შეცდომა, შეწუხდა,

მიუბრუნდა იქვე მდგარ ფოსტის უფროსს და უთხრა: - "შე ცუდო კაცო. მე რა ვიცი ახალი რიგისა და წესებისა? რომ მნახე, შემოვედი ერთი უსწავლელი, ადამის ხნის კაცი, აგეხსნა ჩემთვის, რასაც ახალი კანონები გეუბნებიან, თვარა: მე შემოვდივარ ზრდილობიანად, შენ კი ისე მიბლვერ, თითქოს შენი მოსისხლე ვყოფილიყო! სხვა რომ არა იყოს რა, ყმაწვილი ხარ, ჩემი ჭადარისათვის მაინც უნდა გეცა პატივიო". ეს საქმე ბოდიშითა და მორიგებით გათავდა. შემდეგ დიდი მეგობრებიც იყვენ მამაჩემი და ის მისი მონათლული ჩინოვნიკი: ყოველ დღესასწაულების წინ, საშობოდ, საახალწლოდ, სააღდგომოდ, დიდ მოსაკითხებს, როგორც მეგობარს, უგზავნიდა ხოლმე მამაჩემი და ისიც დიდი მადლიერი იყო: მოუვიდოდა თუ არა მამაჩემს მისი შვილების წიგნები რუსეთიდან, თვითონ ფოსტის უფროსი მოარბენინებდა ხოლმე მამაჩემთან და აღარც კითხულობდა: "ქტო ტაკოი როსტომ წერეთელიო?".

კულებიაკინი ჭკუიანი და კეთილი კაცი იყო და ხალხსაც ძალიან უყვარდა, მაგრამ ერთი წუნი ჰქონდა: უცბად რაღაცა მოუვლიდა და აყვირდებოდა ხოლმე. მაშინ მის მრისხანებას საზღვარი აღარა ჰქონდა. ამ გუბერნატორს ჩვეულებად ჰქონდა, რომ სადმე წავიდოდა სოფლად, ამაღას იახლებდა და წინ ბაირაღს გაიძლოლებდა. ერთ ხელ საჩხერეშიც ამგვარად მოვიდა. თითქმის მთელი საწერეთლო, დიდი და პატარა, თავად-აზნაურთაგანი, შუაგზაზე მიეგება და თან წამოჰყვება. კულებიაკინმა თავმომწონედ თავისი ბედაური შეათა მაშა. ცხენს რაღაცა წასცდა. ერთმა ახალგაზრდათაგანმა თ. ა. მ. სიცილი აიტეხა. გუბერნატორმა შეჰყვირა თავისებურად. ახალგაზრდა უადგილო მხიარულებისათვის გაქაჩეს და სატუსალოში ქუთაისისაკენ უპირებდენ გაგზავნას... ეს ყველას ეწყინა, მაგრამ კრინტი ვერავინ დასძრა. თავგალუნული მიჰყვებოდენ დიდხანს. ბოლოს შენიშნეს, შორს, რომ ერთი დონის ყაზახი რუსი მოდიოდა ცხენით. მამაჩემი დაწინაურდა და რომ დაუახლოვდა ყაზახ რუსს, ჩამოხტა ცხენიდან და მძიმედ თავყვანი სცა. ეს სუყველამ დაინახა. კულებიაკინმა წარბი შეიკრა და გამოიკითხა, თუ რად ჩაიდინა როსტომმა მაგისტანა უსაქციელობაო. მამაჩემმა უპასუხა:

- რუსი გახლდათ და პატივი არ მეცაო?

- კი, მაგრამ თავადიშვილს როგორ გეკადრება დონის ყაზახის წინ თავის მოხრაო. განა ვერ შეატყე, რომ უბრალო ვინმე იყოო?

- როგორ არაო, მაგრამ შეიძლება ერთი ათი წლის იქით დიდი კაცი გახდეს და მეც მომადლიერებული მეყოლება, ხომ მოგეხსენებაო, წინწამლოლილი საქმე ხანდახან კაცს კეთილად გამოადგებაო.

კულებიაკინი დაფიქრდა, გაიცინა და ბრძანა, რომ სატუსალოში გასაგზავნი უკანვე დაებრუნებინათ.

მამაჩემი თავის დროზე განთქმული მოჭადრაკე იყო, ვერავინ უგებდა. განსაკუთრებით ღენერლის შტაბის ოფიცრები იყვენ მონდომებული, რომ როგორმე მოეგოთ, მაგრამ ვერას აწყობდენ. ერთხელ ღენერალ-გუბერნატორს, გ. ერისთავს, შემოეთვალა თბილისიდან: "ერთი შესანიშნავი მოჭადრაკე პოლკოვნიკი გვეწვია, შენთან თამაში სურს და თუ დრო გაქვს, მოდი, ჩემთან არისო. აბა, შენ

იცვი, თუ შენებურად გვასახელებ ქართველობასო!" მამაჩემიც წავი-
და და გაიმართა თამაშობა. პოლკოვნიკმა დაინახა, რომ მოპირდაპირე
ახირებულად ეთამაშებოდა და ჰკითხა: თქვენ, როგორც პირველსავე
გამოსვლაზე გეტყობათ, თეორია არ უნდა იცოდეთო: კუთხის პაი-
კი რა ხელმოსაკიდებელი იყო? =

- თეორია რა არის? - ეკითხება მამაჩემი.
- - სხვადასხვა სათამაშო კანონები.
- ჩვენ, ქართველებმა, ერთი კანონის მეტი არ ვიცით: ისე უნდა
ეთამაშო, რომ მოპირდაპირეს მოუგო.
- ეგ მართალია, მაგრამ უთეორიოდ არ შეიძლება.
- არ ამიხსნით მაინც, რა არის თეორია? =
- სხვადასხვა გამოჩენილ მოჭადრაკეთა ნათამაშევი, რომელიც
სხვებისთვის სამაგალითო კანონად დარჩენილა.
- ჰო, ისევე კარგი დაგემართოს: ისინიც ხომ ჩემისთანა მიწი-
შვილები იქნებოდნენ, ციდან ხომ ვერ ჩამოფრინდებოდნენ? = ახლა
ჩემ თამაშსაც უგდეთ ყური და, თუ მოგეწონოთ. ჩაწერეთ და თეო-
რია იქნებაო.

პოლკოვნიკმა დაიწყო თამაში და არ გაუვლია დიდხანს, რომკიდეც წააგო.
შეწუხდა და სთქვა: "აშიბკაო". ითამაშეს მეორე, კიდეც წააგო და სთქვა:
„აშიბკაო“: მესამე, მეოთხე, მეხუთე... გაცხარებული პოლკოვნიკი აგებს და თან
იძახის: „აშიბკა, აშიბკაო“. მამაჩემს გაეცინა და უთხრა: „პოლკოვნიკო,
ტყუილად ნუ ფიქრობ. რომმოიგო! სანამ ეგ ვიღაც "აშიბკა" გადაგკიდებია, მაგას
თავიდან არმოიშორებო!" ეს ხუმრობა მის მოპირდაპირეს ეწყინა, შეურაცხყოფად
მიიღო და ხმამაღლა ლაპარაკი დაიწყო. მამაჩემმა დამშვიდებით უპასუხა:
„ნარდი, ჭადრაკი და სათამაშოები სასიამოვნოდ დადროს გასატარებლად
გამიგონია ჩვენშიო. ხუმრობაც შეშვენიის დ-
მეც ჩემი ქვეყნის ჩვეულებაზე ვადგივარო. და თქვენში თუ საწყენი
და გასაჯავრებელი ყოფილა, ჩემთან რა გინდა, ისევ თქვენებთან
გეთამაშნაო?" გაჯავრებულმა დაავლო ქუდს ხელი და გამოვარდა
გარეთ.

აი, ამისთანა ხასიათის კაცი, რომელიც გარეთ, სხვაგანაც არ
იშლიდა თავის ახირებულობას, რა უნდა ყოფილიყო შინაურობა-
ში. სადაც დამოუკიდებელი ბატონი იყო? = მართლაც, ბევრს ახირე-
ბულობას ჩადიოდა და ხელს უშლიდა დედაჩემის ყოველთვის წინ-
დაწინ მოფიქრებულ და გონივრულ განკარგულებას.

მახსოვს, ერთი გლეხი გადაგვიშენდა და ოჯახში არავინ დარჩე-
ნილა, გარდა ერთი ოთხმოცდაათი წლის მოხუცისა, რომელსაც აღ-
არც მამულის მოვლა შეეძლო და აღარც თავის საკუთარი თავის
რჩენა. რომ საგლეხო ადგილ-მამული არ გამცდარიყო, მამაჩემმა
მოინდომა იმ ბერიკაცის სასახლეში გამოყვანა. მოხუცმა, რასაკვირ-
ველია, შორს დაიჭირა თავის სახლ-კარის თავისდანებება: იმას უნ-
დოდა, რომ თავის სიცოცხლეში არ ენახა მის ქოხში გამქრალი ცე-
ცხლი, იქვე მომკვდარიყო, სადაც მისიანები სცხოვრობდნენ და ბო-
ლოს იმათვე საფლავს ამოწოლოდა გვერდით. ნებით რომ ვედარ
დაიყოლიეს. ბატონმა ბრძანა, ძალით გამოეყვანათ და კიდეც გაუგ-
ზავნა კაცები. ეს ამბავი არ მოსწონდათ სასახლეში: მოსა-

მსახურეები, ბიჭები, გოგოები, ყველანი ჩურჩულებდენ: ნამსახური კაცი თავისი სახლიდან რა გასაგდებიაო! ნაერთგულარს და ნამსახურს კაცი ძალსაც არ გაიმეტებსო. ამას მოვკვარი მე ყური და გავიქეცი მამაჩემთან. ის ნიგოზ ქვეშ ჩეროში იყო მხარეთმცოდნე წამოწოლილი: მივედი და ვკითხე: მამა-ბატონო, ჩვენი მურა რომ დაბერდეს, აღარაფერი არ შეეძლოს, აღარც ყეფა და აღარც ღრენა, მაშინ რაღა ვუყოთ-მეთქი!

- რაში გეკითხება, შვილო! თუ მაგრე დაბერდება, მჭადს აქმევენ და იქნება თავისთვინ, სანამ არ მოკვდებაო.

- მაშ, თუ მაგრეა, კაცი უკეთესი არ არის ძალზე-მეთქი! ბერიკაცს რომ თავის სახლ-კარს აშორებ და გამოგყავს, ის კი არ გეცოდება-მეთქი!

ამ სიტყვებმა ისე დააფიქრეს მამაჩემი, რომ ხელახალი განკარგულება მოახდინა: "თავი დაანებეთ იმ ბერიკაცს, დარჩეს თავის სახლში და საზრდოც მიუჩინეთო". მასუკან ხშირად იტყოდა ხოლმე: ჩემი დაუფიქრებლობით კინაღამ ცოდვაში ჩავვარდიო, მაგრამ ანგელოზმა მამხილა ბავშვის პირით, ვენაცვალე იმის ძლიერებასო!

ხშირად მამაჩემს სახარების კითხვა უყვარდა, მაგრამ იმ კილოთი, რა კილოთიც წირვაზე კითხულობენ ხოლმე, და ისე გაიტაცებდა და ხოლმე კითხვა, რომ სახარებაში გამოხატულ პირებს ემუსაიფებოდა. მაგალითად: "ჰი შენს მადლს", "ვენაცვალე შენს სახელს".

"იცის ბიჭმა" და სხვანი და სხვანი: ამგვარ სიტყვებს ჩაურთავდა ხოლმე, მოსაწონს აზრს მოიწონებდა და საგმობელს ჰგმობდა. ერთ ხელ, სახარების კითხვის დროს, როდესაც მივიდა იმ ადგილამდე, სადაც ფარისევლები შეცდენას უპირებდენ ქრისტეს და ქრისტე უბრძანებდა მათ: "მიეცით კეისრისა კეისარსა და ღვთისა ღმერთსაო", მამაჩემმა ჩვეულებრივად წამოიძახა: "დაგესხათ თავს ლაფი, გინდოდათ, მოგეტყუებიათო! ჰოი, ახლა ნეტავი თქვენი თავი მომცა ხელში, რომ ეგ წვერები სულ ღერ-ღერად დაგაგლიჯოთო!" - ამ სიტყვებს დედაჩემმა მოჰკრა ყური, გამოვიდა მეორე ოთახიდან დედაჩემს: "ბატონო, ვის უჯავრდება მაგრე გულითო!" - "ვისა და შეჩვენებულ ფარისევლებსო" - გულმოსულად უპასუხა მამაჩემმა.

- შე დალოცვილო, მაგ სიშორეს რომ არ წაეპოტინო, - მიუგო დედაჩემმა, - შინ რომ საკუთარი ფარისეველი გყავს, რატომ იმასკი არაფერს ეუბნებიო! შენმა მოურავმა მთელი ოჯახი აურ-დაურ-რია, მაგის თავგასულობას საზღვარი აღარა აქვს. რამდენი ხანია გეხვეწები, რომ ამ ოჯახს ეგ როგორმე მოაშორო, მაგრამ ის ფარისევლობით თვალებს გიხვევს და ჩემი აღარა გჯერა-რაო! ამის თქმა და მამაჩემის ზეზე წამოვარდნა ერთი იყო: მომგვარეთ მოურავიო - დაიყვირა. მოიყვანეს ნამძინარევი მოურავი, მაგრამ სანამდი ის რასმე იტყოდა, მიამახა ბატონმა ბიჭებს: "მე ფარისეველი სახლში აღარ მინდა, დააყოლეთ ეგ შეჩვენებული თავდაღმართზე და მიაყოლეთ პანღური, რომ სასახლისაკენ პირი აღარა ქნასო!"

ეს მოურავი მართლა სამაგელი რამ იყო, მაგრამ მამაჩემი მაინც არ ელეოდა და დედაჩემმა, რომ იცოდა მამაჩემის ხასიათი, სახარების კითხვაში შეურჩია დრო და ძლივს გადაარჩინა ოჯახი იმ ცუდი

მოურავისაგან.

ამით ვათავებ მამაჩემზე საუბარს, თუმცა ბევრი რამ შემეძლო, რომ კიდევ მეთქვა.

ჩვენი სახლის ზედა სართულს ოდა ერქვა, ქვედას – პალატი, და ორივეს საერთოდ კი – სასახლე, რომელსაც ირგვლივ, სამი კუთხით სხვადასხვა შენობა ერტყა: სამოახლო, საფარემო, სახაბაზო, სამზარეულო, ბეღლები, საბძლები, სასიმინდეები, მარანი და სხვადასხვა ხულები. იმათზე ცოტა მოშორებით საჯალაბო იყო და იმ საჯალაბოს გარს ერტყა საჯინიბო, სათხებო, საღორე, საქათმე, საბატე, საინდოურე და სხვ. სამოახლოში ქალები იდგენ და სამ ხარისხოვანად იყოფებოდენ: გამდელებად, მოახლეებად და გოგობად. გამდელი, როგორც ოჯახის ერთგული, ნამსახური და მოჭირნახული, დიდ პატივში იყო, ხმა ჰქონდა საოჯახო საქმეში და ბატონიშვილების გამოზრდაც მის ხელში იყო. ეს ყოველ ოჯახში საზოგადოდ ძველთაგანვე მიღებული იყო, მაგრამ დედაჩემი კი ამ კანონს არ დასდევდა და უფრო თვითონ ზრდიდა შვილებს. მოახლე ქალბატონთან თანშეზრდილი და ნამზითვი, მისი ხელზე მოსამსახურე იყო: გოგო კი – ყველას მორჩილი და მოსამსახურე. იმათ გამდელები ადევნებდენ თვალყურს და სწრთვნიდენ; საქმე არ გამოეღოდათ ხოლმე: ჭრა, კერვა, ქსოვა, ქარგვა, რეცხვა, აბრეშუმის მოყვანა და სხვა ამგვარი რამ ხელსაქნარი – მათი პირდაპირი მოვალეობა იყო.

კაცებს უფრო ცოტა საქმე ჰქონდათ სასახლეში. სახაბაზოში ხაბაზები იდგენ: დღეში ორჯელ გაახურებდენ თორნეს, გამოაცხობდენ საცხობს და სხვა საქმეს, რაც უნდა საჭირო ყოფილიყო, ხელს არ მოჰკიდებდენ. სამზარეულო მზარეულებს ეჭირათ ხელში და ისინიც ხაბაზების კვალობაზე მიდიოდენ. მარან-ბეღლები ხელოსნებს ებარა, სასიმინდე და ხულებიც მათი საქმე იყო: საბძლები კი მეჯინიბებს ჰქონდათ მიჩენილი. მოჯალაბე და მწყემსები ცალკე წრეს შეადგენდენ. ყველას თავისი საკუთარი, ძველთაგანვე დაწესებული და გადაჭრილი საქმე ჰქონდა: სხვა საქმეს ხელს არ ჰკიდებდა, სხვების საქმეში არ გაერეოდა: იცოდა მხოლოდ ის, რაც მისი საქმე იყო და კიდევ ასრულებდა, თქმა აღარ უნდოდა. ეს ყველა ასე იყო, მაგრამ რადგანაც ამგვარი საქმის კეთება მაინცა და მაინც ბევრ დროს არ მოითხოვს, ბატონის მხლებლებიც უმეტეს ნაწილად უსაქმურად ბრძანდებოდენ და სიზარმაცით დათენთილი იყვენ. მხოლოდ ფარეშებმა არ იცოდენ, რა უნდა გაეკეთებიათ: თუ ბატონები არ მიუთითებდენ, ისე, თავისთავად, ხელს არაფერსა ჰკიდებდენ.

ჩვენ სახლს წინ დიდი ეზო ჰქონდა, სადაც უზარმაზარი ნიგვზები, ანუ, როგორც ზოგან უწოდებენ, კაკლისხეები, საჩრდილებლად თავმომწონედ შლიდენ შტოებს. სახლის წინ კარის ეკლესია იყო აგებული, უკან საქალებოთი. ძველად, საქართველოში არც ერთი ეკლესია არ აშენდებოდა ისე, თუ უკან საქალებოც არ ექნებოდა მიდგმული. წირვა-ლოცვის დროს საყდარში წინ კაცები იდგენ და უკან საქალებოში კი ქალები. რასაკვირველია, არავის მამაკაცთაგან ფიქრადაც არ მოუვიდოდა, რომ ზურგი მიექცია ხატებისაკენ და დაეწყო ცქერა! დღეს კი, როდესაც რუსულ წესზე აშენდა ჩვენი საყდრები და საქალებოს აღარ აკეთებენ,

ქალები და კაცები არეულად შედიან საყდარში. ნახევრად ტიტველი ქალები თვალს იტაცებენ კაცებისას, და მლოცველებსაც ზეციური სასოება ქვეყნიურ იმედებზე გადააქვთ, სისხლი უღელავთ და გულისთქმა ებილწებაო.

თითქმის ყოველ დიდ ოჯახს ჰყავდა ძველად საკუთარი მღვდელი: წირვა-ლოცვა გაუწყვეტელი იყო და ადრე მღვდელსაც უფრო პატივსა სცემდნენ, ვიდრე დღეს. მეფე და მთავრებიც შენდობას სთხოვდნენ მღვდელსა და ხელზე ეამბორებოდნენ: მხოლოდ ბატონები თავის საკუთარ მღვდლებს, რადგანაც სულ ერთად იყვენ, არა ჰკოცნიდნენ ხელზე. ამიტომაც დარჩენილა ჩვენში ანდაზა: "შინაურ მღვდელს შენდობა არა აქვსო".

აი. ვრცელი სახე, როგორც საზოგადოდ ყველა დიდ ოჯახებისა, ისე ჩვენი მოსახლკარობისაც, ეხლა ეგებ ვინმემ იკითხოს, თუ რათ უნდოდათ მაშინდელ ბატონებს ურიცხვი ფარეში სასახლეში, მაშინ, როდესაც საქმე არა იყო რაღა ამის მიზეზი იყო მაშინდელი ბატონყმობის წესი და რიგი, ძველთაგანვე ისე რჯულად დაკანონებული, რომ მისა გატეხა ცოდვად მიაჩნდათ.

ბატონყმობა ჩვენში პირობით იყო და არა უსაზღვრო, როგორც სხვაგან. ყმებმა იცოდნენ, რა უნდა გადაეხადათ, ბატონებმა – რა უნდა გადაეხდევინებინათ, და ორივე მხარე შეურყევლად ასრულებდა თავის მოვალეობას. სხვადასხვა გვარის და სხვადასხვა სოფლის გლეხები, სხვადასხვაგვარად იყვენ დაბეგრული, ზოგს მეტი ემართა, ზოგს ნაკლები, ზოგს სულ ამოკვეთილი ჰქონდა ბეგარა და გააზატებული იყო. ერთ ჩვენ გლეხთაგანს, სხვათა შორის, ნახევარი კვერცხიც ემართა: ყველიერის დაურწყებას ჩამოვიდოდა სასახლეში, სამზარეულოში შეწვავდა კვერცხს, გაფცქვნიდა, მერე გაჰყოფდა ძუით შუაზე და ნახევარ კვერცხს მიართმევდა ბატონს, როგორც ბეგარას. ნახევარ კვერცხის ბეგარა ისე აწუხებდა იმ გლეხს, რომ რამდენჯერმე სთხოვა ბატონს: ამომიკვეთე და ერთს ძროხას მოგართმევო. მაგრამ პასუხად ამას ეუბნებოდა: საშვილიშვილო ვალდებულება რომ მე მოვსპო ძროხის გულისათვის, ეს ღორმუცლობა იქნება, და თუ სხვებ გამოიჩენ როგორმე თავს ერთგულობით, მაშინ კი შეიძლებაო. მართლაც, ჩვენს სამოახლოში სახადი გაჩნდა, ავადმყოფები გადახიზნეს. საორმოცომ ისე შაშინა ყველა, რომ ავადმყოფებს არავინ ეკარებოდა: მაშის ამ გლეხკაცმა იშოვა დრო, დაადგა თავზე ამ გადაწოლილებს და უპატრონა. ამ ერთგული სამსახურისათვის ამოუკვეთეს ნახევარი კვერცხის გადახდა.

ერთ გლეხს წელიწადში ათი კოკა ღვინო ემართა: ერთ წელიწადს ღვინო აღარ მოუვიდა და ბატონმაც კოლოტებით ღვინის მაგიერ ათი კოკა წყალი გამოატანია და ჩაასხმევინა ჭურში. ღვინო რომ არ მოუვიდა, ის ღვთის ნება იყო: გლეხკაცს მუშაობა და შრომა მაინც არ დაკლებიაო და, რაც არა აქვს, რა უნდა გადავახდევინო. მაგრამ წყალი ხომ ზედ კარზე ჩამოუდისო, და მიტომ გამოვატანინე, რომ არ იფიქროს, ბეგარა ამოკვეთილი მაქვსო. რაც მამა-პაპიდან არ მართებს, იმაზე მეტს არას ვთხოვ, მაგრამ, რაც მართებს, იმას კი ვერ შევარჩენო, რადგანაც მამებს ასე გადმოუ-

ციათ ჩვენთვის და შვილებსაც ასე უნდა გადავცეთო. თვითონ გლეხებიც მტკიცედ იდგენ თავის პირობაზე და ნამეტანის გადახდას სიკვდილს არჩევენ.

როგორც სოფელი შრომა ქათმით, რაჭა ხბოთი და აგრეთვე ცხვრით, ისე თავასა ღორის სიკეთით იყო განთქმული. თავასელ გლეხებს ბეგარად ედვათ, რომ ყოველ წელიწადს, ნაშობევს, დაურწყების კვირაში, თითო ბურაკი გამოეტანათ სასახლეში. ჩვეულებადა ჰქონდათ, რომ მარჯვენა ფეხი უნდა მოეჭრათ გამოტანილ ბურაკისათვის და უკანვე წაეღოთ შინ. ამას ბედის დაბრუნებას ეძახიან.

ერთხელ ერთ გლეხთაგანს გზაში დაგვიანებოდა და, რომ დამარხვდა, მეორე დღეს მოიტანა ბურაკი. ბატონი გაუწყრა და ის ბურაკი იქვე დაბმულ დათვს გადაუგდო. დათვმა, რასაკვირველია, მაშინვე დატორა. გამწარებულმა გლეხმა გაიმეტა თავი, შეეჭიდა დათვს, გამოგლიჯა ბურაკი, მოჭრა მარჯვენა ფეხი და დანარჩენი ისეო გადუგდო: "არა, შენი ჭირიმე. - მიაძახა, - როგორც დამნაშავეს, რაც გინდა ის მიყავითო, მაგრამ ჩემს ბედსა და მამა-პაპის ჩვეულებას დათვს ვერ შევაჭმევო!"

გრიგოლ წერეთლის შვილი, ნესტორ წერეთლის მამა, დიმიტრი, რუსეთში იყო გამოზრდილი. დაბრუნდა თუ არა, ოფშკვითელი ნიარაძის ქალი შეირთო, მდიდარი მემკვიდრე. ჩაესახლა იქ და მოუჯახეობას მიჰყო ხელი. ერთ ღამეს ვიღაცამ თოფი ჰკრა და მძინარი მოჰკლა. მკვლელობა მიაწერეს ცოლის ნათესავებს, როგორც გარემო მემკვიდრეებს, დაიჭირეს, ბევრი დასაჯეს, ზოგი ციხეში გამოახრჩვეს და ზოგიც ციმბირში გაგზავნეს. გაიარა ორმოცდაათმა წელიწადმა. ერთმა მოხუცებულმა სოფელელმა სიკვდილის წინათ აღიარა საჯაროდ შემდეგი: "მე ვიყავი დიმიტრი წერეთლის შინაყმა, ერთხელ კამბეჩები დარჩენილიყვენ ღამე საჩეხს გარეთ და ბატონმა გვიბრძანა, რომ შეგვერეკა საჩეხში: ჩვენ, რასაკვირველია, უარზე დავდექით, რადგანაც მწყემსები არ ვიყავით. მაგრამ ბატონი გაგვიწყრა და გვიბრძანა: "მე ეგები არ ვიცი, რასაც გიბრძანებთ, ის უნდა გააკეთოთო!" ეს გვეუცხოვა ჩვენ, ფარემებს, პირობა შევკარით, რომ მოგვეკლა. წილი ვყარეთ და მე მერგო. იმ ღამეს მივეპარე მძინარს ჯნჯრიდან და თოფი ვკარიო". ამ რამდენიმე მაგალითებიდან მკითხველი ცხადად დაინახავს, თუ რა მძიმედ იდგენ თავის მოვალეობაზე ბატონიცა და ყმებიც. აზატ გლეხებს არაფერი გადასახადი არ ემართათ და მიდიოდენ საბატონო აზნაურების კვალობაზე: გამოჰყავდათ სასახლეში თითო პატარა ბიჭი ხელზე მოსამსახურედ და მით თავდებოდა მათი მოვალეობა. აი, სწორედ ამ მიზეზით აიხსნება ის გარემოება, რომ დიდ ოჯახებში ორმოც-სამოცობით ეყარენ ფარემები და საქმეს-კი არაფერს აკეთებდენ. ბატონყმობის დროს მხოლოდ მოჯალაბეები იყვენ საზოგადო კანონს, რიგსა და ჩვედლებას მოკლებულნი. გლეხი, მიწაწყლის პატრონი, და მოჯალაბე, უმიწაწყლო, სულ სხვადასხვა იყო. მოჯალაბედ გახდებოდა მხოლოდ ნაყიდი, ანუ ტყვედ წაყვანილი და სრული მონაც იყო მისი პატრონისა. მოახლედაც მოჯალაბის შვილები უნდა გაეყვანათ და გლეხი-

სას ვერ შეეხებოდენ, გინდ ობოლიც ყოფილიყო.

სიკო წერეთელს ერთი გლეხი გადაუშენდა და უპატრონო ობოლი მოსამსახურედ გამოიყვანა. სოფელმა იწყინა და მოციქული მიუეგზავნა: მიწაწყალი თქვენია, საკომლოს რაც გნებავთ, ის უყავით, აგრამ ობოლზე კი ხელი არ გაქვთ და დაგვიბრუნეთ, რომ ჩვენვე უპატრონოთ და გავათხოვოთო. ბატონმა, რასაკვირველია, ყურადღება არ მიაქცია მათ თხოვნას. ერთ დღეს რაღაც უჩვეულო ხმაურობა მოისმა საჩხერეში. გაიხედეს და დაინახეს, რომ ყვირილის პირად ხვადაბუნები მოდებული იყო გლეხკაცებით, კალიასავით მოჰფენოდენ ჭალებს, შემოვიდენ საჩხერეში და შემოერტყენ ირგვლივ წერეთლის სახლს ყვირილით: ნუ ჩადიხართ უსამართლობას, გოგო დაგვიბრუნეთო. როდესაც ბატონი გაუძალდა, გლეხებმა შეუყარეს კეტები ხის სახლს და სულ ჭრიჭინ-ჭრიჭინი დააწყებინეს. შეშინებულმა ბატონმა დაუბრუნა გოგო და გლეხებმაც სულ მაყრულითა და ვარხალალოთი წაიყვანეს თავის სოფლისკენ. იმ დროს დიდი სვიმონ წერეთელი, სახუცის შვილი, მეფის სიძე, ღრმა მოხუცებული, კიდევ ცოცხალი იყო: იწყინა ეს შეურაცხყოფა გლეხებისაგან, შეაკაზმინა თავისი ლურჯი ბედაური (მთელ საწერეთლოში მისი ლურჯი ბედაური იმ დროს განთქმული იყო), შეჯდა და დაიძახა: "მდევარო!" მაშინ ყველა მებატონეებს ბედაურებით საჯინიბოები გავსილი ჰქონდათ. თვალის დახამხამებამდე გამოეწყვეა, შეიკაზმენ წერეთლის შვილები, თან იახლეს დაიარაღებული აზნაურიშვილები და გამოუდგენ გლეხებს. ხვადაბუნებში, ყვირილის პირად, მოსწვდენ. გლეხებმა რომ დაინახეს მათზე მიმავალი ცხენოსანი ჯარი, მობრუნდენ, მოიმარჯვეს ხელკეტები და დაეწყვენ რაზმებად. წამოდგენ წინ მოხუცებული გლეხები, მიეგებენ ბატონებს, დაუჩოქეს და მოახსენეს: ნუ იზამთ მისთანა უსამართლობას, რომელიც არც თქვენს ძველებს და არც ჩვენს ძველებს არ ჩაუდენიათო, ნურც თქვენ თავს გაგვამეტებიანებთ და ნურც ჩვენ ამოგვწყვეტთ ცუდდუბრალოდო. ორივე მხარე მაგრად იდგა და, ვინ იცის რით გათავდებოდა საქმე! მაგრამ ამ დროს გაჩნდა მისი ჭაკი ცხენით ოქროპირ მღვდელი, წერეთელი, და ჩამოვარდა შუაკაცად: როგორ გეკადრებათ გლეხკაცების თავის გაყადრებაო! - მიუბრუნდა წერეთლებს, თავი დაანებეთ, მთავრობას შეატყობინეთ და ის გასცემს მაგათ თქვენ მაგიერ პასუხსო. მართლაც, გლეხკაცები ძალიან დასაჯეს, ზოგი დააპატიმრეს და ზოგიც გაგზავნეს. საკვირველი ის იყო, რომ ეს ხალხი, რომელიც ჩხუბს უპირებდა შვენირად დაიარაღებულ ცხენოსან ჯარს, სრულიად დაემორჩილა მხოლოდ ერთ "ზასედატელს" და ორ ყაზახ რუსს. "რა გაეწყობაო - ამბობდენ - ძალა აღმართს ჰხნავს, მტერმა, რაც უნდა, ის გვიყოს, მაგრამ შინაურობაში კი წესსა და რიგს ვერც ჩვენ გავტეხთ და ვერც სხვებს გავატეხინებთო!" ამგვარი მაგალითები ბევრი ყოფილა, მაგრამ სანიშნოდ ესეც კმარა.

ბატონყმობის დროს, ჩვენში ცემა-ტყეპა ძალიან იშვიათი რამ იყო! თუ გალახავდენ ხელით, ან მათრახით, ან ჯოხით, ისევ პატარა ახალგაზრდა ფარეშებს, თორემ დავაჟკაცებულს არა, ამათ შესარ-

ცხვენად საკმაო იყო პანდური და ცალი უღვაშას აწევა. "როზგი" ამ ბოლო დროს შემოიღეს, თორემ ადრე ქართველებმა მისი სახელიც არ იცოდნენ.

აი, რა გამიგონია მამაჩემისა და ბიძაჩემისაგან: 1830 წ. ქუთაისში შეჰკრიბეს იმერეთის თავად-აზნაურობა, რომ მარშალი აერჩიათ. იმ თავად-აზნაურებში ერთი თურმე კაპიტანი მიქელამეც ერია, რომელსაც სუყველა ერიდებოდა. ზემოურებს თურმე გაუკვირდათ ეს და ჰკითხეს ქვემოურებს: რა მიზეზია, რომ მაგ დარბაისელ კაცს პირს არიდებთო? მეტი რაღა მიზეზი უნდაო, - უპასუხეს ქვემოურებმა, - ეგ დალოცვილი წამოაქცევიანებს გლეხკაცებს, ჩაახდევინებს და სულ ისე აროზგვინებსო! ზემოურებმა რომ ეს გაიგონეს, იმათაც ზურგი უჩვენეს ათვალწუნებულ ვაჟბატონს.

ჩვენ ოჯახში მახსოვს მხოლოდ რამდენიმე შემთხვევა, რომ კაცი დაესაჯოთ. და აი ერთი იმათგანი. ერთხელ სოფლიდან გამოვიდა მოხუცებული გლეხი და შეევედრა მამაჩემს: "შენი ჭირიმე, ეგებ მიშველოთ რამე, შვილი გამიმუტრუკდაო, ნაქართლი გახლავსო. როცა იქ მიდიოდა, გვარიანი ჭკუიანი ბავშვი გახლდათ, ახლა იქიდან რომ დაბრუნდა, ჭკუის ნიშანწყალიც აღარ ეტყობაო. ჩაუცვამს რაღაც ქაჯურად, იპრანჭება და სამუდამოდ ხელს აღარ ანძრევსო. ამან ყოველიფერმა კიდევ თქვენი ჭირი წაიღოს, მაგრამ ერთი მისთანა საქმე ჩაიდინა, რომ ოჯახსაც თავი მოსჭრა და ჩვენ სოფელსაცო: საჯაროდ ყბაში სილა გაართყა დედაკაცსაო.. საბრალო ჩემი რძალი წყალში გადავარდნას აპირებდა, რომ ჩვენ არ დაგვეჭირაო".

მამაჩემმა გამოაყვანილა ნაქართლი ბიჭი, რომელმაც რაღაც ახირებულად დაუწყო მუსაიფი ბატონს. "კნიაზს გაუმარჯოს" - უთხრა ბატონს. ბატონს გაუკვირდა და ცივად უპასუხა: "შენც ღმერთმა შეგარცხვინოს და შენი კნიაზიცა! ე, რას დამგვანებიხარ, რანაირად ჩაგიცვამს?"

- როგორ თუ რანაირად, კნიაზო? ჩვენი ადათი ესე გახლავს.

- როგორ თუ თქვენი? სადაური?

- ქალაქური. მე გეურქ-აღასთან ვიყავ ქარვასლაში. იქ ყველანი ასე იცმენ!

- კი, მაგრამ ეგ ქუდი რომ განზე მოგიქცევია და მარტო ნახევარზე გახურავს, ნახევარმა თავმა რაღა დააშავა?

- ეს ანჩისხატური გახლავს.

- ეგ კოპლებიანი ქამარიც ანჩისხატურია? წვეტიან ჩექმებზე რომ შემდგარხარ, თითო ტკაველა რიკი მიგიცია ქუსლებისათვის და, შენ საკუთარ სიმაღლეს რო აღარ სჯერდები, გინდა ცაც მოატყუო და დედამიწაც?

- ესეც ადათი გახლავს, კნიაზჯან.

- ადათი! ჰმ! მაშ, ისიც ადათი ყოფილა, რომ შენ დედაკაცი გაგილახავს?

- ვისი დედაკაცი? მე ჩემს ცოლს ვცემე.

ამ მუსაიფს მოსამსახურეები ყურს უგდებდენ, უკვირდათ და თავის ქნევით იღიმებოდენ. ერთხანს ბატონსაც ეცინებოდა, მაგრამ ბოლოს ვედარ აიტანა მისი უზრდელი სიტყვა-პასუხი და დაიღრი-

ალა: "სტაცეთ ამ წუწკს ხელი, ბიჭებო! მოხადეთ ქუდი, გააძვრეთ ჩოხა, შემოხსენით ეშმაკის კოთხოვნიანი ქამარი, გახადეთ ფეხს და მიაკარით ხეზეო!" მოსამსახურეები მიცვივდნენ და სიამოვნებით ასრულეს ბატონის ბრძანება. ბოლოს ბრძანა ბატონმა, რომ სამოახლოდან გამოსულიყვენ გოგოები, სათითაოდ მისულიყვენ მასთან და ეთქვათ: "ფუი, შეგირცხვა წვერ-ულვაში, რომ დედაკაცსა სცემეო"- ვს რომ გაათავეს, ბრძანა, რომ ხელშეკრული გაეყვანათ წყალ-გაღმა, იქ გაეხსნათ მისთვის ხელები, პანღური ვკრათ და გაეგდოთ. ეს ამბავი ძალიან ეწყინა დედაჩემს, რომ გაიგო და უსაყვედურა ქმარს: "როგორ იქნება მაგრე გაკიცხვა კაცისა და შერცხვენაო! ცხადია, რომ სულელია და მაგითი ეგ ჭკუას მაინც ვერ ისწავლისო". ამაზე მამაჩემმა ესა სთქვა: "მაგის ჭკუას მე რას დავემებ, მაგრამ სამაგალითოდ დავსაჯე, რომ სხვებიც არ გაბრიყვდნენ სოფელში და პრანჭიობა არ დაიწყონო".

აი, ასეთი იყო სახე იმ ოჯახისა, სადაც მე სოფლიდან მიმიყვანეს.

სასახლეში რომ გამომიყვანეს, პირველ ხანებში ძალიან მოწყენილი ვიყავი. დედამ შემნიშნა ეს, მომიჩინა პატარა ბიჭები და მიმანება თავი. მე ამ ამხანაგებთან ერთად დილიდან საღამომდე სულ მინდორში დავრბოდი: მხოლოდ სადილად დამიძახებდნენ ხოლმე. თვითონ დედაჩემი, როგორც წინეთა ვსთქვი, მშრომელი იყო: დილიდან დაწყებული საღამომდე სულ ფეხზე იდგა: საღამოს შემობრუნდებოდა სახლში და მაშინ ჩვენც დაგვიძახებდნენ ხოლმე. დაანთებდნენ ბუხარში ცეცხლს, ბუხრის წინ გაგვიშლიდნენ შვლის ტყავს და დაგვსვამდნენ ზედ. ირგვლივ შემოგვეხვეოდნენ ბიჭები და მოგვიყვებოდნენ ხოლმე ზღაპრებს. ზღაპარი რომ მოგვწყინდებოდა, მაშინ გავშაირდებოდით ხოლმე ერთმანეთში: ან გამოცანებს ვამბობდით და ან სხვებ როგორმე ვიქცევდით თავს ვახშობამდე. დედა იქვე ტახტზე იჯდა ფეხმოკეცილი, წიგნს ჰკითხოვდა თავისთვის, მაგრამ ჩუმად კი ყურს უგდებდა: ბიჭებს ურიგო არა წასცდეს-რა ყმაწვილებთანო. ჩემ ამხანაგ-ბიჭებში ერთი პატარა ბიჭი ერია, დიდი გამოეშმაკებული ყოველიფერში, მაგრამ გულისყური კი არა ჰქონდა. როცა დედა დაგვასწავლიდა ხოლმე ჩვენ ყველას საზეპირო ლოცვებს, ის ბიჭი ისე გამოშტერებული იყო, რომ სიტყვის განმეორებას ვერ ახერხებდა. დედაჩემს ეს ძალიან უკვირდა: "ისე ყოველიფერში მოხერხებული და ნიჭიერიო და გულისყური კი დახშული აქვსო!"

- "გაიკეთე სამი თითი - ეტყოდა ხოლმე გამოლენჩებულ ბიჭს: დაიდევო შუბლზე! სთქვი: "სახელითა მამისათა". ახლა კიდევ ჭიპ-ზე!.. სთქვი: "და ძისათა!" ახლა მარჯვენა მხარზე: "და სულისა წმინდისათა!" ახლა მარცხენაზე: "ამინ!" ბიჭი იმეორებდა თუთიყუშით, მაგრამ თავისთავად კი ვერ ამბობდა. ბოლოს, რომ ვეღარ მოუხერხა-რა, სულ დაანებებინა თავი და ერთხელ, ბუხრის წინ რომ ვთამაშობდით, დედაც ვითომ ხუმრობით მიუბრუნდა იმ ბიჭს და უთხრა: "პეტრე იყო ბელატიო!" (მელოტი) უჩვენა შუბლი და დაადებინა სამი თითი. "წვერი ჰქონდა აქამდეო," დაადებინა თითები ჭიპზე - "ულვაშები აქედან-აქამდეო" - გაატანინა მარჯვენა მხრიდან მარცხენაზე ხელი. ამ სიტყვების შემდეგ, რასაკვირველია, წარ-

მოვიდგინეთ მოხუცებული პეტრე, თავტიტველა, დიდის წვერებითა და ულვაშებით. დავიწყეთ სიცილი და ზედიზედ ვიმეორებდით ზემო სიტყვებს, ხან ერთი და ხან მეორე. შედეგი ამის ის იყო, რომ უფულისყურო ბიჭმა პირჯვრის-წერა ისწავლა და მეორე დღეს "სახელითა მამისათაც" გაიზეპირა. ჩვენ სიხარულს საზღვარი აღარ ჰქონდა. დედაც გამხიარულდა და მკითხა: "შენ არ იცი ჯერ ლოცვე-გიო?" - "როგორ არა, სოფელში მასწავლეს და თუ იმას არ მათქმევინებდენ, ისე არ დამაძინებდენ ხოლმე-მეთქი" და მოვჰყევი ზეპირად:

"დავწვები, დამეძინება,
პირჯვარი დამეწერება,
ცხრა ხატი, ცხრა ანგელოზი
თავითა დამესვენება!"..
"ჯვარი მწყალობს ჯვარცმული,
გერას მავნებს მაცდური!"

- "კარგი ლოცვააო, - მითხრა დედამ, - მაგრამ ეგ სოფლურია და ჩვენ კი სულ სხვა ლოცვები გვაქვს, წმინდა მამებისაგან შედგენილიო, და ის უნდა ისწავლოო". მეც, რასაკვირველია, დავეთანხმე და ერთი თვის განმავლობაში "მრწამსი", "მიწყალე", "მამაო ჩვენო", - წმინდაო ღმერთო" და სხვანი სულ ზეპირად ვიცოდით. ისე გამიგემრიელდა საზეპიროები, რომ წერა-კითხვის სწავლაც მოვინდომე, მაგრამ დედამ მითხრა: "ჯერ ბრიყვი ხარ და არ შეგშვენის წერა-კითხვაო: როცა დაჭკვიანდები და ხასიათიც კარგი შეგექნება, მაშინ გასწავლი, თორემ ჯერ შენ რა ღირსი ხარო!" - ამ სიტყვებმა სულ ცეცხლი მომიკიდეს და ვცდილობდი დაჭკვიანებას, რომ ჩემ ძმებსავით მეც წერა-კითხვის ღირსი გავმხდარიყავი. მეხარებოდა, ესეები რომ კითხულობდენ, და ბოლოს ჩემმა ბედმაც გასჭრა. ერთხელ ჩემი ძმა, რომელიც რამდენიმე წლით ჩემზე უფროსი იყო, მღვდელს მოეხმარა და წირვაზე შვენიერად წაიკითხა "სამოციქულო". ნაწირვეს დიდი და პატარა ყველა მის ქებაში იყო.

მე მეხარებოდა და გული მწყდებოდა. ერთმა გლეხმა მკითხა: "შენ როდისღა წაიკითხავო?" ჩემ მაგიერად მეორემ მიუგო: "როდინობის კვირეშიო!" მივხვდი, რომ დამცინოდენ და მეწყინა. იმ დღეს ჩემ უფროს დას კალთა დავაგლიჯე ხვეწნით: "კითხვა მასწავლე-მეთქი". იმანაც დამარიგა: "დედამ არ გაგიგოსო", და ჩუმად დამაწყებინა კითხვა: მოკლე ხანში ანბანიც ვისწავლე და ამოსაღებიც დავიწყე. "თუ აგრე კარგად და გულმოდგინედ ისწავლი, მალე სამოციქულოსაც დაგასწავლი და საყდარში წაგაკითხვებო, - მეუბნებოდა ჩემი და, - დედას ძალიან გაუკვირდება და მოგიწონებსო: მე, ამ იმედით წახალისებულს, დღე-და-ღამე მეტი აღარა მეფიქრებოდა რა. რა ვიცოდი, თუ ეს სულ დედიჩემის ხერხი იყო, რომ წერა-კითხვა შემყვარებოდა! ამნაირმა წინდახედულობამ ძალიან შემყვარა წიგნის კითხვა და ერთ წელიწადსაც არ გაუვლია, რომ მე მღვდელს ვეხმარებოდი.

დედაჩემი არ გვაქალაჩუნებდა ჩვენ. "ნამეტანი ალერსი აფუ-

ჭებს ყმაწვილსო" - იტყოდა ხოლმე და მართლაც, თუმცა გალახვა არ იცოდა ჩვენი, მაგრამ შიშით მაინც კი ძალიან გვეშინოდა მისი. არც ერთ დანაშაულობას არ შეგვარჩენდა, რომ არ გადაეხდევინებია ჩვენთვის: მაგრამ სასჯელი კი ახირებული იცოდა! მაგალითად, წიგნის კითხვის ნებას არ მოგვცემდა. „ღირსი აღარ ხართ. როგორც დამნაშავეო!" და მაშინ უნდა გენახათ ჩვენი მწუხარება!.. "იიი! იიი!" დაგვცინოდნენ ბიჭები და გოგოები სასახლეში: "უწიგნოდ დარჩით, უწიგნოდ დარჩითო!" და, მართლაც, ჩვენს სირცხვილსა და მწუხარებას საზღვარი აღარ ჰქონდა. რამდენისამე წლის განმავლობაში ხუცური ზედმიწევნით ვიცოდით: მხედრული ჩემით ვისწავლე, ანბანის წერა ბეჭზე დავიწყე. რუსული კითხვა დედაჩემმა მასწავლე, მაგრამ სიტყვები კი ბევრი არც დედას ესმოდა და არც მე. ერთი ძველი, მოსკოვში დაბეჭდილი, "რაზლოვორი" გვექონდა და იმას მაზეპირებინებდა ხოლმე. დედაჩემი სულ იმას ჰფიქრობდა, რომ ჩვენ უსაქმოდ არც ერთ წამს არ დავრჩენილიყავით და სწორედ რომ ახირებულად გვზრდიდა. სულ ფეხშიშველი და თავშიშველა დავრბოდით მინდორში, არც გაცივების გვეშინოდა და არც შიმშილის. "ვაცისე უნდა იყოს დაჩვეული ბავშვობიდანვე, რომ ცხოვრებაში ყოველივერი აიტანოსო," - იტყოდა ხოლმე დედაჩემი, და, მართლაც, რომ მისი რჩევა ბოლოს გამოგვადგა. რომ უფრო დაწვრილებით გაიგოს მკითხველმა, თუ რანაირად გვზრდიდნენ ჩვენ სოფელში, მე ავწერ წლიდან წლამდე რას ვაკეთებდით და ან დღეს როგორ ვაღამებდით!

დილას, გამოვიღვიძებდით თუ არა, ქვეშაგებშივე უნდა გვეთქვა ეს ლოცვა: "გმადლობ შენ, უფალო, ყოველითა გულითა" და სხვ.; მერე ხელ-პირს დავიბანდით, ჩავიცვამდით, წავდგებოდით ხატების წინ, საზეპირო ლოცვებს ვიტყოდით და ზედაც დაუჯდომელს მოვაბამდით. ლოცვის შემდეგ პირს გავისველებდით, ე. ი. ცოტა რასმე ვისაუზმებდით, რომ იმ დღეს, გამოსვლის დროს, ჩვენთვის ჩიტს არ დაესწრო და არ ეჯობნა: მერე მივუჯდებოდით წიგნებს, ერთ ხანს ვკითხულობდით, ვსწავლობდით და, რომ მოვრჩებოდით, შემდეგ კი საღამომდე თავისუფალი ვიყავით. სადილად მოგვიკითხავდნენ ხოლმე, მაგრამ ზოგჯერ, როცა "სტუმრობიას" თამაშს მოვინდომებდით ხოლმე, გარეთ ვრჩებოდით და ერთად პატარა ფარეშებთან სუფრას ხეს ქვეშ, სადმე ჩრდილში, გავშლიდით. იქ, ჩვენ კერძს გარდა, მოსაკითხიც მოგვდიოდა. მასპინძლებად ყოველთვის ყმაწვილები ვიყავით ხოლმე და სტუმრებად კი - პატარა ფარეშები. უნდა გამოგიტყდეთ, რომ ჩვენი სტუმრები ძალიან უბოდიშოდ გვექცეოდნენ და გვაბრიყვებდნენ: გვეტყოდნენ ხოლმე: "დაგვახრჩვეო!" დაგვიღებდნენ პირს და, რაც კი რამ გაგვაჩნდა, ვტენიდით პირში, განსაკუთრებით ცხელ-ცხელ ხაჭაპურებს. ისინი გააბამდნენ ყვირილს: "ვაიმე, ვიხრჩობით, ვიხრჩობითო". აიტებდნენ განგებ ხველას და დაიწყებდნენ ფართხალს. ჩვენ სრული დარწმუნებული ვიყავით, რომ ისინი იგონებდნენ ყოველივერს, მაგრამ ეს თვალთმაქცობა მაინც ძალიან მოგვწონდა, გვიხაროდა. საღამოს, შინ რომ დავბრუნდებოდით, დედა გვკითხავდა ხოლმე: „რა ქენით?" რა გაა-

კეთეთ? რა ითამაშეთ? რა ილაპარაკეთო?" და სხვანი... საზოგადოდ უნდა ვთქვათ, რომ სპარტანულად გვზდიდენ. არ გვარიდებდენ არც სიცივეს, არც სიცხეს, არც დარს და არც ავდარს. დილ-დილობით ცვრიან ველზე ფეხშიშველას უნდა გვერბინა. პირველი თოვლი რომ მოვიდოდა, ფიფქზე რამდენჯერმე უნდა გაგვერბინ-გამოგვერბინა: დასოვლებული და სიცივისაგან გაჭარხლებული ფეხები ცეცხლზე უნდა შეგვეშრო. დარწმუნებული ვიყავით, რომ ამით ტანმრთელობა მოგვემატებოდა. ახალგაზაფხულზე რომ წვიმა მოვიდოდა, ჩვენ სახლის დარს თავს ვუშვერდით, რომ ოქროს ხუჭუჭი ამოგვესვლოდა. უმთავრესი ყურადღება ჩვენი წირვა-ლოცვაზე და მარხვაზე იყო მიქცეული. სამწუხარო დრო ჩვენთვის დიდმარხვა იყო: მთელი დღე საღამომდის, სახამ ლოცვა არ გამოვიდოდა, წყლის მეტს არაფერს მიგვაკარებდენ; საღამოსაც მარტო ხმელ პურს გვაძლევდენ. არა თუ შეჭამადი რამე, ღვინო, მარილი და ზეთიც აკრძალული გვქონდა. თამაშის ნებაც არ გვეძლეოდა. ცისკარს როგორ დავაკლდებოდით? ესეები ყველა ჩვენთვის ჯოჯოხეთი იყო და, რასაკვირველია, დიდმარხვა რომ დადგება, მე ჩემს ქერქში აღარ ვარ და ვერც მოვიხდი სიკვდილამდე სიყმაწვილიდან დარჩენილ ზაფრას. საზოგადოდ დიდ ოჯახებში ყველგან ამოღმორწმუნება იყო გავრცელებული: ყმაწვილებს ყველას სჯეროდათ, რომ ჭინკები, ქაჯები, კუდიანები და ეშმაკები ქვეყნად დადიან და ადამიანებს აშინებენო. ეს სენი ჩვენს ოჯახშიაც მოდებული იყო. ახლა, როგორც ვფიქრობ, ეს სულ მოსამსახურეების ბრალი იყო: იმათ, საზოგადოდ ბიჭსა და გოგობს, აკრძალული ჰქონდათ ერთმანეთთან მისვლა-მოსვლა და თამაშობა. დღე ვერ ბედავდენ და, ღამ-ღამობით რომ თავისუფალი ყოფილიყვენ და ვერავის დაენახათ, ბატონიშვილებს, ყმაწვილებს განზრახ აშინებდენ და ისინიც, დაღამდებოდა თუ არა, შიშით კარში ველარ გამოდიოდენ. არ მახსოვს, ისე შევსულიყო ან საფარეშოში და ან სამოახლოში, რომ ათასი უცნაური და საშიში არ ეთქვათ ჩემთვის. დედას რომ ვეტყოდი ხოლმე ამას, ის გაიღიმებდა და მიპასუხებდა ხოლმე: „არა, შვილო, ტყუილია! ვინც ცუდს არ იზამს და არც არას დააშავებს, იმას არაფერი არ მოეჩვენებაო“.

ამგვარი სიტყვებით დაიმედებულს გული საგულეს მქონდა და უშიშარიც ვიყავი, მაგრამ ორმა შემთხვევამ გამიტეხა გული და ხასიათიც გამომეცვალა: ერთხელ, დღე-და-ღამის გაყრის დროს გადავიპარე ბოსტანში და ნესვის მოპარვას ვაპირებდი: დავუწყე ძებნა, გავწი-გადმოვწიე ბარდები და მივაგენი ერთ მწიფე ნესვს. მოწყვეტა რომ დავაპირე, გამევლო გულში: არავინ მიყურებდეს-თქო, დავანებე თავი, წამოვდექი ზეზე და მივიხედ-მოვიხედე. მეორედ რომ დავაპირე ნესვის მოწყვეტა, თურმე ხელი დავაცდინე ბარდებს და იქვე სხვა ალაგას გადავშალე ფოთლები: იქ თურმე კატა იწვა. წამოვარდა ზეზე ფრუტუნით და გაიქცა. მე მაშინვე მომაგონდა ჩვენი მოსამსახურეების სიტყვები, რომ "კუდიანები რადაც უნდათ, გადაიქცევიანო": ამას გარდა, დედის სიტყვებიც მომაგონდა: "ვისაც არაფერი დაუშავებია, იმას არაფერი მოეჩვენებაო": ვთქვი გუნებაში: "მეტი დამნაშაობა რაღა იქნება, რომ ჩუმად მინდოდა ნესვის

მოწყვეტა-მეთქი" ალბად კუდიანი იწვა ნესვად და კატად გადაიქცა-
თქო". ერთი-ორი დავიკვივლე და შემიწუხდა გული. არ გაუვლია
ერთ კვირეს, რომ ამას მეორე შემთხვევაც დაერთო: ტალავერში
მალლა ყურძნის მტევნები იყო ჩამოკიდებული. მე პატარა გიყავი
და ვერ ავწვდებოდი, მაგრამ ჩემი უფროსი და კი ჰკრეფდა ხოლმე:
ერთხელ მთვარიან ღამეში შევნიშნე, რომ ჩემი და ტალავერ ქვეშ
იდგა და ყურძენს ჰკრეფდა. მივიჭერი და შევებზეწე: "ანა, გენაცვა-
ლე, ერთი მტევანი მეც მომიწყვიტე-თქო!" ჯერ ხმა არ გამცა. მაგ-
რამ, რომ აღარ მოვეშვი, მომიბრუნდა, უცბად რაღაც წაიბურტყუ-
ლა და დამეჭყანა. მისთანა თქვენმა მტერმა ნახოს, მე იქ სანახავი
ვნახე: ჩემი დის მაგიერად ვიღაც სხვა იყო! თურმე ჩემ უფროს
ძმას, დავითს, რომელსაც კუჭის სისუსტის გამო ყურძნის ჭამა აკრ-
ძალული ჰქონდა, დის ტანისამოსი ჩაეცვა და ისე წასულიყო ყურძ-
ნის მოსაპარავად. მე ესეები არ ვიცოდი, ეშმაკად მივიღე და გული
შემიწუხდა. თუმცა ორივე შემთხვევაში ჩემი შეცდომა თვალდათვალ
დამიმტკიცეს, მაგრამ ისე გამიფუჭდა ხასიათი, რომ ბნელაში, კარში
გამოვიდოდი კი არა, ოთახშიაც ვერ ვჩერდებოდი მარტო, თუმცა
მერვე წელიწადში გადმომდგარი კი ვიყავი.

ერთხელ, ზამთარი რომ დადგა, მე და ჩემმა პატარა ფარეშებმა
შვილდ-კოდლების კეთება დავიწყეთ. ქორაფის ხეს რომ ვაკოპიტებ-
დი, დავიცილე წალდი, დავიკარი კოჭში და შუა გავიპე. ტკივილს
ისე არ შევუწუხებივარ, როგორც შიშს: "ვაი თუ გამიწყრენ-თქო".
მოვაგროვე აბლაბუდა, დავიდევი სქლად გაჭრილზე, ზედ ბამბა და-
ვიდევი და შევიკარი მაგრად. მიწოდდა არავისთვის გამემხილა, მაგ-
რამ იმ ღამეს თურმე ქვეშსაგებში შემხსნოდა და სისხლის ტბა დამ-
დგარიყო. რასაკვირველია, გაიგეს, მიაქიმეს და ნახევარი წლის გან-
მავლობაში ტკივილი არ დამცხრომია. ბოლოს მოვრჩი, მაგრამ ძარ-
ღვები კი ისე დამისუსტდა, რომ მუხლი მომელუნა და დავკუნტდი.
ბევრი მიაქიმეს, მაგრამ არა მეშველა რა. იმ ხანებში მამაჩემი დე-
პუტატად დაინიშნა ქუთაისში სათავადაზნაურო კომისიაში. დედა-
ჩემმა ურჩია, რომ მეც წავეყვანე ქუთაისში და ექიმებისთვის ეჩვე-
ნებია ჩემი თავი. რადგანაც ფეხის გამართვა არ შემეძლო, ქალის
უნაგირზე შემსვეს, ქალივით გადამადებიეს შეხუთული ფეხი და ისე
წამიყვანეს. ქუთაისამდის ორი დღის სავალი იყო. გზაში უნაგირზე
თურმე ფეხი დამეზილა, შეკრული ძარღვი გაიხსნა, ჩავედი თუ არა
ქუთაისში, ფეხი გამემართა, აღარც ექიმი დამჭირვებია და აღარც
წამალი.

რვა წლის ვიყავი, როდესაც სოფელს მომამორეს და ქალაქ ქუ-
თაისში გადამიყვანეს. აქ თავდება ჩემი ბავშვობის პირველი ხანა,
ბედნიერი, ნაყოფიერი და დაუვიწყარი. აქედანვე იწყება მეორეც:
მტანჯავი, დამჩაგვრელი და გამაუკუღმართებელი!.. მაგრამ სანამ ამ
მეორე ხანაზე ვიტყოდე რასმე, დავუბრუნდები ისევ ჩვენს სოფელს
და მაშინდელი ცხოვრებიდან სანიმუშოდ რამდენსამე სახასიათო
შემთხვევებს გაგიხსენებ. ზემოთ ვსთქვი, რომ სპარტანულად
გვზრდიდენ მეთქი და მართლაც, რაც უფრო ვიზრდებოდი, წლი-
დან-წლობით, უფრო და უფრო გვეტყობოდა ამგვარი აღზრდა. თით-

ქოს ისე აღარ გვაქცევდენ ყურადღებას, როგორც სულ პატარაობისას და უფრო თავმინებებული ვიყავით. ბევრჯელ, გაზაფხულის დამლევს, ტობობის დროს, როდესაც ღრუდოებიდან გამოსული თევზები ქარავენად აყვებოდენ დიდ მდინარეებს, რომ მერე იქიდან პატარ-პატარა ღელეებში შესულიყვენ ქვირითის დასაყრელად, გონჯურის პირად, სხვებთან ერთად მეც მთელი ღამე გამითევია: ფაცერსაც ბევრჯერ მოვდგომივარ და გარეთაც ბევრჯერ ვწოლილვარ, მაგრამ არავის უთქვამს, თუ ეგ საშიში, სახიფათო და ურიგო საქმეაო. ღამის თევის დროს, რომ ძილი არავის შემოგვპაროდა, მორიგად ზღაპრებს ამბობდენ ბიჭები: ხან შაირებს, ხან ანდაზებს, ხან გამოცანებს და კიდევ ეს იყო, რომ ამგვარი ადგილებისკენ ჩვენც მიგვიხაროდა. ბევრს აღარც ჭამა-სმას დასდევდენ ჩვენსას: ხან მეტსაც ვჭამდით, ხან მშიერიც ვიყავით, ხან ასე და ხან ისე: ხან ძვირფასად მოგვრთავდენ ხოლმე, ხან უბრალოდ: ხან ბუმბულში ვგორავდით და ხან ხმელეთზე ვკოტრილობდით. თანასწორობა არ იყო. რიგსა და წესს ვინ დასდევდა: ავისაც და კარგისაც თანასწორად შეგვეძლო ატანა: ამას არც არას ჩვენ ვნაღვლობდით და არც უფროსები გვეკითხებოდენ, მაგრამ ეს-კი იყო, რომ ცუდს არაფერს გვაბედვინებდენ. მაგალითად, თავი რომ გაგვეტეხა, გვეტყოდენ: "აი, შეგირცხვა თავი! შენხელა ბავშვმა როგორ არ უნდა იცოდეს თავის მოვლაო! გასწი, გასწი, გაიზრდები და დაგავიწყდებაო!" ამგვარი ცივი ნუგეშებით გაგვისტუმრებდენ ხოლმე. მაგრამ სხვისთვის რომ უსამართლოდ წვიპარტი გვეკრა, არ შეგვარჩენდენ და უთუოდ გადაგვახდევინებდენ. ერთხელ, ტყაპა-ტყუპი რომ შემომესმა, მივირბინე სახაბაზოს კარებთან და ხაბაზს ცხელი თორნეული გამოვართვი. ჩემზე ადრე იმავე კარებს მიდგომოდა ჩვენი წუწვი წითელი ღორი და შეღრუჩუნებდა, მაგრამ ვინ გასცემდა ხმას! მე რომ დამინახა მჭადით ხელში, ამედევნა ჭყვილი-ჭყვილით, გავექეცი, გამომიდგა, წამოვკარი ქვას ფეხი და გავგორდი მიწაზე: იმანაც იხელთა დრო, მეძგერა და ზე ამალლიტა მჭადი. მოვრთე ყვირილი და მივაშურე დედას. დედამ მომისმინა საჩივარი, შეკრა წარბები და მითხრა: "როგორ ამხელ სირცხვილით, შე ნაცარქექია, შენაო! ბაბუაშენმა გარეული ტახი დაიჭირა ყურით და შენ კი ერთი შინაური წუწვი ღორიც ვერ მოგიშორებია!.. ავიღებდი ჯოხს და დაგკრავდი თავშიო! პატარა ხომ აღარა ხარ: დამდეგ თიბათვეს ექვსი წლის გახდიო". ამ სიტყვეგმა ისე შემარცხვინეს, რომ მჭადიც დამავიწყდა და ტირილიც, მთელი დღე ჩემ გონებაზე აღარ ვყოფილვარ, მით უფრო, რომ პატარა ბიჭები და გოგოები, რომ ჩამივლიდენ ხოლმე გვერდს, დაცინვით წაილაპარაკებდენ, ვითომ თავისთვის: „ღორის წაქცეულოო“. ამ დაცინვებამ ისე გამამწარა და გამაგულადა, რომ მეორე დღეს ცალ ხელში მჭადი დავიჭირე და მეორეში ჯოხი და განგებ ავუარ-ჩავუარე გვერდი ჩემ მტერს. წართმევას დავჩვეულმა ღორმა შემომიძია, მაგრამ მე ვაჟკაცურად დავუხვდი და ვხეთქე თავში ჯოხი. ჩემი მტერი ალბათ ამას არ მოელოდა, რომ შეჩერდა და შემომიხორხოტა. მაგრამ, რომ მოვუნაცვლე მეორეცა და მესამეც, იკადრა და გაიქცა. ახლა მე დავედევნე გაგულადებული.

წინ ის და უკან მო! ის მიჭყვივის, რაც შეუძლია, და მე კი, რაც ძალი და ღონე მაქვს, კიჟინას ვაყრი. ვერ წამიხვალ, შე წუწკო, შე ფრთხალო-თქო! იმ დროს სწორედ ჩემი თავი პაპაჩემი მეგონა: შემოვარბენინე ღორს ორჯელ-სამჯელ სამოახლო, საფარეშო, თვითონ ჩვენი სასახლეც და აღარ მოვეშვი, სანამ საღორეში არ შემოვარდა არ იფიქროთ, რომ მე იმის მტერობა მჭირვებოდეს და შურისძიება მდომებოდეს! ეს ომი მისთვის გადავიხადე, შეეტყო სუყველას, რომ მე ღორის აღარ მეშინოდა.

ღორზე ამ ძლევამოსილებამ ისე გამაგულადა და გამაუშიშრა, რომ, თუკი ჯოხი ხელში მექნებოდა. აღარაფრის აღარ მეშინოდა. საგმირო ზღაპრებმა, სავაჟკაცო შაირებმა და ამბებმა იმდენად გამიტაცეს თანდათან რომ თავი გმირად დავისახე. ერთხელ პატარა შინდის ხეზე გავედი, რომელიც ზღაპრულ ალვის ხედ წარმოვიდგინე და იქით-აქეთ ყურება დავიწყე, რომ აღმოსავლეთისა და დასავლეთის ხელმწიფეების სარაიები დამენახა, მაგრამ გადმოვვარდი, გამხდა ბრეგვა მიწაზე და ზურგის ტკივილმა მაგრძნობინა, თუ რა ზღაპრული "ღვთისავარ გმირი" ვიყავი! საკვირველია, ამგვარი მარცხები ხანდახან გამომაფხიზლებდენ ხოლმე. მაგრამ მერე კი ისევე ოცნება მერეოდა და ისევ გამანაცარქექიავებდა ხოლმე. ერთ საღამოს "კურდღლობიას" ვთამაშობდით. ვისაც კარგი ხმა ჰქონდა და მოყვება შეეძლო, ისინი ვითომ მეძებრები იყვენ ხოლმე: ვისაც მუხლს ერჩოდათ – მწევრები, სხვები კი უფრო ზანტები-კურძუალები და მონადირეები, კურდღელი კი მორიგისი ვინმე. იმ დროს, თუმცა მეძებრადაც კარგი ვიყავი, მაგრამ ზოგიერთებთან მწევრობაც მერგო. დაიძალა კურდღელი. ავუშვით მეძებრები, მოედვენ არემარეს, დასცეს კურძუალებმა კიჟინა; წაქეზებულმა მეძებრებმაც ვითომ სუნი იცეს და კვალი აიღეს, ასტეხეს ყეფა: ათი თუ თხუთმეტი ბავშვი სულ სხვადასხვა ხმაზე ყეფდა. ყურთა სმენა აღარ იყო: მწევრებმა ყურები დაცქვიტეს და აიჩოქენ. ამ დროს თურმე ჩვენს ბაღში ნამდვილი კურდღელი ყოფილიყო შეპარული და გამოვარდა. ჩვენ დაგვავიწყდა თამაშობა და გავედევნეთ დიდიან-პატარაიანა იმ კურდღელს. კურდღელს თვალი წაუხდა: ხან იქით ეცემოდა და ხან აქვთ, მაგრამ სუყოველი მხრიდან ჩვენი ორფეხი მეძებრები უყეფდენ და ისე აერია გზა და კვალი, რომ ხიმეში გაეკვეტა: მივასწარი და ვტაცე ხელი უკანა ფეხებში. რომ მაგრად არ ყოფილიყო გაჭედილი, რასაკვირველია, მე იმას ვერ დავიმაგრებდი, მაგრამ მაინც გავაბი ყვირილი: "მიშველეთ, დავიჭირე-მეთქი". მოცვივდენ სუყველა, დიდი ბიჭებიც მოგვეხმარენ და ცოცხალი მიგვვარეთ ბატონს. იმ დღეს ჩემი ვაჟკაცობის ამბავი ძალიან გაითქვა და მეც სწორედ დავრწმუნდი, რომ ფეხდაფეხ მივწვდი და დავიჭირე-თქო. მას უკან, ხშირად საღამ-საღამოობით ბოსტნის ბოლოზე ვიცდიდი ხოლმე: ეგებ კიდევ გამოვარდეს კურდღელი და დავიჭირო-მეთქი. ალბათ, ეს შემნიშნა დედამ, რომ ერთხელ მიმიხმო და მითხრა: "შენ ხომ ამისთანაებში ტოლი არა გყავს და ერთ-ერთი შინაური კურდღელი დამიჭირე, სხვისთვის მინდა გასაგზავნადო". მეც, რასაკვირველია, ვიკისრე; საყდართან საქალებოს გვერდით საკურდღლე იყო მიშენე-

ბული და იქ შინაური თეთრი კურდღლები ბუდობდენ. დილიდან სალამომდის ვდიე ხან ერთს და ხან მეორეს, მაგრამ ვერ დავიჭირე, . და სალამოს, დედამ რომ მკითხა, თავი მითი ვიმართლე, რომ ფეხები მტკივა-თქო. დედაჩემმა სიცილი დაიწყო და მითხრა: "პატარა კი აღარ ხარ, როგორ ვერ მიხვდი, კურდღლის დაჭერა ფეხდაფეხ შენ კი არა, კაცს არ შეუძლიაო! შინაური რომ ვერ დაიჭირე, გარეულ კურდღელს შენ როგორ დაეწოდი, თუ უცაბედად ხიმეში არ გაკვებულეო!" ამ სიტყვებმა, ცოტა არ იყოს, გულში ჩამახედეს, ვიგრძენი ჩემი ნაცარქექიაობა, შემრცხვა და გავწითლდი.

იმ დროში ჩაის არ სვამდენ, მხოლოდ სტუმრებისათვის მოადულებდენ ხოლმე, მაგრამ ბავშვებს მაშინაც არ ასმევდენ: ცხელი წყალი შიგნულს გაუფუჭებსო და შაქარიც კბილებს წაუხდენსო. მე, რასაკვირველია, სული მიმდიოდა შაქარზე, მაგრამ ვინ მაჭმევდა? მაგიერად, როდესაც შაქარს მტვრევას დაუწყებდენ ხოლმე, მე მივუცუცქდებოდი გვერდით შაქრის მმტვრევებს და იქით-აქით შორს გადაბნეულ ფხვნილს ქორივით მივჩერებოდი. მაგრამ მათი ადება ხელით მოუხერხებელი იყო: დასველებული თითები მზად მქონდა, დავაწებდი ზედ და ელვასავით ვიტკუცებდი პირში. ეს შემნიშნა ერთხელ ჩემმა უფროსმა დამ და მირჩია: - "მაგას ნუ შვრები, სიწუწკეაო!" ჩუმად თითო კვნიტ შაქარს მამლევდა ხოლმე: მეც ეს მინდოდა და ღმერთს ვეხვეწებოდი: "ღმერთო, სტუმრებს ნუ გამოგვილევ-თქო", რადგანაც უმისოდ, ვიცოდი, შაქარს არავინ დაამტვრევდა. ხშირად დავუხვდებოდი ხოლმე წინ ჩვენგან წამავალ სტუმრებს და ჩუმად ვეხვეწებოდი: "თქვენი ჭირიმე, ხშირად იარეთ-მეთქი". იმათ ეგონათ, თუ მე ეს სტუმართმოყვარეობით მომდიოდა, მიწო-

ნებდენ და ამბობდენ: "რა კეთილია ეს ბავშვი და რა პურადი გამოვაო!"... რა იცოდენ, რომ მხოლოდ ჩემი "უსხის კუდი" მაგონდებოდა, ე. ი. შაქრის კვნიტი.

პურადობის კი რა მოგახსენოთ, მაშინ რა პურადობა შემეტყობოდა, მაგრამ გულკეთილი კი მართლა ვიყავი: პირუტყვი რომ ჩემთან ვისმე გაელახა, ვიტირებდი. თუმცა ღორი მეც კი გავლახე ერთხელ, მაგრამ ეს სულ სხვა იყო, მინდოდა მომეგერებია და ჭკუა მესწავლებია. ერთხელ ყანაში ღორი მოკლეს და მე მთელი დღე არაფერი მიჭამია: ისე მებრალებოდა, რომ სიახლოვესაც ვერ მივეკარე, დამეხედა, და ეს მით უფრო საკვირველი იყო, რომ, საკლავს რომ წამოაქცევდენ, სიამოვნებით თავზე დავსტრიალებდი და არც არაფერს სიბრალულსა ვგრძნობდი. საუფლო დღეებში, მაგალითად-შობის, აღდგომის და სხვა ამგვარ დღესასწაულების წინადღეს ძროხას რომ დაკლავდენ, ჩემს სიხარულს საზღვარი აღარ ჰქონდა ბუმტს გამოვართმევდი ხოლმე მზარეულს, დავზელდი ნაცარში, გადავადრობდი ზედა კანს და გავბერავდი: მერე ვინმე ქალს ან გამდელს ვაჩუქებდი ხოლმე საუმარულედ, რადგანაც გაგონილი მქონ-

და, რომ უმარულის შესანახავად კარგიაო. ერთხელ მხოლოდ, შობის წინ დღეს აღარ მიყურებია ძროხის დაკვლისათვის, რადგანაც უფრო სასიხარულო შემთხვევამ გამიტაცა და ჩვეულება დამავიწყდა: სწორედ იმ საღამოს ქუთაისიდან მოგვივიდა მამიჩემის გამოგზავნილი კაცი და პატარა ჩექმები მომიტანა. იმ დღემდის ჩემ ფეხს ჩექმა არ მიჰკარებია და მხოლოდ შლაპუნა ფოსტლებს ვიცვამდი ხოლმე. რაღა თქმა უნდა, რომ სიხარულმა ამიტაცა, ძროხა კი არა. თავიც დამავიწყდა. მამაჩემი იწერებოდა, სხვათა შორის; "ამ ჩექმებს ვაგლახად ნუ გააფუჭებინებთ ჩემ კაკოს! სირბილის ნებას ნუ მისცემთ. რომ ქუსლი არ მოაქციოს და უბრალოდ არ მოჩორთოსო!" ეს ბრძანება ჩვენს სახლში გადაჭარბებითაც აასრულეს: ჩამაცვეს მხოლოდ შობა-დღეს, ახალ-წელიწადს და შეინახეს: მე ისევ ფოსტლებზე გადამიყვანეს და აღდგომამდის აღარ მიპირებდენ ჩაცმევას.

მომავალ აღდგომას, რასაკვირველია ორკეცი სიხარულით მოველოდი. ცისკრის რომ დარეკეს და ჩვეულებრივად ჩაცმა-დახურვა დაიწყო, მეც მომიტანეს ჩემი საოცნებო ჩექმები, მაგრამ, წარმოიდგინეთ ჩემი უბედურება: ჩექმები გამხმარიყვენ, მეც ფეხები გამზრდოდა და შიგ აღარ ჩამეტია! ბევრი მაწვალეს, ქუსლზე კანი გადამძვრეს, კოჭი კინაღამ ამომიგდეს. მაგრამ არა ეშველა-რა. დამწარდა აღდგომა. იმ დღეს რაღა მოესწრებოდა, მაგრამ სწორამდის კი მომიტანეს ახალი, და იმ დღიდან დაწყებული, ქუთაისს წასვლა-

მდე, თითქმის წელიწად-ნახევარს უჩექმოდ აღარ გამივლია. უკანასკნელ წელიწადს მით უფრო კარგად შევიშვინე ჩექმები, რომ ბევრს აღარ დავრბოდი, რადგანაც ადრინდელი თავშესაქცევარი ყოველგვარი თამაშობა მომწყინდა და უფრო სხვა საფიქრელს გადავჰყევი ამის მიზეზი იყო "ვეფხისტყაოსანი". წავიკითხე თავიდან ბოლომდე და, თუმც ზღაპრული მხარის მეტი არა გამიგია-რა, მაგრამ მაინც ძალიან გატაცებული გიყავი. იმას მივაცოლე სხვა საკითხებიც და მთელი ქრესტომატია. ჩუბინაშვილისაგან პეტერბურგში გამოცემული, რამდენჯერმე გადავიკითხე. ამას გარდა, ერთხელ ქალაქიდან ჩამოგვიტანეს ამბავი, რომ "გლუხარიჩმა" კომედია დაწერაო და ვარანცოვის სასახლეში ითამაშესო. ამ ამბავს გულმოდგინედ ვუგდებდი მე ყურს და ბოლოს თვითონაც მოვინდომე, რომ იმგვარი რამ კითხვა-მიგებითი დამეწერა და მართლაც ავწერე ჩვენი შინაურობა. მაგალითად, როგორ აწვალედა ჩვენი მოურავი ხალხს, მერე ბატონს აბეზღებდა: ბატონიც მოთმინებიდან გამოდიოდა და ჯავრობდა და სხვ. და სხვ. ეს ბავშვური სცენები სასახლეში სუყველას მოეწონა გარდა მოურავისა, რომელიც გულმოსული ამბობდა: "ჩემი დაცინება არაფერია, მაგრამ ვნახავ, თუ ამ ყმაწვილმა მთელი ქვეყანა არ გადიმტეროს, და ნუ აქეზებთო". ეს ჩემი პირველი ნაწარმოები დედაჩემს თურმე შეენახა და, რუსეთიდან რომ დავბრუნდი,

მიჩვენა. მე სიბრიყვემორეულმა ვიუკადრისე, გამოვართვი დედას. დავხიე და ცეცხლში ჩავყარე. დედაჩემს ეს ძალიან ეწყინა და მისაყვედურა. მაგრამ ხომ ველარ გავამთელებდი!...

ამგვარი ბევრი რამ მაგონდება ჩემი სიყმაწვილიდან, მაგრამ, რომ მკითხველს თავი არ მოვაბეზრო, ამით ვათავებ.

II

გიმნაზიაში რომ შემეყვანეს. გავცეცდი: იმდენი ბავშვი, ერთად თვმოყრილი, ჩემს დღეში არ მენახა. მოზრდილები სკამზე იჯდნენ სულგანაბული და ახალმოსწავლე პატარები კი ჯგუფ-ჯგუფად კედლთან იყვნენ ატუზული. აქ კედელზე ირგვლივ ქალაქის ფიცრები იყო ჩამოკიდებული, ზედ ანბანი და ამოსაღები ეწერა და იმას აკითხებდნენ ყმაწვილებს. ჯგუფს ერთი უფროსი ჰყავდა და ის ასწავლიდა: ხელში ეჭირა წკეპლა და, შეეშლებოდა თუ არა ბავშვს კითხვა, უცხუნებდა და უცხუნებდა. ერთი ადგილიდან მეორეზე გადადიოდნენ და, როცა შემოუვლიდნენ კედლებს, მერე კი ნება ჰქონდათ სხვებთან დამჯდარიყვნენ ისინიც სკამზე. ამ ყოფაში იყვნენ, სანამ კითხვას ისწავლიდნენ. უნდებოდნენ ზოგჯერ წელიწადზე მეტს. წარმოიდგინეთ 7-8 წლის ბავშვი დილის შვიდი საათიდან ნაშუადღევის ორ საათამდე მშვიერ-მწყურვალნი, და მაშინ იგრძნობთ, თუ რა ტანჯვაში იყვნენ ის საწყლები. ზოგს გულს ეყრებოდა, ზოგს თავბრუ ეხვეოდა და ეცემოდნენ ძირს, მაგრამ ყურადღებასაც არავინ აქცევდა.

შესვლისთანავე პირველ კედელთან დამაყენეს "ანბან"-ზე, მაგრამ, რადგანაც მე ხუცური ვიცოდი, მხედრული წერა-კითხვა შესწავლილი მქონდა და რუსულ ამოსაღებშიაც გატეხილი მქონდა თვალი დედიჩემის წყალობით, ერთ დღეს შემოვირბინე ყველა კედლები. მასწავლებელმა თავზე ხელი გადამისვა, მომიწონა და უფროსებთან დამსვა სკამზე. კითხვით კარგად ვკითხულობდი, მაგრამ ჩემი უბედურება ის იყო, რომ რუსული არ მესმოდა. იმ დროს შემოვლელი იყო საზოგადოდ თუნუქის ფირფიტა, რომელსაც "მარკას" ეძახდნენ. ვინც ქართულად ხმას ამოიღებდა, მიაჩეჩებდნენ ხელში და თანაც გრძელ ფიცარს – სახაზავს დაჰკრავდნენ ხელის გულზე. მერე ის უნდა ცდილიყო, რომ სხვისთვის გადაეცა როგორმე იმრიგადვე, ე. ი. ჩაბარების დროს "ლინეიკა" დაერთყმია ხელის გულზე. ამგვარად ეს საცოდაობის ფირფიტა გადადიოდა ხელიდან ხელში. სწავლის გათავების დროს ვინც ვერ მოასწრებდა იმ ფირფიტის თავიდან მოშორებას და შერჩებოდა ხელში, უნდა კლასში დარჩენილიყო მთელი დღით უსადილოდ ვინც რუსული არ იცოდა ახალშემოსულობის დროს, ამის ამოღებას ვერ ბედავდნენ და მუნჯდებოდნენ. ამ ჩვეულებას დიდი გამრყენელი ხასიათი პქონდა: ყმაწვილები ცდილობდნენ, რომ ერთმანეთი მოეტყუებიათ, გაებრიყვებიათ როგორმე და ცბიერობა-ფარისევლობას ეჩვეოდნენ. სულ ერთი კვირის შესული არ ვიყავი, რომ მოვიდა ჩემთან ერთი პატარა ყმაწვილი, ანგელოზის სახის მქონე, და ტკბილის ღიმლით, მეგობრულად მკითხა რაღაც ქართულად: მეც, რასაკვირველია რადგანაც სხვა ენა არ

ვიცოდი, ქართულად ვუპასუხე. ყმაწვილს მშვიდობიანი სახე გადაუსხვაფერდა და სიხარულით მომაჩეჩა ფირფიტა. ჩამოვართვი, მეტი რაღა გზა მქონდა, მაგრამ „ლინეიკაზე“ ვერ დავეთანხმე. "რა გენაღვლებს შენ, მე რომ „ლინეიკა“ არ დავირტყა, მარტო ვართ და ვინ გაიგებს-მეთქი" – ვეხვეწებოდი. ჩემმა მოწინააღმდეგემ შორს დაიჭირა: „მე თუ დამარტყეს, შენ რა ჭრელი პეპელა ხარო?!“ მე მაინც არ დავეთანხმე, გავუძაღდი და იმანაც ჭუჭყუნი დაიწყო. მასწავლებელი რომ შემოვიდა, მივიდა და დამაბეზლა. დამიძახეს, გავედი შიშით და კანკლით. მასწავლებელმა წარბები შეიკრა და მკითხა: „როგორ ბედავ ურჩობასო? აქ შენი სახლი ხომ არ გგონიაო!“ მე თავის გამართლება დავიწყე, მაგრამ აღარ გამივიდა! –

"კარგი, მე გასწავლი ჭკუასო!" დაუძახა "სტოროჟებს" და უბრძანა "როზგიო!" მე, ამის გამგონეს, თავში სისხლი ამივარდა და გაქცევა დავაპირე. – "ნუ გაუშვებთ, დაიჭირეთო!" – იყვირა მასწავლებელმა. იგრიალეს მოსწავლეებმა ჩემ დასაჭერად და გადამეღობენ კარებზე... მე მეორე ოთახში შევვარდი, სადაც მესამე კლასი იყო. აქაც ერთი ალიაქოთი მოვახდინე. მაგრამ შევხტი ფანჯარაზე, გავამტვრიე მინები, გადავხტი და მოვკურცხლე შინისაკენ. გამომიდგენ "სტოროჟები" წინ მე გავრბოდი კურდღელივით და უკან ისინი მომდევდნენ კიჟინით. გულგახეთქილი შევიჭერ შინ. დედ-მამამ რომ გაიგეს, რაც მოხდა, შეწუხდნენ და ბევრიც მირჩიეს: "წადი, რა ვუყოთ, გაგროზგონ, ეგ მარტო შენ თავზე ხომ არ არის – ყველას როზგავენო. მოითმინე, მოიჭირვე, მიეჩვიე და ბოლოს კაცი გამოხვალო, მაგათში უმისოდ არ შეიძლებაო!"... მაგრამ მე შორს დავიჭირე და გამოტეხილი ვუთხარი დედას: – "თუ კიდევ გაგიგზავნივარ იმ დასაქცევ გიმნაზიაში, თავს დავიხრჩობ-მეთქი!" შეშინდნენ და ჩამომეტხოვეს. ერთ კვირას აღარ წავსულვრა კლასში. იმ დროს დირექტორად კოცებუ იყო, ახალი დანიშნული. ქართული მაზრის უფროსობის დროს შეესწავლა, კარგად იცოდა და ქართველებიც ძალიან უყვარდა. მოვიდა ჩვენსა და გამომკითხა ყველაფერი. მეც დაუფარავად მოვახსენე, რაც გადამხდა და რასაც ვგრძნობდი. გაუკვირდა, გადააქნია თავი, მომეფერა და მითხრა: – "შენ ჩემი სახელი ახსენე და ნულარავისი გეშინიაო! ხვალ ჩემთან მოდი პირდაპირ კანცელარიაში და მე წაგიყვან კლასშიო". მეორე დღეს მართლა წამიყვანა და მიმიყვანა ჩვენს კლასში. გამოიკვლია ყოველიფერი და, "მარკის" ამბავი რომ გაიგო, გაოცდა. მოიხმო ინსპექტორი, ზედამხედველები, მასწავლებლები და გამოუცხადა ყველას, რომ დღეიდან ეგ საქციელი აღარ ჩაიდინოთო!... მოსპეთ "მარკა" და უმიზეზოდ ცემა-ტყეპაზე დაც ხელი აიღეთო! მერე მიუბრუნდა ჩემ მასწავლებელს და უთხრა. – "განსაკუთრებით ყურადღება მიაქციე ამ ყმაწვილსაო!" მართლაც იმ დღიდან ცოდვის ფირფიტა გადააგდეს, მაგრამ ცემა-ტყეპაზე კი უცბად ვერ აიღეს ხელი. უიმისობა მაინც არ ეხერხებოდათ. ტყუილა კი არ არის ნათქვამი: "ჩვეულება რჯულზე უმტკიცესიაო!" იმ

დროს მთელი რუსეთი დარწმუნებული იყო, რომ ჭკუა და სიკარგე როზგის ნაყოფიაო. გიმნაზიებშიაც, რასაკვირველია, პირველი ადგილი ეჭირა... დღე არ იქნებოდა, რომ ყმაწვილების წივილ-კივილით იქაურობა არ ყოფილიყო გაყრუებული. "როტაში" არ უნდებოდათ იმდენი წკეპლა, რაც თვითეულ კლასში. "სტოროჟებს" ურმებით მოჰქონდათ ყოველ დღე ახალ-ახალი. მოსწავლის გალახვა ყველას შეეძლო დირექტორიდან დაწყებული, "სტოროჟამდე". მიზეზს არა-დამახინჯებულა, და რამდენს კიდევ ხასიათი გაფუჭებია საუკუნოდ!. ხშირად მოხდებოდა ხოლმე, რომ ერთიდაიგივე ბავშვი ერთი დღის განმავლობაში სამჯერ-ოთხჯერ "გაროზგილიყოს" სხვადასხვა უფროსებისაგან. მახსოვს და არც დამავიწყდება ჩემს დღეში: ერთი რუსის ბავშვი იყო - კრიჟანოვსკი. ძლიერ მოუსვენარი რამ, მაგრამ სხვებზე კარგი იყო. ერთხელ ნახევარი საათით დააგვიანდა კლასში მოსვლა და დირექტორმა "გააროზგინა": იმ დღეს გაკვეთილი არ იცოდა და მასწავლებელმა "გააროზგინა": სწავლა რომ გათავდა, ზედამხედველმა "გააროზგინა": სახლში გიცელქნია და მეზობლის ბავშვისათვის ქვა გისროლია - გიჩივლესო! ამითაც ვეღარ გადარჩა. ყველამ ერთად დააბეზღეს ინსპექტორს და იმანაც მოუნდომა "გაროზგვა!". ეს ინსპექტორი შეუბრალებელი რამ იყო და მისა ისე ეშინოდათ, როგორც სულთამხუთავისა. კრიჟანოვსკიმ, ტანჯვა რომ ვეღარ აიტანა, იშვირა ხელი და ფეხი და გადავარდა რიონში. რომ შემთხვევით იქვე არ დასწრებოდა ერთი მეგრელი მოსწავლე, ძალიან კარგი მცურავი, დაიღუპებოდა. ისე ცემა-ტყეპას ხომ ანგარიში არ ჰქონდა. ვაი მისი ბრალი, ვისაც კარგი ხუჭუჭი თმა ჰქონდა! ერთ ყმაწვილს, გვარად ჭაჭიაშვილს დიდი ყურები ჰქონდა. დიდი და პატარა ყველა ყურებში ავლებდა ხელს. ერთხელ გამხეცებულმა ზედამხედველმა შუამდი აახლიჩა ყური: გაუსივდა და მხოლოდ რამდენიმე დღის განმავლობაში ისევ დაუწყო შეხორცება. მაგრამ ვინ აცალა შეხორცება! სტაცებდენ ხელს და ხელახლა აგლეჯდენ... ასე რომ გავიდა სასწავლებლიდან ერთ მოსწავლეს - კლდიაშვილს - პირით დაჰკრა შუბლზე "ლინეიკა" და თავთხლე გადაადინა, ძვალიც კი გაუტეხა. გულშემოყრილი ბავშვი შინ წაიღეს. ამ გარემოებისათვის ყურადღებაც არავის მიუქცევია. ამისთანები რამ უთვალავი იყო. ღვთის მადლით. მე ამცილდა ტანჯვა და ერთხელ მეტად არ გავლახულვარ, მაგრამ ეს ერთიც საკმაო იყო, მთელი ჩემი სიცოცხლე მოეტანჯა! დირექტორმა რომ მიმიყვანა. იმ დღიდან ჩემი მასწავლებელი სულ გულადრენილი იყო ჩემზე და, თუ კი შემთხვევა ექნებოდა, რასაკვირველია, არ დამზოგავდა. ერთხელ რომელიღაც მოსწავლემ ხაჭაპურები მოიტანა კლასში და ლატარიაში ჩააგდო თითო კაპეიკად. ყველამ მოაწერა ხელი. წამძლია სულმა და პეც მოვაწერე. შემოგვესწრო მასწავლებელი და იწყინა, როგორ გაგიბედნიათ ხელის მოწერაო! აიღო დიდი, უშველებელი "ლინეიკა" ბელში. თვითო-თვითოდ გაჰყავდა ხელის მომწერლები: ჰკითხავდა: რომელი ხელით მოაწერეო! და, პასუხს რომ მიიღებდა. დაჰკრავდა ხოლმე, რაც ძალი და ღონე ჰქონდა: "კიდევ მოაწერო!" - ეკითხე-

ბოდა დაცინვით. მე ყველაზე ბოლოში ვეწერე, რადგანაც ჩემი გვარი წილზეა, და "ჟურნალში" ანიდან იწყება გვარების წერა. იმ დროს საბა ორბელიანის იგავ-არაკები წაკითხული მქონდა და მომაგონდა ოფოფის ხრიკი, თავის გადარჩენა რომ უნდოდა და მელა გააბრიყვა. იმ განყოფილებაში წერის გაკვეთილი იყო. მე ვიფიქრე, რომ, თუ მარჯვენა ხელი მეტკინა, წერა გამიფუჭდება და მოდი მარცხენას გავიმეტებ-მეთქი. მეც, რასაკვირველია, მითხრა: "აბა, დამნაშავე ხელი გამოაშვირო!" მე მარცხენა გავუშვირე, ჯერ დამკრა და მერე ეჭვი შეიტანა, რასაკვირველია, განგებ: მარცხენა ხელით როგორ მოაწერდიო? რომ გამოვუტყდი მარჯვენა ხელზედაც დამკრა და გამიშვა. ტკენა ხომ ტკენა იყო, მაგრამ მე ის უფრო მტანჯავდა, რომ ჭკუა წავაგე და ორი „ლინეიკა“ დამკრეს, მაშინ როცა სხვები კი თვითოთი გადარჩენ! ვტიროდი, ხელი მიკანკალებდა და, რასაკვირველია, კარგად ველარ დავწერდი!... ნაწერები რომ გაარჩია მასწავლებელმა, დამიწუნა და კიდევ დამკრა „ლინეიკა“: უკეთ დაწერეთ! კლასის გათავებამდის ოთხჯერ კიდევ დამკრა!... ეს დღე იყო და მას აქეთ ველარ გამოვბრუნდი. არ იქნა, ველარ გადავიგდე გულზე ეს შემთხვევა. წერაში ხელი გამიფუჭდა და დღესაც კიდევ გაურკვეველად ვწერ: ვინც ჩემ ნაწერებს დახედავს, გუკვირდება, რომ ზოგან კარგი ხელია და ადგილ-ადგილ კი ნაჯღაბნი და გაუგებარი. ეს მაშინ მემართება, როცა ინსტიტუტურად მაგონდება ხოლმე მაშინდელი ჩემი ტანჯვა ეს შემთხვევა რა გასახსენებელი იყო, მაგრამ მიტომ ვამბობ, რომ მშობლებმა და მასწავლებლებმა იგულისხმონ, თუ რა ძნელია სათუთ ბავშვებთან სასტიკად მოპყრობა და რა შედეგი მოჰყვება ხოლმე

ჩემი გალახვის ამბავი გაეგო დირექტორს და შენიშვნა მიეცა მასწავლებლისათვის. ის იყო და ის, ამ დღიდან ამომიჩემა მასწავლებელმა და ყურადღებასაც აღარ მაქცევდა, თითქო ერთი ჯირკი გდებუდიყო იქ არც მასწავლიდა და არც რამეს მკითხავდა. მე მაინც, ზოგს ამხანაგების შემწეობით, ზოგსაც ჩემით ვსწავლობდი, რაც ძალი და ღონე მქონდა იმდენი ნიჭი არა მქონდა, რამდენიც სურვილი და ბეჯითობა. ვცდილობდი, დღე და ღამე გასწორებული მქონდა და სხვებს არა თუ არ ჩამოვრჩებოდი, მეტიც ვიცოდი მათზე. ეგზამენები მოახლოვდა, ხმა გავარდა, რომ "პოპეჩიტელის" თანაშემწე, მაქსიმოვიჩი, მოდის. იმან უნდა გამოგვცადოს მოსწავლეებიო. იმის სიფიცხეზე და გულქვაობაზე ბევრ საარაკო რამეს ლაპარაკობდენ. ყველა შიშის ქარმა აიტანა, მასწავლებლებიცა და მოსწავლეებიც.

მაქსიმოვიჩი ჩამოვიდა თუ არა, მაშინვე ბრძანება გამოსცა, რომ რადგანაც ყველას ვერ მოვასწრებ, თვითნებური კლასიდან სამ-სამი მოწაფე გამომგვართო: პირველი, შუათანა და უკანასკნელი: იმაო გამოვცდი და მიო მთელი გიმნაზიის გარემოებაც გათვალისწინებული და აწონილი მექნებაო. ეგზამენებმა კარგად ვერ ჩაიარა. წინ-

დაწინვე დამფრთხალ ყმაწვილებს გონება ეკარგებოდათ. ჯერ იმ სამ მოწაფეთაგანს ჰკითხავდა რამე საპასუხოს და, თუ ვერ უპასუხებდენ, მერე მთელ კლასს მიუბრუნდებოდა თუ აქაც აღარავინ აღმოჩნდებოდა, მასწავლებელს უნდა აეხსნა. ხშირად მასწავლებლებიც წაიბორძიკებდენ ხოლმე, მაშინ თვითონ ეგზამენატორი ახსნიდა და გაამეორებინებდა ხოლმე ყმაწვილებსაც. ეს ახალი მეთოდი იყო მისგან შემოღებული. იმ დროს გიმნაზიაში სწავლობდა ერთი შესანიშნავი და სახელგანთქმული ახალგაზრდა – ბესარიონ ლოღობერიძე. მასწავლებლებსაც დიდი ხათრი ჰქონდაო მისი და პედაგოგებსაც მისი იმედი ჰქონდათ: "თუ დაგვიხსნის, ის დაგვიხსნის და გვასახელებსო" მათი მოლოდინი გამართლდა. მაგრამ სულ ისე მაინც არა, როგორც ეგონათ. ამბობდენ: „მარჯვედ იყო ბესარიონი მაგრამ ბევრი ოფლი კი აწურვიესო“- ასე თუ ისე, თუ იმას არა. მაქსიმოვიჩი გულს ვედარ მოიბრუნებდა ქუთაისის გიმნაზიასა და ვის მასწავლებლებზე შუა კლასებშიაც ზოგიერთებმა გვარიანად მიუგეს. ბოლოს ჯერი მიდგა უმცროს კლასებზე. ჩვენი კლასიდანაც, განკითხვის დღე რომ დადგა (ასე ვეძახოდით საზოგადოდ მაქსიმოვიჩის ეგზამენებს), სამი მოწაფე აიყვანეს და ჩააყენეს თორნეში მესამე მოწაფედ, ესე იგი უკანასკნელ მაჩანჩალად, მე გამაყოლეს ჩემი ამხანაგები ცაცხაებდენ და მე კი უფრო სეირის საყურებლად გავედი. რადგანაც ვიცოდი, რომ როგორც უკანასკნელს, ბევრს არას მკითხავდენ და ყურადღებას არ მომაქცევდენ. ერთ ხანს მარჯვედ იყვენ მოწაფეები საზეპირო როცა ჰკითხეს, იმათაც ჩააბულბულეს: მაგრამ ბოლოს, როცა აზრით გაგებაზე მიდგა საქმე. მაშინ კი აიბნენ საკვირველი იყო: "პოპეჩიტლის" თანაშემწის საკითხავებმა, სასახლეში რომ ბავშვებმა თამაშობები ვიცოდით: "ბერი ჩამოხტა", „აჩატი“, "ანზე ვისი ყმა ხარ" და სხვანი, სწორედ არ მომაგონა! გამიკვირდა: "ეს რა გიმნაზიის საკადრისია-მეთქი", - ვამბობდი გუნებაში. მაგრამ მომაგონდა ჩვენი სახლი, დედა და ისი წავხალისდი, რომ ასე მეგონა, შინა ვარ-მეთქი და ორჯერ-სამჯერ, ჩემ ამხანაგებს რომ შეეშალა, მე უკმაყოფილოდ თავი გავაქნიე. მაქსიმოვიჩმა თვალი შემატანა და მომაყვირა: - "რას აქნევ თავს ქეციანი ცხენივითო!" შევშინდი და ენა ჩამივარდა. მასწავლებელი მომეშველა და მოახსენა: - "ალბად ბუზი აწუხებს და ხელს ვერ ხმარობსო"... „რა დროს ბუზებიც!" მიუბრუნდა უკმაყოფილოდ მასწავლებელს:

"და ან საჭიროების დროს ხელს ნუ გაანძრევო, ვინ ეუბნება= უშლიან მხოლოდ წარა-მარა ხელების აქეთ-იქით ქნევას. არა, აქ სხვა ს, - ზეზიაო!" მიმიხმო სტოლთან.

- მე შეგნიშნე, რომ, როცა იმათ ეშლებოდა, მაშინ აქნევდი თავს. მართალია თუ არაა ნუ გეშინია, მითხარი!

- დიახ, უნებურად!...

- მაგალითად, რა შეეშალათ=

- აქლემი გაფრინდებო, რომ მოგახსენეს, ეტყობათ, არ უნა-

ხავთ აქლემი!

- შენ? შენ სად გინახავს?

- შარშან თათრებმა ჩაატარეს მადანში: ძლივს მიიფხორე-ბოდენ.

- მერე, რა იცი რომ ვერ გაფრინდება?

- ფრთები არა აქვს.

- რასაც ფრთები არა აქვს, ვერ გაფრინდება? მაგალითად, კაცი ვერ გაფრინდება?

- ვერა.

- არ გაგიგონია ძველად, რომ ვინმე გაფრენილიყოს?

- ძველად - ენოქ და ილია, მაგრამ ისინი ურმით გაფრინდენ ღვთის ძალით. - ეგზამენატორმა თვალეზი დააჭყიტა და მკითხა:

- ვინ გითხრა შენ ეგ?

- დედამ.

- კუდიანები რომ ფრენენ, იმათ ხომ ფრთები არა აქვთ?

- კუდიანები არ ფრენენ.

- მაშ როგორ შეუძლიათ, რომ არ ფრენდენ, ასე ჩქარა ყველგან როგორ მივლი-მოვლიან?

- მგელზე ჯიან და ისე დადიან. - აქ გადიხარხარა და თავზე დამისვა ხელი. ამგვარ რამეებს მკითხავდა და თანდათან გახალისდა. მეც რომ შევატყვე, აღარ წყრება-მეთქი, გავთამამდი. ბოლოს დამიწყო გამოცდა. საზეპიროები მკითხა, - კარგად მივუგე.

- აზრიც გესმის? მკითხა.

რასაკვირველია, მესმის!

შეგიძლია ქართულად გადაგვითარგმნო ეგ ლოცვები?

- რაღად გადაგვითარგმნით, ქართულად რომ უფრო ადრე ვიცოდით?

- სად ისწავლე?

- სახლში.

- ეგებ რუსულადაც იქ ისწავლე?

- არა, აქ. - მიუბრუნდა მასწავლებელს და ჰკითხა:

- თქვენ ხომ არ შეგშლიათ, რომ ეგ ბავშვი უკანასკნელ მოწაფედ წარმომიდგინეთ?

- არა, თქვენო აღმატებულება! ერთი რომ პატარაა, მერე კიდევ არც დიდი ხნის შემოსულია და ჯერჯერობით ყურადღებას აღარ ვაქცევდით, არასა ვკითხავდით, გაკვეთილებსაც არ ვამღევი გერ მიეჩვიოს-თქო, - უპასუხა მასწავლებელმა ცოტა ფერმიხდილად.

- მაშ თუ არ გკითხავდენ, შენ როგორღა სწავლობდი? - მითხრა მან.

- სხვებს რომ აკითხებდენ და უხსნიდენ, მეც აქ არ ვიყავი ყურს ვუგრებდი.

ეს რომ გაიგონა, "ხედავთო?" დაეკითხა ჩემ ამხანაგებს: რომ მოგენდომებიათ, თქვენც ასე ისწავლიდითო. მასწავლებელი რომ კარგად გიხსნით, ეს ცხადად სჩანს". ხელი ჩამოართვა მასწავლებელს და მადლობა უთხრა. მე შუბლზე მაკოცა, წამოდგა ზეზე და დაი-

შალა კლასიც. მივფრინდი თუ ფეხით მივედი სახლში, აღარ მახსოვს, სიხარულმა ისე ამიტაცა, რომ მთვრალივით ვეღარ გამოვერკვიე. შინ რომ მივედი, სტუმრები იყვენ სახლში და მამაჩემმა მომამახა: რა ქენი, ჩემო კაჭუაო! მეც ყველაფერი მოვახსენე, რაც გადამხდა. "მე კი არ ვიცოდი! - წამოიძახა მამამ - კვიცი ყოველთვის გვარზე მიდისო. პეტრე არხიმანდრიტს რომ ვეზარე მონასტერში ბავშვობისას, ყველას ვჯობდიო, რასაც სხვები ათ-ათ წელიწადს უნდებოდენ, მე ორ-სამ წელიწადს გავიარე, გავათავე: ღრამატიკა, ანგარიში, ისტორია, ლეოღრაფია და სხვანო. ბატებმა არ დამაცალეს, ყიყინით მაწუხებდენ, თვარა, რომ მომეცადა, არისტოტელის" კათელორიასა და ლოდიკას სულ ბღღვირს გავადენდიო. შენც, შვილო, ოჯახის შვილი რომ ხარ, სხვებზე უფრო მეტი უნდა ისწავლო და ვიგინდარები არ გაიტოლოვო!" სტუმრებმაც ამგვარივე დარიგება მომცეს. დედა კი თავისთვის იჯდა თავჩალუნული, თითქო ამისათვის სულ ერთიაო და არც კი შეუმჩნევივარ. საღამოს, დამადვა ხელად რომ ჩავწექ ლოგინში, მოვიდა დედა და შუბლზე დამადვა ხელი, ჩამოჯდა ლოგინზე. მე ვიფიქრე: "ვაი თუ ავად ვარ და მატყობს რამეს, თვარა ასე სხვიმის როდის მოსულა-მეთქი". წინადაც მითქვამს და ახლაც ვიმეორებ, რომ საკვირველი ზნე სჭირდა დედას: თუ არ გამოთხოვების დროს, როცა სადმე დიდი ხნით მივდიოდი და ან ხანგრძლივ უნახაობის შემდეგ, ისე არ გვაკოცებდა ბავშვებს, და მაშინაც ისე, თითქო გული ნებას არ აძლევსო. ეს მეც მიკვირდა და ვერ ამეხსნა. ეს ხასიათი მთელს მის სიცოცხლეში შერჩა. შვილიშვილებსაც ასე ეპყრობოდა. ერთხელ, დაცოლშვილიანებული ვიყავი, შევესწარი, რომ ჩემ პატარა შვილს, მძინარს, მიდგომოდა და სიფრთხილით, არ გამოიღვიძოსო, ჰკოცნიდა და ეალერსბოდა. მაშინ მივხვდი, რომ ალბად ჩვენც ასე გვეაერსებოდა-მეთქი. ცხადად ვინ უშლიდაო-იფიქრებს კაცი, და ის თურმე იმ აზრის იყო, როგორც ერთხელ გამოაცხადა ლაპარაკში, რომ ხშირია მოფერება აფუჭებს ყმაწვილს და წარამარა კოცნასაც ფას: აღარ აქვს მის თვალშიო. არ ვიცი, საზოგადოდ ეს მართალია თუ არა, მაგარამ ჩემ თავზე როგორც გამოვცადე, მისი კოცნა რაღაც სასუფეველურ ნეტარებად მიმაჩნდა. იმ საღამოს ავფოფინდი, რომ გვერდში მომიჯდა და ალერსიანად მითხრა: ხომ ილოცეო!...

- როგორ არა-მეთქი!

- დღეს დილას, სანამ კლასში წახვიდოდი, დაუჯდომელი პარაკლისი ხომ არ დაგვიწყებია!

- როგორ დამავიწყებოდა!... და მერე მით უფრო, რომ განსაცდელში მივდიოდი.

- ჰო, კიდევ მიტომ უხსნიხარ ღმერთს და გაგიმარჯვნია. უღმერთოდ, რაც უნდა იცოდე, მაინც ვერას გააწყობ! მამაშენმა რაც გითხრა დღეს. ის მართალი კი ნუ გგონია. იმან ისე იცის ხუმრობა.

- რა!

- რა-და, სხვებმა რომ გაჯობოს, სირცხვილიაო. აბა. სხვები რომ კარგები იყონ, შენი რა სირცხვილია! სრცხვილ ის არის, როცა შენ შენდა თავად არ ვარგხარ და არ ცდილობ სწავლას. შენ სხვებს კი

არ უნდა ეჯიბრებოდე! შენ სრულიად შენთვის უნდა ცდილობდე ყოველგვარ სიკარგეზე და, თუ სხვებიც შენისთანები იქნებიან და კიდევ უკეთესიც, შენ იმითი რას დაჰარგავ? "შენ კიდევ უნდა გიხაროდეს მათი სიკეთე. შენ რომ კარგად დაგიჭერია დღეს ეგზამენი, აი, რა კარგ გუნებაზე ხარ! ისინი კი, ბენი ამხანაგები. ვინ იცის, რა გულდაწყვეტილი არიან!

- ტიროდენ, დედა!
- მერე არ შეგეცოდა?
- შემეცოდა კი არა, კინალამ მეც ვიტირე...
- ჰო-და, იმათაც რომ შენსავით გავმარჯვათი. ხომ გიამებოდა?
- ნეტავ მართლა!...

- ჰო, შვილო! სხვისი შური და სიხარბე გულოში არ უნდა შვებოდა, - ესენი ორივე ეშმაკის კიბის საფეხური არიან. ეშმაკი ვერ შეგიტყუებს ზედ ნელ-ნელა და მერე უცბად გკრავს ხელს და გადაგადებს. - მე პირჯვარი დავიწერე, დედამ მაკოცა მხურვალედ, ორჯერ-სამჯერ ჩამეკონა გულში, პირჯვრი გადამსახა და მომშორდა: "დაიძინეო". ჩემს ნეტარებას საზღვარი აღარ ჰქონდა. დიდხანს თვანგელოზებში დავფრინავდი და ვთამაშობდი

გათავდა ეგზამენები. წავიდა მაქსიმოვიჩი. მიწყნარ-მოწყნარდა ყოველიფერი და მეც პირველი საჩუქრით გადამიყვანეს მეორე კლასში. სულ სხვა თვალთ მთხრობდნენ ამხანაგებიცა და უფროსებიც. ამას მე კარგად ვხედავდი და ვცდილობდი, რომ არ შევრცხვნილიყავ. დღე და ღამე გაერთებული მქონდა, ისე მონდომებით ვსწავლობდი და იმ შრომასთან და ცოტა ნიჭთანაც რომ უკეთესი პატრონობა მქონოდა და უფრო სწორე გზაზე ვმდგარიყავ, კარგი რამ გამოვიდოდა, მაგრამ სამწუხარო ის იყო, რომ იმ დროს პედაგოგია მეტად დაბალ საფეხურზე იდგა. ბავშვებს კაჭკაჭებსავით სწვრთნიდნენ და არა ადამიანის შვილებად! ყოველი საგანი უნდა მხოლოდ ეზეპირებით მოსწავლეებს, და, აზრი ესმოდათ თუ არა, ამას არავინ ჰკითხავდა. ერთი რუსის შვილი იყო - ვოლკოვი - და იმას საღმრთო წერილიდან გაკვეთილი ჰკითხეს. საბრალომ ზეპირად არ იცოდა მაგრამ თავისი სიტყვით მშვენივრად ახსნა. მასწავლებელმა უგდო, უგდო ყური და გაიცინა: - შენი სიტყვებით რომ ბრძანებ, განა სწუნობ მაგის დამწერის სიტყვებს?!" გაუჯავრდა და გააგდო, ცუდი ნიშანიც დაუსვა. მერე მეორედ გაიყვანა, როდესაც გაეზეპირებია და სულმოუბრუნებლად, სულ სხაპასხუპით უთხრა, თუმცა კი არ ეს მოდა, რას ამბობდა, მოუწონა: "აი როგორ უნდა დაისწავლოო!" ღკარგი ნიშანიც დაუსვა. ასე იქცეოდნენ ყველა მაშინდელი მასწავლებლები. მხოლოდ მათ რიცხვში ერთადერთი. გვარად ტროე, სულ სხვა იყო. მაქსიმოვიჩის მეთოდი შემოიღო: საზეპიროს ცოტას გვამლევდა, სულ რამოდენიმე პწკარს, მაგრამ მაგიერად, არა თუ აზრი. ყოველი სიტყვის მნიშვნელობა უნდა გვცოდნოდა და აგვეხსნა მის კლასში ყველა - დიდი და პატარა - თანასწორად სმენად იყო გადაქცეული. ბუზი რომ გაფრენილიყო, გაიგებდა კაცი. მაშინ იცოდნენ და დღესაც კიდევ, მასწავლებლები რიგ-რიგად ჰკითხვენ მოსწავლეებს, ასე რომ მოწაფემ იცის, როდის მოუწევს რიგი და იმ

დღისთვის უკეთ ემზადება, ვიდრე სხვიმის, და მის სწავლაში თანასწორობა აღარ არის. ტროეს კლასში კი ყველა მზად უნდა ყოფილიყო. ერთს რომ ჰკითხავდა, უცებ, მოულოდნელად სხვას რომელიმეს "განაგრძეო" - მიუბრუნდებოდა. აგრეთვე არ იცოდა ძველი და ახალი გაკვეთილი: მოულოდნელად ძველიდანაც გვკითხავდა ხოლმე, თვითთულ სკამს მიუჩინა თითო უფროსი შეგირდი. ისინი ჰკითხავდნენ ყოველდღე გაკვეთილს მოსწავლეებს და ნიშნებს უსვამდნენ. იმ უფროსებისათვის მერე მე უნდა მეკითხა და დამესვა ნიშნები. ზოგიერთი მათი შეგირდებიც უნდა შემემოწმებია და ის ნიშნები მიმერთმია მასწავლებლისათვის. რომ შემოვიდოდა. ისიც გადაათვალიერებდა და დასამოწმებლად გამოიხმობდა ზოგიერთებს. ერთი გაბაშვილი იყო ჩვენს კლასში, რომელიც სოფლიდან დადიოდა სასწავლებელში და კლასის დაწყებას, რასაკვირველია, ვეღარ მოასწრებდა ხოლმე. ამისათვის აჩოქებდნენ იმ საწყალს კუთხეში კლასების გათავებამდე ასე რომ ფეხზე მდგარი ის სწავლის დროს ძვირად დაგვინახავს. ერთხელ დარჩენილიყო სადღაც და ქუთაისში ნათესავებში გაეთია ღამე. სამოსწავლო წიგნებიც ეშოვნა (მაშინ არამც თუ გარეშე წიგნი, სახელმძღვანელო წიგნებიც ცოტა იყო, სულ რამოდენიმე და ერთიმეორისაგან ვნათხოვრობდით) და გაკვეთილი კარგად დაესწავლა. ადრე მოვიდა, მაგრამ, რადგანაც დაჩვეული იყო, თავისთავად დაიჩოქა და ამისათვის ყურადღებაც არავის მიუქცევია. მის უფროს შეგირდს მისთვის კარგი ნიშანი დაესვა, მე შემომოწმე და მართალი გამოდგა ტროემ რომ საზოგადოდ ყველას ნიშნები გადაათვალიერა, გაბაშვილის ოთხსაც მოჰკრა თვალი. ალბათ გაუკვირდა და გამოუძახა. ჰკითხა და მისთანა თქვენს მტერს! ერთი სიტყვაც ვერ მიუგო. გადააქნია თავი და გამიხმო:

- ეს ნიშანი შენ დაუსვიო! - მკითხა
- დიახ, მე-მეთქი, - ვუპასუხე.
- მერე რათა, რომ არაფერი იცის!
- მე რომ ვკითხე - იცოდა.

- იცოდა?! ასე მალე, ორ წუთში როგორ დაავიწყდებოდა! ახრაც სხვა ამბავია-ბრძანა მრისხანედ.- შევიტყობ, რა არის, მაგრამ ჯერ არ მცალია. გაბაშვილო, წადი და შენ იქვე დაიჩოქე. სადაც იყავი და შენც, წერეთელო, მიდი მაგასთან და გვერდში ამოუდექი. სანამ ჩემი კლასი არ გათავდეს! მერე ორივეს ერთად დაგამოწმებთ თუმცა ყველაზე მეტი ჩვენ ტროესი გვეშინოდა, მაგრამ მისგან დასჯილი არ გვინახავს, და ახლა, როგორ გამიბედეს მოტყუებო. ზომას გადავიდა.

- შე შეჩვენებულო, რა ჰქენი ეგა, აკი იცოდი! - დავეკითხე ჩუმად, კუთხეში რომ გავედით.

- ახლაც ვიცი, - მიპასუხა ტირილით.
- მაშ რატომ არ მოახსენე!
- ფეხზე რომ ვიდექი, ვერ მოვახერხე. ეს რამდენი სანია -

სულ დაჩოქილი ვსწავლობ და პასუხსაც ისე ვაძლევ. აი, თუ არ ვიცი! - მოჰყვა ზეპირად - რომ ავდგე, დამებნევა! - მასწავლებელმა მოგვატანა თვალი და მოგვაყურა. - რას ჩურჩულებთო! - მე გავედი

და მოვახსენე ყოველიფერი. გამოიყვანა გაბაშვილი, დააჩოქა და ისე ჰკითხა. კარგად მიუგო, რამდენჯერმე გაიმეორა ეს ამბავი და ისე გაუკვირდა, რომ წამოდგა ზეზე, ელასს თავი დაანება და გასწია კანცელარიისაკენ. იქ რა ჩაიდინა, ვინ იცის! მაგრამ იმ დღიდან კი გაბაშვილი დაჩოქილი არ გვინახავს.

ერთხელ, სწავლა რომ გათავდა და შეგვასვენეს, მე, რადგანაც დილას არა მეჭამა რა, შევირბინე შინ, ვიგდე ახალუხის ჯიბეში ცხელი მჭადის კოკორი და მივაშურე ისე კლასს: არ დამაგვიანდეს მეთქი. ტროეს გაკვეთილი იწყებოდა. ფეხად შეესწრო ჩემთვის და ხუთი მოწაფე კიდეც გამოეხმო და გაემწკრივებია. შევყავ თავი თუ არა, მომაყვირა: - შენც აქ მობრძანდი და დადექ ამათთანაო! მივედი და გავჩერდი. ცხელი მჭადი მომედვა ბარდაყზე და მეცხუნა. მე შმაშური დავიწყე, ხელი მოვუსვი, ასე რომ ავტოკდი. მასწავლებელმა შემნიშნა და მკითხა: რა დაგემართაო! დაფარვა აღარ შეიძლებოდა... ამოაყოფინეს ჯიბიდან მჭადს თავი... შევირდებმა გადიხარხარეს. მასწავლებელმა უღვაშებში ჩაიცინა, გამომართვა მჭადი და წინ სტოლზე დაიდვა. მე სირცხვილის ოფლი გადამსკდა. დაგვიწყო გაკვეთილების კითხვა. ამ დროს, ჩემდა საუბედუროდ, ინსპექტორი შემოვიდა. მაშინ კი ამიკანკალდა მუხლები. ეს ისეთი შეუბრალებელი ვინმე იყო, რომ ყმაწვილის "გაროზგვას" არა ერჩია რა სულ უბრალო მიზეზი საკმაო იყო, რომ ოთხში ამოეღო. ერთხელ ერთსადაიმავე დროს ორი ბავშვი "გაროზგა": ერთი იმიტომ, რომ თმა წამოგზრდიაო და მეორეც იმიტომ, რომ მეტად ძირში მიგიჭრიაო! ვიფიქრე: "ეს მჭადი მე ხეირს არ დამაყრის-მეთქი!"... მართლაც, მოჰკრა თვალი თუ არა, დაიღრიალა: - ამ მჭადს რა უნდა აქ, ვინ მოიტანაო!.. ერთი მოწაფე, რომელიც ხშირად მექიშპებოდა ხოლმე, წამოხტა ზეზე და მოახსენა: წერეთელს ამოუღეს ჯიბიდანო. - რათ მოგიტანიაო! - მკითხა მრისხანედ. მე ენა ჩამივარდა, მაგრამ მასწავლებელმა მოახსენა: ახლავ გაიგებთო და მკითხა: ეს რა არისო! მჭადი-მეთქი - ვუპასუხე კნავილით.

- რისგან კეთდება!

- სიმინდისაგან.

- როდის სთესენ სიმინდს! რანაირად იზრდება! როგორ მუშაობენ! როდის აკეთებენ მჭადს და სხვანი. ესენი ყველაფერი გამომკითხა და მეც პასუხს ვაძლევდი. რამდენიმე წუთს მკითხავდა და ბოლოს სთქვა: კარგიო! ხვალ ნუ დაგავიწყდება ბრინჯის მოტანაო: ხვალ იმის შესახებ ვილაპარაკოთო. ინსპექტორმა იფიქრა: აქ სწორედ მასწავლებლის სურვილით მოუტანიათ მჭადიო და გავიდა კლასიდან ხმაამოუღებლად. მასწავლებელმა მაბეზღარი მოწაფე გამოიხმო და ჰკითხა: შენ არა გაქვს რა ჯიბეშიო! გაუსინჯა და კოჭი უნახა. - ეს რა არისო! ეს ხომ სათამაშოა, რომელიც კლასებში სრულიად გამოუსადეგარია და შენ კი ჯიბეში გიძევსო!.. წერეთელმა მჭადი მიტომ მოიტანა, რომ შიოდა და შეჭმა ვეღარ მოასწრო და შენ კი სათამაშოდ დაბრძანდები! კარგი! გაჩერდი მაგრე კლასის გამოსვლამდე! მე მაგ კოჭით წარგადგენ ინსპექტორთანო. იმ მოწაფეს ფერი ეცვალა და ატირდა კლასი რომ გათავდა, მიუბრუნდა

მტირალს და უთხრა: კარგი, ახლა კი მიპატივებია, მაგრამ შემდეგ კი ფრთხილად იყავი: რაც შენთვის არ გინდა, იმას ნურც სხვას უზამო!

ეს ჩვენი საყვარელი მოძღვარი მხოლოდ ოთხ კლასამდე ასწავლიდა; უფროს კლასებში ნება აღარ ჰქონდა, რადგან უმაღლესი სასწავლებელი არ ჰქონდა გათავებული. თუკი რამ ვისწავლეთ რუსული, მის ხელში, და მის შემდეგ კი, იმ უფროს კლასებში, მეოთხედან დაწყებული, თუ რამ დაგვაკლდა, თვარა არა შეგვიძენია რა. მეოთხე კლასი მეტად ძნელი კლასი იყო: სულ ახალ-ახალი საგნები და მასწავლებლები: ისტორია, გეომეტრია, ტრიგონომეტრია. ბოტანიკა, ზოოლოგია, ლათინური, სჯულის-კანონი, მეურნეობა, მინერალოგია და სხვა-და-სხვა - სულ ერთად მოგვაყარეს! თავ-ტანის რომ აღარა გაგვეგებოდა-რა, გავუსვით ზეპირობას ხელი, და, როგორც იქნა, კიდევ იოლად გავდიოდით. თუმცა სრულიადაც არა გვესმოდა რა იმ საგნების. სხვისი რა მოგახსენო და მე კი ასე ვიყავი. თუმცა პირველ მოწაფედ კი ვირიცხებოდი და ოქროს ფიცარზე ვეწერე. ამ მაღალ კლასში, ცოტა არ იყოს, დავთარი შემეშალა. ერთი ვიღაც რუსული ენის მასწავლებელი დაგვინიშნეს, გვარად საპეგა. იმისთანა ახირებული კაცი ძვირი იყო! სულ ჯავრობდა რა-ღაცაზე. ცხვირი ჩამოტიროდა და სხვაც რომ ვინმე დაენახა მომცინარი, გადაირეოდა. მე კი, ჩემდა საუბედუროდ. ისეთი მომცინარი სახე მქონდა, რომ ტირილის დროსაც კი მეღიმებოდა! ამითვალწუნა ამ კაცმა და საშველი აღარ მომცა. წინა სკამიდან სულ უკანასკნელზე გადამსვა: "თვალში ნუ მეჩხირებიო!" ერთხელ რაღაც კაი გუნებაზე იყო, გამიყვანა და მკითხა გაკვეთილი. კარგად მივუგე, მომიწონა: "ცოდნით კარგად იციო, მაგრამ რა მიზეზია, რომ სულ იღიმები? ნუ იცინი პირუტყვივითო;" მე მეგონა, მცდის-მეთქი, და ვუპასუხე: "პირუტყვები არ იღიმებიან და არც იცინიან-მეთქი". ეგ რომ ვუთხარი, წამოხტა, მტაცა ხელი საყელოში და გამიძახა გარედ.

უკანა სკამზე რომ გი ჯექი, მოწაფეები მოიბრუნებდნენ ხელს და ზურგს უკანიდან მომაბზეკდნენ ხოლპე თითს. წარმოიდგინეთ ორმოცი და ორმოცდაათი თითი ჩემკენ მოშვერილი, მაშინ დამეთანხმებით. რომ სიცილი ბნელი მოსაკავებელი იყო. მეც უეცრად გადავიხარხარებდი ხოლმე. მიზეზს ვერ ვამხელდი. და ის კი მიატოვებდა გაკვეთილებს და დაიწყებდა ხოლმე ერთ ამბავს. მოწაფეებსაც ის უნდოდათ. ბოლოს ამიკრძალა მის კლასში შესვლა და რჩევაში ითხოვა: ან მე აღარ ვიქნები, ან ის მოწაფე გააგდეთო. მის გარდა ყველა მასწავლებელს ვუყვარდი. პირველ მოწაფედაც მთვლიდენ და არ დაეთანხმენ. მიმიხმეს და მკითხეს: რა მიზეზია, რომ ასე გაგიჯავრე - ბია ეს მასწავლებელიო? მე ტირილი დავიწყე და იქვე სიტყვის გათავებამდე გავიღიმე. დირექტორი წამოდგა და წავიდა საპეგას კლასში, რომ სხვებისთვისაც გამოეკითხა და შეეტყო ნამდვილი მიზეზი. ჩემდა ბედად მისთანა გარემოებას შეესწრო, რომ ხელი მომეშალა. ერთი მოწაფე იყო ჩვენს კლასში კ... ლ... სამაგალითო რამ, აჩქარება არ უყვარდა საპეგა კი, როცა გაკვეთილს ჰკითხავდა ვისმე. ამბობდა: ნუ ფიქრობ, ისე მითხარიო. ის გაუყვანია დაფაზე, რაღაც დაუწერიანებია და ახსნას უცდის. კ... ლ... ფიქრობს, რომ კარ-

გად მიუგოს. სულწასული პედაგოგი მიეპარა უკანიდან, ჰკრა თავში ხელი და ცხვირ-პირი დაფაზე მიახლევინა: "რას უცდიო?" შემინებულსა და გაბრუებულ მოწაფეს ცხვირში სისხლი წასკდა, და სწორედ ამ დროს შეესწრო დირექტორიც. საპეგა მეორე დღეს თვალით აღარ გვინახავს. მის მაგიერ მეორე დაგვინიშნეს – პანიზოვსკი. მაგრამ ბევრით უკეთესი ვეღარც ის იყო უკეთესი კი არა, ხმას არ იღებდა, სულ წითლდებოდა. კომანსკის რიტორებას მოიტანდა ხოლმე და ისე უხმოდ, თითოთი გვაჩვენებდა: აქედან აქამდის გაიზეპირეთო, და ჩვენც ვასრულებდით მის ნებას. იმას "ქალ-ბიჭას" ვემახოდით, დავცინოდით, მაგრამ ის თვალს გვარიდებდა. არაფერი გარემე წიგნი არ იყო, რომ წაგვეკითხა: და რომ კიდეც გვემოვა სადმე. წაკითხვის ნებას არ მოგვცემდენ: „რაც კარგი რამეა – რიტორებაშია დაბეჭდილი, ის გეყოფათო“. ერთხელ ერთმა თამამმა მოწაფემ ჰკითხა: – "რაც აქ არ არის მოყვანილი ამ წიგნში. მის მეტი ჰუმკინს არა დაუწერია რაო?" – „ეგ რა შენი საქმეაო?" – მიუგო მასწავლებელმა. ყმაწვილი არ მოეშვა და კიდეც ჰკითხა: – "ჰუმკინი უკეთესი მწერალია, თუ გერცენიო?" წამოვარდა ზეზე შემინებული, დაიცვა თითები ყურებში და გააბა ყვირილი: "აქ არ ვყოფილვარ, არა გამიგონია რა გითქვამს რაო"... და ამგვარად გავიდა კარში.

არა ნაკლებ ახირებული იყო ლათინური ენის მასწავლებელიც ძალიან კარგი. მშვიდობიანი და ბეჯითი მასწავლებელი; ბუზის ეშინოდა და, მახარობელას რომ ბუზილი დაეწყო, იმას გული უწუხდა. ეს რომ იცოდენ მოწაფეებმა, თუ რომელიმე მათგანმა გაკვეთილი არ იცოდა, მოიყვანდა უცბად მახარობელას და ჩუმად გაუშვებდა კლასში; მასწავლებელი დაფრთხებოდა, მოსწავლეები წამოვარდებოდენ ზეზე. ზოგი სტოლზე შეხტებოდა. ზოგი ამ ბუზს დაუწყებდა ვითომ-და კლასიდან გამოდენას: ხან ერთ კუთხეში მიაგდებდენ, ხან მეორეში და ამასობაში კლასიც თავდებოდა.

ცხადია, რომ ამგვარ პირობებში ჩაყენებული მოზარდი თაობა ვერას გამოიტანდა ბევრს გიმნაზიიდან, რომ ამ საზარელ ბნელში ერთი ნათელიც არ გამოგვჩენოდა. ეს იყო პოლონელი როდზიევიჩი, რომელიც ჯერ პროფესორად ყოფილიყო, მაგრამ ლოთობის გულისათვის დაეთხოვათ და სტავროპოლში ემოვნა ინსპექტორობა. მერე იქიდანაც გაეგდოთ და ჩვენში გადმოიყვანეს მათემატიკის მასწავლებლად. ეს ლოთი მასწავლებელი ყურადღებასაც არ აქცევდა თავის საგნებს, არც ალგებრას, არც გეომეტრიას, არც ტრიგონომეტრიას და არც ფიზიკას: ჩვენს ნებაზე მოაგდო მათი სწავლა და ჩვენ. როცა გაგვიძნელდებოდა გაგება რამესი, მაშინ დავეკითხებოდით და მშვენიერადაც აგვიხსნიდა ხოლმე. საკვირველია, რომ მისი საგანი ყველაზე უკეთ ვიცოდით. რაღაი შეგვატყო, რომ გონებადახშული და განუვითარებელი არიანო, სულ სხვა რამეებზე გვესაუბრებოდა და ცდილობდა ჩვენს გამოფხიზლებას. იმ ხანებში გამოაცხადეს, რომ ვისაც უნდა რუსეთში წასვლა და უმაღლეს სასწავლებელში შესვლა, იმან ლათინური უნდა ისწავლოს, და ვისაც მხოლოდ გიმნაზიის გათავება უნდა, იმან სვულის-კანონი შეისწავლოს-

და, თუ პირველ შეგირდად გამოვა, ჩინსაც მიიღებსო. ჩინს მაშინ დიდი მომხიბლავი მნიშვნელობა ჰქონდა, მაგრამ ყველა ჩემმა ამხანაგებმა, თუმცა ზოგი მათგანი ვერცკი წავიდოდა რუსეთში სიღარიბის გამო. ლათინური ირჩიეს. ერთმა მათგანმა მხოლოდ და მეორემ მეც სჯულის-კანონის შესწავლა მოვიხდომეთ, ჩინის სურვილით წარტაცებულემა. იმ ხანებში რუსული ენის მასწავლებელმა გვიბრძანა: აიღეთ, რაც გინდათ, და თქვენდა თავად თხზულება დასწერეთ. მაგრამ დიალოგებად კიო. მე ავიღე და დავწერე ერთი ახირებული რამ მასწავლებელმა რომ წაიკითხა, ინსპექტორს გადასცა და მას საპედაგოგიო რჩევაში წარედგინა და ეთქვა: "ამის დამწერი, თუ ახლავე არ აილაგმა, არ ივარგებსო!" რჩევაზე როდზიევიჩს გამოედვა თავი: მაგის დამწერი კარგი ვინმე გამოვა და, გაწყრომა კი არა. მოფერება ეჭირვებაო. მე ვთხოვულობ, რომ იმას ძალა დაატანოთ – ლათინური შეისწავლოს და მაღალ სასწავლებელში სადმე შევიდესო. მჭერმეტყველებამ გაიტაცა, გადაიყოლია ზოგიერთები სხვებიც და დირექტორმაც ბანი მისცა. შემიხმეს მეც.

- ეს შენი დაწერილიაო? – მკითხა დირექტორმა.

- დიახ, – ვუპასუხე ცოტა შემკრთალმა.

- მერე როგორ გაბედე, რომ მთავრობის მოსამსახურე პირებს ასე ცუდად იხსენიებო?

- ის გადამდგარი ჩინოვნიკია.

- სულ ერთია უპატიურად შეხება მაინც არ შეიძლება! ის დამსახურებული იქნებოდა და პენსიაც ექნებოდა, – დაუმატა მრისხანედ ინსპექტორმა. – წაიღე და გადაასწორე სხვანაირად!

- თუ მხოლოდ ეგ არის წუნი, ეგ ადვილია: წავშლი სიტყვას "გადამდგარი" და დავწერ „გამოგდებულს“. "გამოგდებული" თუ კარგი ყოფილიყო, ისევ სამსახურში იქნებოდა. – დირექტორმა გაიცინა და გამიშვა იმ დღიდან მეც ლათინურზე გადავედი, ამის შემდეგ კიდევ უფრო შემიყვარა როდზიევიჩმა და განსაკუთრებულ ყურადღებას მაქცევდა. საკვირველი იყო მისი საქმე: ისე გაჟღენთილი ჰქონდა გვამი არაყით, რომ ხანდახან, რომ კიდევ არ დაელია, ისე თავისთავად მოუვლიდა სიმთვრალე. ერთხელ მოუარა გაკვეთილების დროს და მოწაფეს, რომელიც დაფასთან იდგა და გეომეტრიულ სახეებსა ხატავდა, მიაყვირა: – "აბა, ჩამოუარე ლეკურიო!" და ტაშის კვრა დაიწყო. გაშეშდა მოწაფე. ჩვენც შევწუხდით, მაგრამ იმან მაინც თავისი არ დაიშალა: – "როგორ თუ შენ ნაციონალური ცეკვა გეზიზღებაო?! არ იცი, რომ ხალხურ სიმღერებსა და ცეკვაში მისი გული და სული იხატება? აი, ლეკურიც ხომ ქართულია, ცოცხალი რამ არისო!" დაუკრა ვითომ თვითონ ლეკური, მერე გადავიდა მაზურკაზე: "აი ესეც ჩვენი გამოგონილი თამაში და შეუპოვარი მაზურკაო! და ახლა ესეც ნახეთ, რასა ხატავსო" და დაუარა „ტრეპაკა“, უწმაწური გინებით შეკაზმული. ბოლოს შეჩერდა, დაავლო ქუდს ხელი და გავარდა კარში. ჩვენ ღმერთს მაღლი შევწირეთ, რომ არც დირექტორი, არც ინსპექტორი და არც სხვა ვინმე არ შემოგვსწრებია. ისე შეგვებრალა, რომ არ ვიცოდით, გვეცინა თუ გვეტირა! მესამე დღეს ძალიან დარცხვენილი შემოვიდა.

დიდ ხანს ხმას არ იღებდა და ბოლოს დაიწყო:

- ყმაწვილებო! ძველ დროში საბერძნეთში განგებ დაათრობდენ ხოლმე მონებს და მათ უსაქციელობას თავის შვილებს აყურებინებდენ, რომ მათთვის თვალდათვალ დაენახვებიათ, თუ რა სამაგლობაა - კაცი რომ დათვრება, გონებას დაჰკარგავს და პირუტყვს დაემსგავსება. გუშინწინ დაგანახვეთ თქვენ ამგვარი რამ ეცადეთ, რომ გაუმაგრდეთ ცხოვრებას, აიტანოთ გასაჭირი და ჩემ სავით არ გაგაფუჭოსო. რა ვარ ახლა მე? განა არ ვგრძნობ, რომ ფიზიკურად დამახინჯებული ვარ? მაგრამ მაინც მადლობა ღმერთს, ამ ფიზიკურმა დამახინჯებამ სული და გული წმინდად, შეუბღალავად შემინახა. კლასის გამოსვლამდე სულ ამნაირად გვემუსაიფა და მოგვმორდა. ჩვენ თითქმის ყველა ვტიროდით და იმ დღიდან კიდევ უფრო გვებრალებოდა.

უკანასკნელ კლასში რომ გადავედით, მე ფრანგულის მასწავლებლის მუსიე ტურესის სახლში ვიდექი. ამ მუსიე ტურესს ყმაწვილები "მოსე ტურას" ეძახდენ. ერთხელ საღამოს სტუმრად შემოჰყვა როდზიევიჩი: დაჯდენ ორი მარტო და ჩაის დაუწყეს სმა სტუმარმა რომი მოითხოვა, თვითონაც დაისხა და მასპინძელსაც დაუსხა. შეჰყვენ ნელ-ნელა მუსაიფს. შეზარხოშებულმა ფრანგმა დიდი რევოლუცია მოიგონა და აღტაცებით დაიწყო ლაპარაკი. სტუმარმა პოლონეთი გაიხსენა, და მოხსნეს თავი სიფრთხილეს, მით უფრო. რომ იქ იმ ორისა და ჩემს მეტი არავინ იყო. მე ჩემთვის კუთხეში ვიჯექ, ასე რომ, მგონი, ვერც კი შემნიშნეს. იმათმა აბდაუბდა საუბარმა ისე გამიტაცა, რომ რაღაც უჩვეულო სასუფეველი ვიგრძენი, სმენად გარდავიქეცი. ბოლოს სთქვა ამოოხვრით როდზიევიჩმა: - "ახლა რაღა დროს ვწუხვარ, რომ სამხედრო სამსახურში არ შევედი, რომ სარდალი გავმხდარიყავ და მარჯვე დროს ქვეყნისათვის კონრადივით სამსახური გამეწია! "...

ეს რომ ჩამეწვეთა ყურში, ჩემი თავი ველარ ვიცანი! იმ ღამეს აღარ დამეძინა ვამბობდი: "რა მინდა უნივერსიტეტში? რა კარგი იქნება სამხედრო სამსახური? ოდესმე სარდალი გავხდები! რაც ადრე შევუდგები საქმეს, ის აჯობებს, და ამ ერთ წელიწადს მაინც ხომ, - უკანასკნელს კლასში ახალს არას გვასწავლიან, ძველებს გვამეორებინებენ, - და გამოვალ, არსად არ წავალ-მეთქი". გადავწყვიტე და გამოვუცხადე მამაჩემს ჩემი სურვილი. მამას ძალიან იამა: - "შენი ნებაა, შვილო! მე შენი ხნისას ცოლი მყავდა და ოჯახს ვეკიდეო" მაშინვე გამოვედი სასწავლებლიდან, რითაც ყველა გავაკვირვე და დილიდან საღამომდე როდზიევიჩს აღარ ვმორდებოდი. ოთხი თვე დავრჩი, მაგრამ ეს ოთხი თვე უფრო ნაყოფიერი იყო ჩემთვის, ვიდრე რვა წელიწადი გიმნაზიაში მყოფობის დროს დამდეგ მაისს გამოვეთხოვე დედ-მამას, იმერეთს და დავადექი გზას. სრულიად გამოუცდელს ცხოვრებაში, ბევრის არ მცოდნეს და სრულიად არაფრის მნახველს უნდა ზღვა გამევილო, ხმელეთი გადამელახა და ერთი ბიჭის ამარა ჩავსულიყავ პეტერბურგში, სადაც ჩემი ძმა მეგულებოდა "კანვოი"-ში მოსამსახურედ.

ქვეყანაში თვალგაუხელებელი, ცხოვრებაში გამოუცდელი და ოცნებით გაბერილი, აპრილის დამლევს დავადექი რუსეთის გზას. ორპირამდე (მარნამდე) ცხენით ვიარე. იქ ნავში ჩავჯექე და მივანდვე თავი გადარეულ რიონს. ფოთამდე ორ დღეს მოვუნდი სიარულს; აქაც სამ დღეს დავრჩი, დავესწარ ფოთის კურთხევას და მერე კი სამხედრო ცეცხლის გემით გავეშურე ოდესისაკენ. პეტერბურგში პირდაპირ მიმავლისათვის, რასაკვირველია, ხმელეთით წასვლა უფრო მოხერხებული იყო და არც ისე საშიში, როგორც ზღვით, მაგრამ ამ გზით მიტომ გამისტუმრეს, რომ იქ ვარანცოვის ქვრივი ეგულეობდათ და მისი ნახვა დამავალეს. იმ დროს საზოგადოდ ქართველებს ისეთი სიყვარული და ხსოვნა ჰქონდათ ვარანცოვის, რომ, თუ რუსეთში მყოფი, ან მიმავალი ქართველი ვარანცოვის ქვრივს არ გაუვლიდა და არ ნახავდა, ვერც კი წარმოიდგენდნენ. ჩვენმა მშობლებმაც მიტომ დამავალეს, რომ უთუოდ მივსულიყავ კნეინასთან და მათ მაგიერ მოკითხვა გადამეცა: ძღვნად – მისართმევადაც ერთი დიდი გიშრის ჯვარი, ზედ ჯვარცმამოსახული, გამატანეს. ჩემს ოცნებაში ზღვაცა და ხმელეთიც ნამდვილზე მეტად მქონდა წარმოდგენილი და მიტომაც აღარა გამკვირვებია რა!.. გართობით კი ისე გამართო ახალ-ახალ, უცხო სანახაობამ, რომ დროს ველარ ვგებულობდი. ჩემი პოეტური ოცნება ისე გაიზარდა მგზავრობის დროს, ისე აჭრელდა და აფერადდა, რომ გაბრუებულმა ცა და ქვეყანა, ზღვა და ხმელეთი საჭადრაკო ფიცრად გავიხადე და ჩემ ნება-სურვილზე ვახტუნებდი მეფესა და ლაზიერს. რას მივხვდებოდი მაშინ რომ გამოუცდელობა მატყუარა ნატვრის თვალია?!

ვარანცოვის კნეინამ შვილივით მიმიღო და დედა-შვილურადაც მომექცა. გამომკითხა ყველას ამბავი და ბოლოს, გიშრის გვარი რომ გადავეცი, დიდი სიამოვნება დაიმჩნია. "ვახსოვართ ქართველებს და სჩანს, რომ ჩემ ქმარს მალე არ დაივიწყებენო!"

- „სანამ საქართველოს სახსენებელი არ მოისპობა. ვარანცოვის სახელიც არ დაივიწყება-მეთქი“, - წამოვიკნავე მე ეს უფროსებისაგან ჩვენში ბევრჯერ ნათქვამი და ჩემგან გაგონილი და გულში ჩარჩენილი სიტყვები.

მოხუც კნეინას ცრემლები მოერია, ღიმილით შემომხედა და მაკოცა. ჩემი მიტანილი გვარი სტუმრების ხელიდან ხელში გადადიოდა. ყურადღებით სინჯავდნენ: გიშერი შავი ქარვა ეგონათ და მოსწონდათ, მაგრამ ჯვარზე გამოქანდაკებული ქრისტეს სახე, როგორც ეტყობოდა, ვერ აკმაყოფილებდა მათ ესთეტიკურ მოთხოვნილებას. ერთ სტუმარ ქალთაგანს მიუბრუნდა კნეინა და უთხრა: იტალიაში ხომ არ გგონიათ თავი? ნუ დაივიწყებთ, რომ ამისთანა რამეებს უბრალო მეგიშრეები აკეთებენ იმერეთში! ისინი გლეხები არიან და არსად რამე უნახავთ გარდა გარდამოხსნისა და ბატებისა ეკლესიებში: მათი სამხატვრო გალერია, მათი სკოლა – მარტო ბუნებაა საქართველოსი, მაგრამ ბუნება საოცნებო და აღტაცებაში მომყვანი. ეს უბრალო ხელოვნება განა არ ამტკიცებს, რომ იმათ, თუ

გარემოებას ხელი არ შეეშალა მათთვის, თავისი საკუთარი რაფაელები და მიქელ-ანჯელოები ეყოლებოდათ. განსვენებულ თავადს ალტაცებით უყვარდა ქართველები. დიდ პატივსაც სცემდა მათ წარსულს და მომავალზე იმედობდა. სულ იმას ამბობდა: ეს პატარა საქართველო დიდ რუსეთის ქარგაში უმშვენიერესი ფერადი და უმტკიცესი ოქროქსოვილი იქნებაო! მხოლოდ ჩვენ კი უნდა მივუშვათ ნებაზე, ვუწინამძღვროთ და გარედან ხელი შევუწყოთო.

ერთი საათი მეტი ილაპარაკა სულ ქართველებზე და საქართველოზე. წასვლა რომ დავაპირე, გამოთხოვების დროს, ღიმილით მითხრა: აი, ახლა თქვენ, ახალგაზრდა ქართველებმა, უნდა გაამართლოთ ჩემი ქმრის იმედებიო! მერე მკითხა: რამდენ ხანს დარჩებით ოდესაშიო? და რომ მოვახსენე: რამდენიმე დღეს-მეთქი, მეორე დღისთვის სადილად დამპატიჟა. ორმოცი წელიწადი მეტია მას აქეთ, მაგრამ ისე მგონია, თუ ეს ყოველიფერი ახლა იყო-მეთქი, ისე ნათლად ჩამრჩა მისი ალერსიანი სახე გულში და სიტყვებიც ტკბილად ყურში მიწვიან.

სასახლიდან დაბრუნებულმა მთელი დღე ოდესის დათვალიერებას მოვანდომე. ბევრი საუცხოვო რამ ვნახე, მაგრამ დიდად არ შემიმჩნევია: არც მრავალსართულიანი სახლები, არც განიერი ქუჩები და არც ზედმავალი ხალხის გაცეცხებული მისვლა-მოსვლა. მე მხოლოდ ბოლოში თავმოყრილმა გემებმა გამაოცეს!.. "ან რა მიაქვთ, ნეტავი, ამდენი და ან რა აქვთ წასაღები, რომ ზღვაზე ძლივს ეტევიან-მეთქი?" ვამბობდი გუნებაში და თანაც გულს ვაყოლებდი ზღვის ფრთვიანს. მეორე დღეს, ვარანცოვის კნეინასთან რომ ვეპირებოდი წასვლას, სწორედ იმ დროს, სასტუმროს მსახურმა შემომიტანა წერილი. ექიმი ანდრიევსკი მწერდა: კნეინა ავად გახდა, დღეს აღარავის მიღება არ შეუძლია და მის მაგიერ მე გთხოვთ, ჩემთან მოხვიდეთ სადილად. მით უმეტესად, რომ კნეინა ვარანცოვის დავალებით ერთი რამ უნდა გადმოგცეთო! მე მისი ადრესი არ ვიცოდი და შევწუხდი. მაგრამ გამოდგა, რომ თავისი საკუთარი კარტა გამოეგზავნა ჩემთვის. მეც ჩავჯექი ფა ვეახელი.

ანდრიევსკი ვარანცოვის სასახლის საკუთარი მკურნალი იყო, შინაური კაცი, და, სადაც უნდა ყოფილიყო ვარანცოვი, ყველგან თან ახლდა. ცოლად ჰყავდა ქართველი ქალი, თავად თუმანიშვილისა. ქართველები დიდ პატივსაც სცემდნენ და ისიც მათ სიყვარულს იჩენდა. უეჭველია, რომ ვარანცოვის დროსაც იქნებოდნენ ქართველების მოძულარი რუსები, მაგრამ ვერ გაბედავდნენ გამოცხადებას! . საზოგადოდ ხელქვეითები უფროსის ნება-სურვილს უთანხმებენ თავის გრძნობა-გონებას... ფარისევლურად ხელში იჭერენ ორივეს რიკტაფელასავით და, დროს აყოლით, ხან მარჯვნივ გაჰკვრენ, გააზუზუნებენ ხოლმე და ხან მარცხნივ. ანდრიევსკი კი არ ეკუთვნოდა ამგვარ ხელქვეითთაგანს...

ცოლ-შვილის მოყვარული და მოალერსე, ანდრიევსკი როგორც ყველგან, ისე ოდესაშიაც ხელგაშლილად ცხოვრობდა. იმ დღესაც, მე რომ ვეწვიე, სახლი სტუმრებით აევსო ჩვეულებრივის მოსამების შემდეგ, ანდრიევსკის მეუღლემ ბოდიში მოიხადა ვარანცო-

ვის კნეინას მაგიერ და გადმომცა რაღაც ქალაღში გრძლად გამოხვეული ლელვის ჩირვიტ: "ეს იმან გამოგიგზავნათო!" ხელში რომ ავიღე, მიმძიმა. ვნახე, რომ სულ ბაჯალლო ოქროები იყო. გავწითლდი, ჭირის ოფლმა დამასხა და სხვებს კი უთუოდ ეგონათ, სიხარულმა აიტაცაო. ცოტა ხნის სიჩუმის შემდეგ მაღლი გადავუხადე და საჩუქარი უკანვე დავუბრუნე. "სწუნობო" – შეკრთომით მკითხა ანდრიევსკის მეუღლემ: – საჩუქრის მიუღებლობა ვის გაუგონიაო-ეს სახსოვრად გამოგიგზავნა კნეინამო". დაწუნება რა ბრძანება არის მეთქი? – მოვახსენე – სახსოვრად რომ სხვა რამე ებოდებია, ლიდი სიმდაბლით და მაღლობით მივიღებდი, მაგრამ ფული კი სწორედ არ მეხერხება-მეთქი. – სტუმრებმაცა და მასპინძლებმაც გაცეებით დამიწყეს ყურება. ცხადია, უგნურ ბრიყვად ჩამაგდეს, მაგრამ თვითონ ანდრიევსკიმ კი სიცილით უთხრა ცოლს: – "ბაბალე, აკი გითხარ, რომ არ მიიღებდა!"

- "მაგას ვერ ისევ საქართველოში ჰგონია თავი, ასე მალე მამა-პაპის წესსა და რიგს ვერ მოიშლისო"... მერე მოვიდა ჩემთან, ბეჭზე დამადვა ხელი და ღიმილით მითხრა: "ჩემო ახალგაზრდა მეგობარო! ტყუილა ნუ დაგირცხვენია, აქ საწყენი არა არის რა! ჩვენში ეს მიღებულია და ხომ გაგიგონია თქვენბური ანდაზა: "რა ქვეყანაშიაც მიხვიდე. იმ ქვეყნის ქუდი დაიხურეო". ისიც მართალია, ვინც გაჩუქა და შენც მართალი ხარ, რომ არ მიიღე ეს საჩუქარი. ამას მე უკანვე გადავცემ კნეინას, ვუამბობ ყოველიფერს და ბევრსაც ვაცინებ, მაგრამ მხოლოდ პირობით კი: ერთი წელიწადიც არ გაივლის, რომ შენ სულ სხვა თვალთ შეხედავ ცხოვრებას, დღევანდელ შენს შეცდომას იგრძნობ და მაშინ სიტყვა მომეცი, რომ მომწერო და შემატყობინო!.. მართლაც, წელიწადს კი არა, ოთხ თვესაც კი არ გაუვლია, რომ ვიგონებდი ამ შემთხვევას და გუნებაში ვამბობდი: "რა გამოუცდელი ვიყავ-მეთქი!" გულიც კი მწყდებოდა, მაგრამ აღარ მიმიწერია-რა ანდრიევსკისათვის.

სტუმრებში, იმ დღეს, იქ ერთი ვიღაც პუწკია ახალგაზრდა ერია, სულ საულღაშეზე ისვამდა ხელს ის მოვიდა, მომიჯდა გვერდით და ჩამეკითხა:

- გეტყობათ, თავადლო, რომ ბევრი ფული მიგაქვთ თან?
- რატომ არა?
- მაინც? ხუთასი ათასი?-ეს რომ მითხრა, მე გიეი მეგონა და სკამი უკან დავაჩოჩე და საჩქაროდ მივამახე,-ხუთასი მანეთი მეთქი.
- ხუთასი მანეთი? – გამიტრიზავა – მერე და ეგ რას გეყოფათ?
- გზაში მეტი არ მომინდება და მერე თვიურად გამომიგზავნიან სახლიდან.
- რამდენს?
- ხუთ-ხუთ თუმანს თვეში.
- მერე ეგ განა კმარა?
- საქეიფოდ კი არ მივდივარ!
- მაშ კიდევ მოგრჩებათ! – მითხრა კიდევ დაცინვით და გადახედა სხვებს... ზოგიერთებმა ღრეჭა დაიწყეს. მივხვდი, რომ მე დამ-

ცინოდენ და ცეცხლი მომეკიდა. მეტი ვეღარა გავბედე რა, და მეც სიცილით ვუთხარი:

- მე საქმეზე მივდივარ, საქეიფოდ დროც არ მექნება და, რასაკვირველია, მეყოფა თვეში ხუთი თუმანი. ნათქვამია: "კაცია და გუნებაო!" თქვენ თავს კი ნუ მადარებთ!.. თქვენ, როგორც გეტყობათ, სულ სხვა ბრძანდებით! როგორც ვხედავ, ხუთი თუმანი თვეში მარტო ულვაშებზე მოგინდებათ! - ამის თქმა და ზოგიერთი ქალეზის გადახარხარება ერთი იყო!.. ჩემი მოსაუბრე გაწითლდა, ხელები მოაშორა საულვაშეს, ზეზე წამოდგა, რაღაცას თქმას აპირებდა, მაგრამ სახლის პატრონმა აღარ აცალა, ჩაგვერია სიტყვაში: გრაფო, გრაფო! საზოგადოდ ქართველ კაცთან ფულზე ლაპარაკი უადგილოა. ეგენი ფულს სულ სხვა თვალთ უყურებენ, ვიდრე ჩვენ, მაგათ თვალში ფულს ფასი არა აქვს. ცხოვრება უზრუნველი აქვს და მოთხოვნილება უფულოდაც დაკმაყოფილებული. ყოველივე საჭირო რამ თავის სახლშივე აქვს, გარეთ ფეხის გადგმა არ ეჭირვებათ: საჭმელი, სასმელი, ტანი, ფეხი, იარაღი, საქონელი, ნივთები და სხვანი ასე გასინგეთ, რომ კოლონიალური წვრილმანებიც უსასყიდლოდ მოუდისთ! გვარიშვილებს თავისი საკუთარი ვაჭრები ჰყავთ ყმობად, სომხები და ურიები. და ისინი იხდიან, რაც კი ბატონებს დასჭირდებათ: ჩაი, შაქარი. ყავა, ბრინჯი, სანთელი, ზეთი და სხვადასხვაგვარი სასმელები და სხვანი... თუმცა მაგათ საჩხერეში არა ვყოფილვარ, მაგრამ ვიცი, რომ წერეთლებს თავის საკუთარი ბაზარიც აქვს. ფული ქართველს საზანდარისათვის საჩუქრად, ან ეკლესიების შესაწირავად თუ დასჭირდება, თვარა სხვად რად უნდა? ფულის საჭიროებას საიდან შეისწავლიდენ? ერთს საანეგლოტო, მაგრამ ნამდვილ ამბავს კი გეტყვით და ყური დამიგდეთ:

ერთი ქართველო დიდიკაცი, გამოჩენილი გვარიშვილი, რომელიც თეირანშიაც ბევრჯელ ყოფილიყო და სტამბოლიც რამდენჯერმე ჰქოხდა მოვლილი, რომ გარდაიცვალა, რასაკვირველია ყოველივერი შვილებს დაუტოვა ორი შვილი დარჩა. უფროსი უცოლ-შვილო იყო, უმემკვიდროდ უნდა გადასულიყო და გაყოფის დროს უმცროსს ძმას უთხრა: მე მაინც მარტოხელი კაცი ვარ, ყმა და მამული ღმერთმა შენ მოგახმაროსო. მე, ქალაქში რომ ქარვასლაა, ისიც მეყოფაო, თუ ფულებსაც, რაც დარჩა, დამასაკუთრებო. უმცროსიც, რასაკვირველია, დიდის სიამოვნებით დაეთანხმა. გაიყარნენ სიყვარულით, მშვიდობიანად. უფროსი გადავიდა ტფილისში, დადგა თავის ქარვასლაში, გახსნა ოქრო-ვერცხლით სავსე სკივრი და მიჰყო ხელი ცხოვრებას. ყოველ დილა-სადამოს გააღებდა ზანდუკს, დასჩერებოდა ფულებს და ამბობდა სიცილით: ვინ გამოლევს ამ ეშმაკის გაჭედებებსო!.. დახარჯვა არ უნდაო? გაიგეს ქალაქელმა ვაჭრებმა და მივიდნენ, სთხოვეს: „ხელი გაგვიმართეო“. რასაკვირველია, უარს არავის ეტყოდა!.. ვისაც რამდენი უნდოდა, მიჰქონდა. ვაჭრები რომ ბაზრობიდან დაბრუნდებოდნენ ხოლმე, საჩუქრები მიჰქონდათ თავადთან და ისიც ამბობდა თავის გუნებაში: ასე არა სჯობიაო! მე მადლი და საჩუქარი, და ისინი კი ხელს იმართავენო. როცა თავისი საკუთარი ექნებათ და ჩემი აღარა დასჭირდებათ-რა,

ჩემსას მადლობით დამიბრუნებენო. ნუ დაივიწყებთ, რომ, ფულებს რომ აძლევდა, ცარიელ სიტყვას ენდობოდა, თვარა, არა თუ საბუთებს არ იჭერდა ხელში, მოწმეებსაც არ ისწრებდა!.. "ვინ გამიბედავს, რომ უარი შემკადროსო?" და მართლაც ვინ გაუბედავდა? იმ დროს რომ ქართველს ვაჭარი ოთხში ამოეღო, ვინ რას ეტყოდა, და ან ვის გაუკვირდებოდა?.. ბოლოს, როცა ჩვენ ხელში გადმოვიდა საქართველოს სვე-ბედი და წესწყობილებაც შეიცვალა, ვაჭრებმა ყველაზე უმალ გამოახილეს თვალი და ქართველ თავადის მოვალეებმაც უარი სტკიცეს ფულის პატრონს: ჩვენ არა ვიცით რა, და თუ ვინმემ ისესხა თქვენგან, საბუთიც ხელში გეჭირებათ და წარმოგვიდგინეთო! განრისხდა თავადი, ეუცხოვა. მაგრამ ფულის დაკარგვას კი არ სწუხდა, უარის თქმა როგორ გამიბედესო! მიჰმართა მთავრობას, მაგრამ მათგანაც იგივე პასუხი მოისმინა! „დალახვროს ღმერთმაო, – სთქვა, – ვინ იფიქრებდა, რომ ამისთანა უპირობა შემოვიდოდა ჩვენშიო?" კიდევ მადლობა ღმერთს, დანიბეგიშვილების საბუთი მაინც მიჭირავს ხელში... ის ცოტა პირგატეხილი კაცი იყო და უგირაოდ ვერ ვანდე ათასი ოქროო!" უჩივლა სასამართლოში დანიბეგიშვილებს. თვითონ მსესხებელი აღარ იყო ცოცხალი და, შვილებმა რომ დაინახეს – თავადი ჯიბეში იყოფს ხელს საბუთის ამოსაღებადო, მკვდრის ფერი დაედვათ!.. ქართველმა ამოიღო პატარა ქალაქი ათასგვარად დაკუჭნული და დადვა მაგიდაზე. გახსნეს, ნახეს, და რა გამოვიდა? ერთი ღერი ულვაშის!.. აი ეს მამითქვენის ულვაშის ღერია და გირაოდ მაქვსო. მსაჯულებმაც და მოპასუხეებმაც, რასაკვირველია, სიცილი აიტეხე და ქართველი კი ბედსა სწყევლიდა: „ჰოი, ამისთანა დროს!.. ახლანდელ კანონს, სამართალს, ნამუსსა და პირისწყალსაო!.." ქალაქელი ვაჭრები დღესაც კიდევ სიცილით ამბობენ: "დანიბეგიშვილისთანა ძვირფასი კაცი ქვეყანაზე არ ყოფილაო: ერთი ღერი იმის ულვაში ათას ოქროდ გაიყიდაო!"

- ეგ კარგია - გააწყვეტინა სიტყვა გრაფმა - მაგრამ არ ამტკიცებს, რომ იმ დროს ქართველები ველურ მდგომარეობაში ყოფილან და ცხოვრების არა გაგებიათ რა?

- მართალია, გრაფო, - უპასუხა ნაღვლიანად ანდრიევსკიმ, - მაგრამ შემოტანილმა ცივილიზაციამ მალე გამოიყვანა იგინი მაგ მდგომარეობიდან და ბიჯი წინ წაადგმევინ შორს წასასვლელად. სწორედ იმ ახირებული ქართველის შვილისშვილმა გამოიჩინა ცივილიზაციის შვილობა და, ფოსტა რომ გასტეხეს ავაზაკებმა, ისიც შიგ ერია!.. განსვენებულმა ვარანცოვმა ცრემლები გადმოჰყარა:

"ვინ ქართველი და ვინ ამისთანა უცნაური, უმაგალითო მათში საქმეო?"... სამაგალითოდაც დასაჯა დამნაშავენი: საუკუნოდ მადნებში მუშაობა მიუსაჯეს დიდსა და პატარას, ყველას.

საზოგადოდ ქართველნი დიდად დარცხვენილები იყვნენ და ქალებმა ხომ თითქმის შავები ჩაიცვეს. დიდიკაცის ცოლები ერთხანად მგლოვიარედ იჯდნენ, კარში აღარ გამოდიოდნენ, ისე ეუცხოებოდათ ქართველისაგან ამგვარი საქციელი: "ვინ ქართველი და ვინ ავაზაკობაო?" ვის გაუგონია დღემდე ჩვენში ამგვარი რამეო? - იძახოდნენ

საზოგადოდ - ვ აი შერცხვენილს, ვაი თავმოჭრილს!.. მოგვებადა ქუდი და შეგვირცხვა ულვაშებიო!" - და სხვანი. თავადმა ჰკითხა ერთხელ ქალებს: "ნუთუ მაგრე დაგენანათ რამდენიმე კაცის ციბირში გაგზავნაო?" და კნეინა მანანა ორბელიანისამ ეს პასუხი მისცა ქართველ ქალების მაგივრად საზოგადოდ: "ისინი რომ სულაც არ გაეჩინა ღმერთს ჩვენ შესარცხვენად. უკეთესი იქნებოდა, მაგრამ ჩვენ ის გვაწუხებს, რომ იმ შეჩვენებულებმა ქართველებს სახელი გაგვიტეხეს და სხვების სჯულზე და კვალზე წავიდნენ!.." ვარანცოვმა ხელზე აკოცა მანანას და ღიმილით უპასუხა: "კნეინავ, ნუ შესწუხდებით, თვითო-ოროლა ცუდი ყველგან ურევიაო. თვით მაცხოვარმაც ვერ აირჩია ისე თორმეტი მოციქული, რომ ერთი იუდა მაინც არ გამორეოდაო!.. იმან ქრისტე გაყიდა, მაგრამ ქრისტიანობას მითი ჩირქი არა მოსცხებია რა!.. იმედია, რომ საზოგადოდ ქართველები თავის ქრისტიანულ ზნე-ჩვეულებას უფროც განამტკიცებენ მომავალშიო". მერე მომიბრუნდა და მიბრძანა: "ერასტ ივანიჩ! საქართველო სულ სხვა ბაღია და მის ყვავილებსაც სხვაგვარი მებაღეობა ეჭირვებაო!"

მასპინძელი დინგად ლაპარაკობდა. მის გულიანად ნათქვამ აზრებს ყველა ყურს უგდებდა და მეც იმ პირველ ნახვისთანავე ისე შემაყვარა თავი, რომ მოშორება აღარ მინდოდა მართლაც, რაც ხანი კი დავრჩი ოდესაში, ყოველდღე იმასთან ვიყავი. როგორც ცხოვრებაში გამოუცდელს, დარიგებას მაძლევდა. მირჩევდა: "პეტერბურგში რომ ჩახვალ, ასე მოიქეცი და ამგვარადო". მარტო რომ არ წავსულიყავ, ჩემის, ჩემსავითვე გამოუცდელ, მსახურის ანაბარად, თანამგზავრიც მიშოვა. ერთი მისი ნაცნობთაგანი მიდიოდა სწორედ იმ ხანებში მოსკოვს და იმას შემთხვევითაა, როგორც გამოცდილს, ჩააბარა ჩემი თავი და გამისტუმრა. ჩემი მსახური, რომელიც ლალად გამყვა რუსეთში, ერთხანად მეტად გართული იყო უცხო-უცხო სანახაობით, მაგრამ, ჩემი არ იყოს, გაკვირვებით არი გაკვირვებია რა!.. ერთხელ-ორჯელ კი ცოტა რამეზე შეკრთა გზაში, ეუცხოვა, მაგრამ ბოლოს იმასაც მიეჩვია და აღარას ამბობდა. - მაშინ რკინის გზა მხოლოდ მოსკოვსა და პეტერბურგ შუა იყო, სხვაგან კი რუსეთში ფოსტის გზით მიდი-მოდიოდნენ. ჩვენც, რასაკვირველია, ფოსტის ცხენებით მივდიოდით. ერთხელ რაღაც უცნაური ჭყვილის ხმა შემოგვესმა: თითქო პირუტყვების ხროა სადმეო. რომ მივუახლოვდით, ერთი მინდორი გამოჩნდა, სადაც დამწკრივებულყვან რუსის დედაკაცები და ცელით ბალახს სთიბავდნენ, თანაც უცნაურად გაჰკვირდნენ... ის თურმე მათი მუშური იყო!.. იქაური ქალები მეტად ახირებულად იცმენ: გულ-მკერდი მოღელილი აქვთ, კაბა მოკლეა, მუხლებამდეც ვერ უწევს და მუხლებ ქვეით შიშველტიტვლებს სულ აღარა აცვიათ რა. ეს რომ დაინახა ჩემმა ივანემ, იკვილა: "არიქა, ბატონო, თვალები დახუჭეო!" თვითონ მიიფარა თვალებზე ხელი და დაიწყო ჭუჭყუნო: "დალახვროს ღმერთმა ამისთანა ქვეყანაო!" აქ სად წამოვსულვართ, ამ უნამუსო ქვეყანაშიო!" და სხვანი. - სწორედ მოგახსენოთ, მეც მეუცხოვა იმგვარი ჩაცმულობა, მაგრამ თვალებზე ხელი კი არ მიმიფარებია. ჩემმა მგზავრმა

რომ გამომკითხა: "რა მოსდის შენს მსახურსო?" და ჩემგანაც პასუხი გაიგო, სიცილით კინალამ მოკვდა: ჩააცივდა ჩემს ივანეს: "მაგრე ჩაცმული ცოლი რომ გყავდეს, არ გინდაო... მალე ბრძანება გამოვა, რომ თქვენმა ქალებმა მაგრე უნდა ჩაიცვან ხოლმეო!" - "მანამდე არაფერი სჭამოს თქვენმა გვერდებმა", მიაწყევლა ქართულად და მერე რუსულად ჰკითხა: "ნეტავ ქალბატონებიც ასე იცმენო?"... - "ხანდახანო!" - უპასუხა სიცილით და მერე მე მითხრა: "ყოველ ქვეყანას თავისი ზნე და ჩვეულება აქვს და, ვისაც არ უნახავს და არ გამოუცდია, რასაკვირველია, გაუკვირდებაო!" თვითონ დიდ გამოცდილად მოჰქონდა თავი, მაგრამ ერთ რამეში კი ვერც იმან გამოიჩინა დიდი გამოცდილება: ტულაში რომ მივედით, რკინის ქარხანაში წავიდა ლოგინის საყიდლად და მეც მაყიდვინა, თითქო პეტერბურგში კი აღარ ყოფილიყოს, და გზაში თრევით თავი შეგვაწუხებინა. ქალებს გარდა იქაურმა ჩიტებმაც კი ჩააგდეს საგონებელში ჩემი მსახური: "ე ხე რომ არსად არის, რაზე ჯდებიან და სად სძინავთ ამ ჩიტებსო?" - ამბობდა გაოცებული. პეტერბურგში რომ მივედით და აღარ დაღამდა, ამანაც მეტად დააღონა. სწორედ ერთ თვეს მოვუნდით მგზავრობას. ჩემი ძმა პეტერბურგში არ დამიხვდა კანვოები "ცარსკოე სელოში" გადაეყვანათ და მხოლოდ მეორე დღეს წავედი მის სანახავად.

ჩემი ძმა თურმე უფრო ადრე მიმელოდა და, გზაში რომ დამაგვიანდა, შეშინებოდა: ვაი თუ რამე დაემართაო?! რომ მივედი, დიდად გაიხარა. იქ ჩემი ნაცნობი იმერლებიც ბევრი დამხვდა და შემომხვებინ გარს. ზოგი რასა მკითხავდა და ზოგი კიდეც რას!...

ბოლოს ყველამ მიჩიეს: "რადგან სამხედრო სამსახურში აპირებ შესვლას, აქ დარჩი, ჩვენთან: კანვობას არა სჯობია რაო! ჩვენი სამსახური, სამსახური კი არ არის, ლხინი და ქეიფიაო!" მართლაც, საზოგადოდ კანვოების და განსაკუთრებით ქართველების მდგომარეობა უსაქმური კაცისათვის სანატრელი იყო. კარგად სვამდენ, კარგად სჭამდენ, კარგად ეცვათ, დღეში რამდენიმე საათს ცხენებს აჭენებდენ, ათამაშებდენ და დანარჩენ დროს აქეთ-იქით საქეიფოდ ინახავდენ. - როგორც კავკასიელებს, დიდ პატივსა სცემდენ საზოგადოდ, განსაკუთრებით ქალები. ბევრად უკეთესი მიღებული იყვნენ ყველაზე ქართველები, როგორც დიდი ოჯახის შვილები დთვალ-ტანადობითაც არჩეულები.

ჩემს ძმას გამოვუტყდი, რომ მე, მართალია, სამხედრო სამსახური მსურს, მაგრამ მისთანა ადგილს მინდა შევიდე, სადაც სწავლის გაგრძელება შესაძლებელი იქნება, რომ ბოლოს ლენერლის შტაბში გამოვიდე, და თქვენი კანვობა კი ხელს არ მომცემს მეთქი. ჩემმა ძმამ მომიწონა და მითხრა: "დღესვე, შადლულიდან რომ დავბრუნდები, ჩვენს უფროსთან, პეტრე ბაგრატიონთან, წაგიყვან და ის მოგცემს რჩევასა და დარიგებასაო".

ორი საათი იყო ნაშუადღევის, რომ დაბრუნდა და წამიყვანა ბაგრატიონთან. სახლის პატრონმა ქართულად მომიკითხა, მე გავკვირდი და იმანაც სიცილით მითხრა: "განა ქართველი აღარა გგონივარო?" დიდი ხანია რუსეთში ვარ და ცოტა დამავიწყდა, თვარა

შენზე უკეთ ვიცოდი ქართული! შენც, როგორც იმერელი, უეჭველია, იმერულ კილოთი უკიდებ და მე კი წმინდა ქართლური ვიცოდი. ტფილისში სააზნაურო სასწავლებელში ვსწავლობდი ერთად ტატო ბარათაშვილთან, პოეტი რომ იყო, და ბრალიც იყო ჩემი რუსეთში წამოსვლა და კორპუსში გადასვლა: გამიგონია შაირებით დიდკაცების ლანძღვა! აგვიყოლია ჩვენც, მისი მეგობრები: ის სწერდა და ჩვენ ვაგზავნიდით: როცა ფოსტალიონი მოვიდოდა ხოლმე ჩვენს სასწავლებელში, ჩვენ შემოვებხევოდით გარს, უცბად ავუწევდით ჩანთის თავს, სადაც წიგნები ელაგა, და ჩავუდებდით ხოლმე ჩუმად ჩვენს გალექსილ წერილებს. ის რას მოიფიქრებდა, რომ ნახავდა ჩანთაში წერილებს! მიჰქონდა ადრესისამებრ. ერთი ალიაქოთი ატყდა ტფილისში! გამოძიება დაინიშნა. ბოლოს გაგვიგეს, დაგვიჭირეს და ბარათაშვილს ჰონორარად ოცდახუთი როზგი მიანიჭეს: ჩვენც იმდენივე გადაგვიწყვიტეს, მაგრამ მე გავიქეცი, გამოვედი სასწავლებლიდან, კორპუსში გამომგზავნეს და მას აქეთ აქა ვარ სამსახურშიო". ამას გარდაც ბევრი რამ გაიხსენა საქართველოში მყოფობის დროიდან. მხიარულ გუნებაზე იყო. ცოლმა რომ მხიარულად ნახა, ჰკითხა: "კარგ გუნებაზე ხარ და უთუოდ შადლულს კარგად ჩაუვლიაო?"

- სამაგალითოდ! - მიუგო სიცილით - ხელმწიფე-იმპერატორმა სამგერ მიბრძანა შადლობა!... და ეს მით უფრო სასიამოვნოა ჩემთვის, რომ ქართველების მიზეზით მოხდა...

- როგორ!

- ძალიან ისახელეს თავი საზოგადოდ! და ბურთი და მოედანიც დღევანდელი დღის აბაშიძეს, ამილახორს და ანდრონიკაშვილს დარჩათ. გიორგი ნაკაშიძეც ხომ ვიცით რაც ცხენოსანია! ამხანაგები დასცინიან, მაგრამ მაინც კი სასწაული მოახდინა. უკანასკნელ ბურჯამდე რომ მივიდა და ცხენი უნდა გადაეხტუნებია, იმასაც სხვებსავით უეცრად ცხენი შეუჩერდა და თვითონ გადავარდა ბურჯს იქით.

- ას!

- სულაც არა!. ერთი კი გადატრიალდა ჰაერში და მერმე რაღაც უცაბედად ფეხზე დადგა კატასავით!... არ დაცემულა. მაყურებლებს ეგონათ, თუ განგებ ქნაო, და ქების ტაში დაუკრეს!... ხელმწიფემ ბრძანა, რომ აბაშიძე, ცხენზე მჯდომი, გადახატეთ და სურათი სასახლის გალერიაში ჩამოჰკიდეთო!

- საკვირველია, პირველ ხანებში ვინ მოიფიქრებდა, რომ ქართველები მაგისტანა ცხენოსნები გამოდგებოდნენ! ხომ გახსოვს, როგორ ვარდებოდნენ ხოლმე წამდაუწყებ!

- ყველაფერსა აქვს საზღვარი და ქართველის ვაჟკაცობასა და მხედრობას არც ჰქონია და არც ექნება!

- ძველ დროში ქართველები განთქმული იყვნენ ცხენოსნობითაც ყველგან. დღევანდელ ქართველებსაც სისხლში აქვთ მამა-პაპური ღირსება, მაგრამ, დრო რომ აღარა თხოულობს და უვარჯიშოდ არიან, ვეღარას ახერხებენ. აი ახლა: თათრები, ჩერქეზები, ჩაჩნები და ყაზახები რომ მოვიდნენ, მაშინვე კარგი ცხენოსნები იყვენ, მაგ-

რამ მერე ვარჯიშობით მეტი აღარა შეუძენიათ რა! რაც იყვენ, ისევ იმად დარჩენ. ქართველებმა კი, რომ ივარჯიშეს, გაუსწრეს მათ. თათრების რაზმში რომ სახელგანთქმული ცხენოსანი იყო, ჰასრი-ბეგი, დღეს იმას ბევრი სჯობია ქართველებში: ასე გასინჯე, რომ ესეც აღარ ჩამოუვარდება! - ჩემ ძმაზე მიათითა. - თქვენ... თქვენ როგორიღა ცხენოსანი ხართ? - მომიბრუნდა მე.

- დიდი არაფერი, - ვუპასუხე სიცილით.
- რატომ?
- მე ცხენებისათვის კი არ მიდევნია! წიგნები მეჭირა ხელში!
- შენმა ძმამ მითხრა, რომ გიმნაზიაში ყოფილხარ, და მამ

რატომ უნივერსიტეტში არ შეხვალ?

- სამხედრო სამსახური ამოვიჭერი გულში!
- ძმასთან გინდა ერთად რომ იყო სამსახურში?
- არა!.. კანვოიში სამსახური არ შემიძლია!..

აქ ჩემმა ძმამ გადასცა ყველაფერი ჩემი გულისპასუხი და ბაგ-რატიონმა მეორე დღისთვის დამიბარა.

მეორე დღეს მარტო დამიხვდა თავის კაბინეტში. ჩუბინაშვილის ლექსიკონი გადაეშალა და სინჯავდა. მომისვა გვერდით და მკითხა:

"გუშინ სხვებთან არ მინდოდა გამომეკითხა: რატომ არ გინდა, რომ ჩემთან შემოხვიდე კანვოიში და შენ ძმასთან ერთად იმსახურო?" რას გაჩუმდი! მითხარი დაუფარავად, როგორც მამას".

- მე ისიც მწყინს. რომ ჩემი ძმა მანდ არის მაგან თითქმის გაათავა გიმნაზია და მანდ კი მისთანა ქართველი უნდა შევიდეს, რომელმაც არა იცის-რა და სხვა გზა აღარა აქვს. მე რომ შევბედე, მანდ ცუდლუტობის მეტს ვერას ისწავლის კაცი. - ლენერალმა გაიცინა და ბეჭებზე დამადვა ხელი.

- დრო ბევრი აქვთ და, ვისაც სწავლა უნდა, განა ვერ მოახერხებს?

- კი, მაგრამ, სადაც სხვა ყველა ქეიფობს, იქ ერთი რას გააწყობს? ქვეყანა წამხედურობით კეთდება და წამხედურობითვე ირღვევა.

- ოჰო, შენ ფილოსოფოსი ყოფილხარ, როგორც გატყობ, და უმჯობესი არ არის, რომ უნივერსიტეტში შეხვიდე და სამეცნიერო გზას დაადგე? - მითხრა ხუმრობით - სამხედრო სამსახური ასეთი რამ არის, რომ ბევრი მოცალეობა არ გექნება, სწავლა-მეცნიერებას გამოუდგე. აი მეც, მარიამ ნიკოლაევნას ქმარს, ლეიბტენბერგის პრინცს, ვახლდი ადიუტანტად: ის დიდი მეცნიერი კაცი იყო, ქიმიკოსიც იყო. მეც ვითომ შემიყვარდა მის ხელში მეცნიერება, მაგრამ მერე, დრო რომ აღარ დამრჩა, ჩამოვრჩი.

- ეგ ყოველიფერი ცხადია, მაგრამ მე სულ სხვა განზრახვით მივდივარ სამხედროში!...

აქ დაწვრილებით გავუზიარე მას, რა განზრახვა მქონდა სამხედრო სამსახურში შესვლის...

რომ მომისმინა, გადამეხვია და მაკოცა: - "ღმერთმა ჰქნას, რომ სურვილი შეგსრულებოდეს. მე დღესვე წავალ ჩემ მეგობარ კნიაზ შეხავსკოისთან. ის გვარდიის მსროლელ ბათალიონს უფროსობს,

იმას ჩავაბარებ შენს თავს. მამასავით გიპატრონებს და სხვა მაშინ შენ იციო!"... სადილად დამტოვა... ნასადილევსაც ბევრი რამ გამომ-კითხა... და წასვლის დროს მითხრა: "ახლა კრასნოე სელოში მიდის ჯარი, იქ შადლული იქნება, შემოდგომის დამდეგამდე აღარა იქნება რა... მაშინ მოდი ჩემთან, მე დაგაყენებ გზაზე... მანამდე, ამ ორ-სამ თვეს-კი სხვაგან სადმე შეინახე თავიო". ჩემმა ძმამაც, რადგანაც კანვობებიც წასასვლელები იყვენ, პეტერბურგს წამიყვანა და მიმი-ყვანა ქართველ სტუდენტებთან.

მაშინდელი სტუდენტობა სულ სხვანაირი იყო საზოგადოდ და ქართველებსაც, მათთან ერთად, სხვა ფერი ედვა... მეც მათთან სტუმრობამ მალე გადამიგდო გულიდან სამხედრო სურვილება და ძალაუნებურად მათ წრეში ამოვყავი თავი.

მეორე ნაწილი

I

ყირიმის ომმა თვალი გამოახელინა რუსეთს. პეტრე დიდისაგან გამოჭრილი სარკმელი მაშინ აიხადა და, როგორც იქმნა, ძალაუნებურად შემოაშუქა განათლებამ ბნელეთში. თუ პარიზის ტრაქტატს არა, ბატონყმობა. ეგება, დღესაც არ ყოფილიყოს გადავარდნილი რუსეთში. იმ დროს, ესე იგი მესამოცე წლებში, იტალია და უნგრეთი სცდილობდენ განთავისუფლებას და ებრძოდენ ავსტრიას. გარიბალდი, მაძინი და კოშუტი გაუხდათ ყველა შეგნებულ მამულიშვილებს იდეალად. სწორედ იმ დროს გამოვიდა სარატოველი სემინარიელი ჩერნიშევსკი, ჩაუდგა სათავეში ჟურნალ "სოვრემენნიკს" და, დობროლიუბოვთან, ანტონოვიჩთან, ნეკრასოვთან, და სხვებთან ერთად, დასცა რუსეთს კიჟინა. ამოდრავდა რუსეთი. მაგრამ, როგორც ახალმა გამოღვიძებულმა, ჯერ კარგად გამოურკვეველმა, ბარბაცი დაიწყო. მისი ხელახლა დამონება შეუძლებელი იყო! დააგდო ძველი გზა, დაადგა ახალს და, რასაკვირველია, როგორც ყოველიფერს ახალს, ამასაც ზოგი რამ შეცდომა მოჰყვა. ტყვილად კი არ არის ნათქვამი: "ვარდი უეკლოდ არავის მოუკრეფიაო". რადიკი ზურგი უჩვენა ახლად გამოღვიძებულმა ძველს, ყველაფერს თვალი აარიდა, აღარც კარგი და სასარგებლო რამ სწამდა ძველთაგანი, ყველაფერი ბოროტად ეჩვენებოდა, და წინ, მომავალი კი, ყველაფერი გაურჩევლად კარგი ეგონა. და მაშინ გაჩნდა, ტურგენიევისაგან აღნიშნული, ნილილისტობაც. ეს ნილილისტობა ბევრ რამეს ჰგმობდა წარსულში, გაბედვით ებრძოდა და უშიშრად სდებდა თავს, მაგრამ გადააჭარბა და სამაგიეროდ უწმინდურობა, როგორც გარეგანი ისე შინაგანიც, შემოიღო: ქალებმა შენიშნეს, რომ ძველი დედები, უმეტესად, არას აკეთებდენ და მხოლოდ კოპწიობას უნდებოდენ, პროტესტი გამოუცხადეს და თვითონ ხელი აიღეს კოპწიობაზე, შეიკვეცეს თმები და გარეგან უყურადღებობით უწმინდურობამდე მივიდენ. მერე ამ გარემოებას შინაურობაც მოჰყვა და წაიტეხეს ფეხი. მართალია, ეს საზოგადოდ არ ითქმოდა, მაგრამ მე აქ უმეტესობაზე ვამბობ და მის შიშით. რომ ნამდვილ მარგალიტზე

თაღლითი მეტია, ნამდვილი მარგალიტი ვის დაუგმია?.. კაცებმა, ზოგმა წამხედურობით და ზოგმაც "მგონიაობით", მეტიც ჩაიდინეს ქალებზე. იმ ხანებში თავისი საკუთარი აზრით მოქმედება სახიფათო იყო და, რომ გამოჩენილ ტურგენიევს საზღვარგარეთ არ გაესწრო, ვინ იცის, რა მოუვიდოდა რუსეთში?

ამ ახირებულობის დროს გამოსცა ჩერნიშევსკიმ თავისი პატარა კრიტიკული წიგნაკი: "ხელოვნება მარტო ხელოვნებისათვის, თუ ცხოვრებისათვის?" ამან დიდი გავლენა იქონია მკითხველებზე. ბევრს ააღებინა მუსიკაზე ხელი და მხატვრობა-ქანდაკებაც უარყოფინა. მაშინ ლიტერატურაც ორად გაიყო: უმეტესობა სრულიად უარყოფდა მწერლობაში ხელოვნებას და მეორე ბევრად ნაკლები, ისე გადაჰყვა ხელოვნებას, რომ გარდა კეთილხმოვანებისა და მუსიკისა აღარა სწამდა რა მწერლობაში. მხოლოდ ერთი რუსის მგოსანი, გრაფი ალექსი ტოლსტოი გაუდგა ორივე მხარეს, არ ჩაიგდო თავი

სხვებსავით უკიდურესობაში და მიტომაც, ორივე უბნისაგან დაგმობილი, დღესაც არ არის ღირსეულად აღსარებული. დანარჩენმა მწერლობამ კი გული ვეღარ მოიბრუნა და კერპად დაადგა არჩეულ გზას.

როდესაც ნიჭიერი პისარევი და მყვირალა ზაიცევი დაუდგენ თავში ხელოვნების უარყოფლებს, მთელი მკითხველი რუსეთი შეიძრა და მაშინ წარმოითქვა შესანიშნავი სისულელეც: "შექსპირს ანტონოვიჩის ჩექმები სჯობიაო" და იმავე დროსვე, რასაკვირველია, სცდილობდნენ პუშკინის დედამიწასთან გასწორებას!

იმ დროს ქართველი ახალგაზრდობა იზრდებოდა რუსეთის უნივერსიტეტში. მარტო პეტერბურგში იქნებოდა ოცდაათ სულზე მეტი, და, თუ მართლა "ერთი მერცხალი გაზაფხულს ვერ მოიყვანს", სტუდენტობაც ქართველებში იმ დროიდან იწყება.

ჩვენ ყოველთვის, საუკუნის განმავლობაში, რუსეთის ნასუფრალით ვიკვებებოდით და, რალა თქმა უნდა, რომ მაშინაც რუსეთის მიმართულება, დრო და ჟამის მიუხედავად, მისის ნიღლისტობით ჩვენშიაც გადმოვიდოდა! ტყუილი კი არ უთქვამს გ. წერეთელს: "ქართველი, ცოტა არ იყოს, კუდაბზიკააო!" გადაჭარბება გვიყვარს და რუსობანობამაც მისის ნიღლისტობით მაშინ მოიკიდა ჩვენში ფეხი. - სტუდენტების რიცხვში მეც ვიყავი. ჩემ ხანგრძლივ ცხოვრებაში საპირადო კერძოსა და წვრილმანებში უხასიათობა გამოვიჩინე, მაგრამ დიდისა და საზოგადოსათვის კი ჩემს დღეში არ მიღალატებია. მწერლობაშიაც შემეძლო, რომ, სხვების აყოლით დიდი სახელი მომეპოებია, მაგრამ ჩემს რწმუნებას ვერ ვუღალატე და, ტოლსტოისა არ იყოს, შუა ადგილი მეჭირა... სხვებსავით წამხედურობით უმეტესობის მიმდევარი არ ვყოფილვარ. ზაიცევს არად ვაგდებდი, ნიჭიერ პისარევს თუმცა ვაფასებდი, მაგრამ მისი ბევრი რამ არ მომწონდა და არც ის მეჯერა მეორე პარტიის, რომ მწერ-

ლობაში მხოლოდ მუსიკა და კეთილზმოდანება უნდა იყოს და კმარაო. ორთა შუა მყოფს, მე ჩემი გზა მქონდა არჩეული და მივდიოდი წყნარად.

ეს იყო მიზეზი, რომ ჩემ მწერლობას პატივი ჰქონდა ახდილი და ამხანაგობა ჩამომშორდა. ერთ საღამოს შემოვიდნენ ჩემთან მოციქულებად ვ. თუ - შვილი, გ. ჯავ - შვილი და მ. ჩო - შვილი და გადმომცეს ამხანაგობის მაგიერ: "შენის მწერლობით გვარცხვენ და ლექსების წერაზე აიღე ხელი და ან ჩვენს ნაცნობობაზეო". მტრობა დღესაც არავისი მაქვს, რომ მაშინ ახალგაზრდას მქონდა, და ეს მათი შემოთვლილი სიტყვა ისარივით მეცა გულზე. ბუნებათანაზიარს, ყველას მეგობრობა და განწყობილება მსურდა და ერთთა-

ვად მთელი ამხანაგობის მოშორება ჩემთვის სიკვდილი იყო. ჩავვარდი საგონებელში.

დიდხანს ვყოყმობდი, მაგრამ იმ ხანებში, ჩემგან პირადად უცნობ, "ცისკრის" რედაქტორისაგან მივიღე შემდეგი წერილი: "ძმაო აკაკი წერეთელო! იმერლობას ნუ გამოიჩენ და ნუ გაფხუკიანდები რომ შენი სამაგალითო ლექსი "საიდუმლო ბარათი" დავბეჭდე და უშენოდ შენი სახელი და გვარი მოვაწერე და არა მარტო უმნიშვნელო ორი ასო. აი რა იყო მიზეზი: ჩვენი პლატონი, ფილოსოფოსი, ასწავლის ბარიათინაკის ქართულს. იმას ეჩვენებია შენი ლექსი მისთვის და დიდად მოსწონებოდა: დამიბარა მე და, როდესაც გაიგო ჩემგან შენი ვინაობა, მიბრძანა, რომ მისი სახელი და გვარიც მოაწერეო. მეც რაღა გზა მქონდა?!.. მაინც რა არის ეგ იმერული სიფრთხილე. რომ შენს ლექსებს სახელს არ აწერ= ყველას ძალიან მოსწონს შენი ლექსები, განსაკუთრებით ქალებს. იმდერთან კიდევცა. აბა, შენ იცი. თუ მომეშველები მალ-მალე. შენი ივანე".

ამგვარ წერილს დღეს სულ სხვაგვარად გავიგებდი, მაგრამ მაშინ კი დავიჯერე და დიდი გავლენაც იქონია ჩემზე, მით უფრო, რომ პროფესორმა დ. ჩუბინაშვილმა, რომ წაიკითხა ჩემი სახელი, რომელსაც მანამდის არ ვამხელდი, მიმიხმო სახლში და კვერი დაჰკრა კერესელიძის სიტყვებს. იმ დღიდან კი გადავწყვიტე, რომ მწერლობას გამოვდგომოდი და, თუ ვინმე ჩამომშორდებოდა, ის კი მისნებაზე მიმეშვა. ამის შემდეგ ძვირად თუ ვისმე შევხვდებოდი ხოლმე და იმასაც უნივერსიტეტში. თითქმის ყველას ჩამოვშორდი, გარდა ორისა. ისინი არ მიყურებდნენ სხვებსავით ხმის აყოლით და, სხვებზე უფრო ნიჭიერად თუ მივაჩნდით, თვარა ნაკლებ არა. მაგრამ საოცარია ბრბოს ჰიპნოზი: გაბედვითა და გამორკვევით ისინიც ვერას ამბობდნენ ჩემ სასარგებლოდ. ერთი მათგანი იყო კირილე ლორთქიფანიძე და მეორე - ნიკო ნიკოლაძე. იმ ხანებში ერთი ლექსი დავწერე. თუმც ნახევარი საუკუნე გასულია, მაგრამ დღესაც კიდევ წაიკითხება და ჩემმა ამხანაგებმა კი კიჟინა დასცეს მაშინ: "აი აქ აზრი არ ვარგა და ობროდობის მეტი არა არის რაო!" მხოლოდ კირილემ

და ნ. ნიკოლაძემ კი სთქვეს, რომ კარგი რამ არის როგორც ხელოვნებაო, და მირჩიეს, ერთი რამ მისთანა მიმემატებია, რომ ცხოვრებაში გამოსადეგი ყოფილიყო. ის ლექსი იყო "სიმღერა მკის დროს". მეც ავიღე და ბოლოში ერთი ხანა ჩავაკერე:

"უხვად მოვიდა წელს პური,
მაგრამ ბედს მაინც ვემდური,
რომ პურს ბატონი წაიღებს
და მე კი ოფლსა ტყვილად ვღვრი!"

ეს რომ ნახეს მომიწონეს და კიდევ ამ მიკერებული, ნაძალადევი ლექსით დაიბეჭდა: მე კი უნდა გამოვტყდე, რომ არც მიწერის დროს და არც მერე არ მომიწონებია და მიტომაც მოვშალე შემდეგში.

ნ. ნიკოლაძე მაშინ ძალიან ახალგაზრდა იყო, მკვირცხლი, მოუსვენარი, ნიჭიერი და სულ სხვა მიმართულების, ვიდრე მე. იმას ყოველიფერში პირველობა უნდოდა: რასაკვირველია, პოეზიაშიც, რადგანაც კრიტიკოსობას ჩემულობდა, პირველობა უნდოდა. მე დიდად მაფასებდა, მაგრამ ის კი უნდოდა, მეც მის ნებაზე ყოფილიყავ: მაგრამ მე ჩემი გზით მივდიოდი და, ვგონებ, ამის მიზეზი უნდა იყოს ის მტერ-მოყვარეობა, რომელიც აქამდისაც არ თავდება მე და იმის შუა, თუმც ის კი ძალიან გამოიცვალა. რაც შეეხება მეორეს, კირილე ლორთქიფანიძეს, ის ყველას საყვარელი იყო და კარგი რამაც, მაგრამ საოცარი ჟინიანი! ასე რომ მისი ჟინიანობა სიგიყესა ჰგავდა ხოლმე. აი, ამ ორ ახალგაზრდასთან მოვიბრუნებდი ხოლმე სულს სტუდენტობის დროს და სხვებს კი ყველას ჩამოვშორდი. ამ ჩამოშორებით ბევრი არა წამიგია რა. პირიქით კიდევაც მოვიგე, რომ დროს არ ვკარგავდი ლაყბობაში და კეთილად ვხმარობდი.

ერთ დილაზე შემოიჭრა ჩემთან ჩემი ნაცნობი ახალგაზრდა სტუდენტი გამბურცოვი და გადმომცა, რომ დღეს მეთორმეტე აუდიტორიაში ერთი ვიღაც ქართველი სტუდენტი უნდა გაასამართლონო: შეუტყვიათ, რომ შპიონი არისო!...

მეუცხოვა!... არ მეჯერა, რომ ქართველი ვინმე მაგ ხელობას იკადრებდა. გულმა აღარ მომიხვენა და წავედი აუდიტორიაში. რომ მივედი, ათასზე მეტი სტუდენტი დამხვდა შეგროვილი. ქართველი კი ერთიც არ ერია. ამბიონზე შემდგარიყო ნეკლიუდოვი, მერე რომ სენატის პროკურორად და მინისტრის ამხანაგად იყო: იმას ამოდგომოდა გვერდით ათანასიევი და ერთიც სხვა, სახელი არ მაგონდება, და სიცილით ეუბნებოდა სტუდენტებს: "ბატონებო, ეს შემთხვევა გვიმტკიცებს, რომ ჩვენ ფრთხილად მოვიქცეთ ხოლმე!... აი ახლაც, რომ ჩვენ პირადად არ ვიცნობდეთ იმ კაცს, ხომ უნდა დაგვეჯერებია და გაგვეწირა ის კაცი?" და ის კაცი არის აკაკი წერეთელიო". ჩამოვიდა ამბიონიდან, ხელი მომცა, მიაშო ყოველიფერი: თურმე ჩემზე ყოფილიყო ის ვაი-უშველებელი. რაღაი კი ღმერთმა იმ დღეს გადამარჩინა, რადგანაც ის მეთაურები, ნეკლიუდოვი და ათანასი-

ევი, სხვებთან ერთად მიცნობდენ, მე სიცილადაც აღარ მყოფნია და აღარც არა მითქვამს რა. გაიარა ერთმა წელიწადმა.

ერთხელ დ. ყიფიანი შემოვიდა ჩემთან და მთხოვა: "ამ საღამოს კ. აფხაზისას უნდა მოხვიდე უეჭველადო". მე გამიკვირდა დ. ყიფიანის ჩემთან შემოსვლა, რომელიც მანამდის მერიდებოდა და სტუდენტებში გარევა კიდევ უფროც მეუცხოვა, მაგრამ სიტყვა მივეცი და კიდევაც ავასრულე. იმ საღამოს ქართველი სტუდენტობა, მართლა, შეყრილიყო აფხაზისას შინაური საქმეების გადასაწყვეტად და, სხვათა შორის, დ. ბ-მეც უჩივოდა ამხანაგებთან ი. სერ-ვს: "ჩემ წერილებს იღებს, ხსნის, კითხულობს და მერე ჰხევისო". ი. ს-ვი შეხტა და შებზრიალდა!... "დ. ნი-ძის რა დასაჯერებელიაო" - სთქვა - ეგ არ იყო, რომ შარშან ყველას ჩამოგვიარა და დაგვარწმუნა, რომ აკაკი წერეთელი შპიონი არისო" ამ სიტყვებზე ყველამ თვალი გამოჰყიტა და განსაკუთრებით თვით დ. ნიკ-ძემ.

"მართალია,-სთქვა,-მე გავაფრთხილე სუყველა, მაგრამ მე ეს ხომ ჩემით არ მიქნია" ნ. ლ-ძემ მიბრძანაო". მაშინ წამოდგა ნ. ლ-ძეც და თავი იმართლა: "მე მეგონა და სხვებიც გავაფრთხილეო". მხოლოდ დ. ყიფიანი მოვიდა ჩემთან ბოდიშის მოსახდელად და მითხრა: "ნუ გეწვინება, რომ გერიდებოდიო! ჩვენ ქართველებმა რა ვიცოდით" და ჩვენც იმათ დავუჯერეთო!.. მოხარული ვარ, რომ ტყუილი გამოდგათ! "... მე დღესაც დარწმუნებული ვარ, რომ ნ. ლ-ძე, რომელიც გავლენიანი იყო და მამაშვილურად გვეპყრობოდა ჩვენ, ნამეტანის სიფრთხილით შესცდა, თვარა არაფერი პირადობა არ ჰქონია ჩემთან, მხოლოდ მოვალედ სცნო თავი, რომ ყმაწვილები გაეფრთხილებია. ყურადღება არც ამ შემთხვევისათვის მიმიქცევია, მაგრამ, ცოტა არ იყოს კი, მომიწამლა სტუდენტობა, ის სანატრელი დრო, როცა ადამიანს ეკალიც კი ვარდად ეჩვენება. ამის შემდეგ სამი წელიწადი კიდევ დავრჩი უნივერსიტეტში. იმ ხანებში მოხდა არეულობა უნივერსიტეტში ჩვენებმა მიიღეს მონაწილეობა და კიდევაც იგემეს ციხე. მე მათში არ ვრეულვარ!.. არა იმიტომ. რომ ციხის შემშინებოდეს!... მაშინაც ის რწმუნება მქონდა, რასაც დღესაც ვადგევარ და ვერ ვუღალატე: მოსწავლემ ჯერ უნდა ისწავლოს, დაასრულოს სწავლა და მერე კი აღარ დაერიდოს არავითარ მსხვერპლს. ჩვენში კი უკუღმა ხდება ეს!... ამან სრულიად ჩამომაშორა ამხანაგებს და მეც, მოვრჩი თუ არა უნივერსიტეტს, გადავედი მოსკოვში იქ იმავე წელიწადს დავცოლშვილიანდი

ნურავინ ნუ დაიჩემებს: მომავალში ამას ვიზამ, თუ იმასო! მე გადაწყვეტილი მქონდა გუნებაში, რომ ცოლი არ შემერთო და მერე ისიც უცხოელი, მაგრამ შემთხვევას ყველაფერი შესძლება! მოსკოვში ე-არ ერისთავისას გამეცნო მოხუცებული კნიაჟნა ენიკევი-სა და, ვინაობა რომ გამომკითხა, გულითა მთხოვა: "მოდით ჩემსაო!" მეც ცოტა ხნის შემდეგ ვეახელი. ჩემი მისვლა მოხუცებულს ძალიან ეამა, დიასახლისი გამაცნო და მითხრა: "ეს ჩემი დისწულია: შვი-

ლობილადა მყავს აყვანილიო: ეს ორი უფროსი ქალი პირველ ქმრისაგან დარჩა და ეს სამი, ორი ქალი და ერთი ვაჟი. კი, ამ მეორე ქმრის ხელში ჰყავსო. ეს მეორე ქმარი ჯერ ორენბურგში იყო გუბერნიის პროკურორად და ახლა მოსკოვში გადმოვიდა და მიტროპოლიტის კანცელარიის დირექტორად არისო". ამ ლაპარაკის დროს შემოვიდა თვითონ ისიც და გამეცნო. ლიტერატორი გამოდგა და ძალიანაც კარგად შევეწყვეთ ერთმანეთს... რამდენიმე დღე რომ დამეგვიანებია და არ მივსულიყავ, თვითონ მოიჭრებოდა ჩემთან და წამიყვანდა ხოლმე თავის სახლში, თითქოს უჩემოდ აღარ შეეძლო!.. სამი თვის განმავლობაში სულ ამ ყოფაში ვიყავი და ძალიანაც დავშინაურდი. უფროსს ქალს, რომელიც ჯერ კიდევ არ იყო სრულწლოვანი, შევუყვარდი. მაშინ მე ქალის სიყვარულს დიდ ყურადღებას არ ვაქცევდი საზოგადოდ, მაგრამ, როდესაც დიდად შეწუხებულმა ქალმა შემომჩივლა თავისი აღსარება, მაშინ კი გული მეტკინა. ის იყო დანიშნული და სრულწლოვანებას უცდიდა, რომ ტვერის გუბერნატორი კუდრიავცოვი შეერთო. ამ ქალს ის არ უყვარდა და მისიანებს კი არ ჰსურდათ სიტყვის გატეხა და მისთანა სასიძოს ბელიდან გაშვება. საცოლომ შემომჩივლა, რომ ქორწილის დამეს თავს დავიხრჩობო, თუ შენ არ გადამარჩენო!.. მეც ავდექი და მეორე დღეს ის ქალი ვითხოვე. დედა-მამინაცვალი დიდხანს მოხვეწენ: "მეორე დანიშნე! მაგას ჰყავს საქმროო", მაგრამ მე გავჭირვეული და აღარც იმათ სწყენიათ, როგორც შევატყვე: სულიც აღარ მომათქმევიანეს, ისე გადამწერეს გვარი.

მეორე დღეს შემოვიდა ჩემთან ჩემი ცოლის მამინაცვალი და მითხრა: „ეს აქციები ხუთიათასი თუმნის, თუმცა ათი წლის კუპონები წაჭრილი აქვს, მაგრამ, როცა ვადა გავა, თავნად ეღირება: ეს შენი ჰოლის არის, ნათლიამ დაანათლიავა, რო მონათლა, მაშინ: მიიღე და მე კი ხელწერილი მომეცი, რომ გასტუმრებული ხარ და ცოლის ყოველიფერი სრულად მიღებულიაო".

მაშინ მე ცხოვრების ბევრი არა ვიცოდი რა და ფულსაც დიდ მნიშვნელობას არ ვაძლევდი. ყოველიფერი მართალი მეგონა და ეკალიც ვარდისფრად მეჩვენებოდა: რაღა თქმა უნდა, რაც უნდა ყოფილიყო, მოვაწერდი ხელს, მაგრამ იმ დროს დამესწრო ერთი ქართველი სამ. აბ-მე და ქართულად მომაყვირა: "არ გაგიწყრეს ღმერთი, აგრე არ მოაწერო ხელიო!.. რამდენიც არის, იმდენი დაწერეო!" და მეც ხუთიათას თუმანზე მოვაწერე ხელი, თუმცა ნამდვილად კი ორიათას ცხრაას თუმანზე მეტად არ ღირებულა. ეს ჩემი ხელის მოწერა მაინც არ იამა სიმამრს და წასვლის დროს სიტყვა ჩამომართვა, რომ ცოლს წავიყვანდი კავკასიას და იქ აღარ დავბრუნდებოდი.

მეორე დღეს კნიაჟნა შემოვიდა ჩვენსას და გუშინდელი ამბავი, რაც გადამხდა, ვუამბე და ვკითხე: სიმამრი უკმაყოფილოდ რად დარჩა ჩემზე მეთქი? მანაც ჯერ ხატზე დამაფიცა: "ჩემად არსად წაგცდესო", მერე მომიყვა საიდუმლოს: "ჩემი შვილობილის პირველი ქმარი, როგორც ადრეც მითქვამს, ბაზილევსკია, იმ ბაზილევსკის

მკვიდრი ძმა, დღეს რომ სიმდიდრით არის განთქმული. ოქროს მადნებშიაც და იმ სიმდიდრეშიაც ნახევარი წილი უძვესო შენს ცოლსა და ცოლის დას, მაგრამ მაგათი მამა რომ მოკვდა, შენი ცოლი წლის დარჩა და ცოლისდა მუცლის: მაშინ იმ მეორე ძმამ, დღევანდელმა ბაზილევსკიმ, გამოძებნა ორენბურგის პროკურორი, – მილიონი მისცა, ჩამოართვა ხელწერილი და სიმდიდრე კი დანარჩენი, რაც ამ ორ დას ერგებოდა, თვითონ მიისაკუთრა: ახლა შენ საჩივარი უნდა ადტეხო ბაზილევსკის და, როგორც შენს ცოლს, ისე ცოლისდასაც დაუბრუნო კუთვნილებათ.

ეს ამბავი გახმაურდა. კნიაჟნა ჩემთან გადმოვიდა და ცოლის მამინაცვალი კი გაგიჟდა. მართლა გაგიჟდა, თუ მოიგონა, არ ვიცი, მაგრამ სიგიჟეში კი მოკვდა. – დამრჩა, როგორც იმერელს, პროცესი ხელში, რომელიც დიდ ხარჯს მოითხოვდა. ვიღაც ტრუბეცკოიმ ორი მილიონი შემომადგლია იმ პროცესში: "მომყიდეთ და მერე მე ვიციო". მაგრამ მე რა ნება მქონდა დავთანხმებულყავ. მით უფრო იქ ცოლისდაც ერია. ასე თუ ისე, კრედიტი დიდი მქონდა მოსკოვში: დავიწყე პროცესი და დიდ გაჭირვებაში ჩავვარდი, რადგანაც, რომ მეგონა, ისე ადრე არ გათავდა საქმე. იძულებული გავხდი, რომ დამენებებია თავი რუსეთისათვის და წამოვსულიყავ სამშობლოში ცოლშვილიანად. საქმე გადავეცი ჩემ ქვისლს, რადგანაც იმ ხანებში ჩემი ცოლისდაც გათხოვდა, ზოლოტარიევმა შეირთო, და მერე იმან დაიწყო საზოგადო საქმის წარმოება. ექვსი თვის შემდეგ ჩემი ცოლისდა დაქვრივდა და იმ თვეშივე შეირთო ქართველი თავადიშვილი, ელ. ერ – თავი, და საქმეც იმას ჩაუვარდა ხელში. მაშინ საქმე პალატაში იყო გადატანილი: რადგანაც ოლქის სასამართლოში ჩვენ მოვიგეთ, პალატაშიც ჩვენ სასარგებლოდ გათავდა და დარჩა მხოლოდ კასაცია. სიმდიდრე უნდა მიეღო ნახევარი ჩემს ცოლშვილსაც, მაგრამ წარმოიდგინეთ შემთხვევა: ჩამოვარდენ შუაკაცები და ელ. ერ – ვი სულ უბრალო რამეზე გარიგდა, რისაც სრული უფლება ჰქონდა ვექილობის ძალით. ადვოკატებმა, რომ მოარიგეს, გასამრიგლოდ მიიღეს: პასავერმა სამოცდახუთმეტიათასი მანეთი, პოტეხინმა ასიათასი და ქართველმა ადვოკატმა ვ. მაჩაბელმა კი ოცდაათიათასი. ჩემმა ცოლშვილმა კი არაფერი!.. თურმე ადვოკატებმა დაარწმუნეს, რომ ერ-ვმა თავის წილხვედრი მოიგო და, შენ ქმარს

რომ ვადა არ დაეკარგა, შენც მოიგებდიო, მაგრამ ათი წელიწადი გაგიშვიათო! მე ეს ამბავი, საქმე რომ გათავდა, ორი თვის შემდეგ გავიგე და მივაშურე აქედან ცოლ-შვილს. მნახეს თუ არა, მისაყვედურეს: რატომ ყურადღება არ მიაქციე და დაგვიკარგე საქმეო! მაგრამ, როცა ავუხსენი, რომ ეს ყოველიფერი ტყუილია, – იმ დღიდან, რადი კი დას გადასცა ჩემმა ცოლმა უფლება და ვექილობა, ის, და, გახდებოდა მემკვიდრედ და იმას უნდა გადმოეცა ნახევარი, ოასაც მოიგებდა, – მაშინ კი მიხვდენ და შემოიკრეს თავში ხელი.

მაგრამ მზითვიდან კი მაინც არა რგებიათ რა: ასე რომ მე ცოლი წამოვიყვანე და მზითევი კი სხვებმა წაიღეს. ბოდიშს ვიხდი მკითხველთან, რომ აქ ჩემ შინაურობაზე ამდენს ვლაპარაკობ, მარამ იძულებული ვარ: ჩემმა მტრებმა და მათმა ამყოლებმა, სხვა რომ ველარა მოახერხეს რა, დაჰყარეს ხმა, რომ აკაკიმ ცოლის მზითევი მილიონები აიღო და გაფლანგაო!... მაშინ როდესაც თვალით არა მინახავს რა. ეს ცილისწამება დღესაც ბევრს მართალი ჰგონია ჩვენში და სიკვდილის შემდეგ სხვების საგულისხმოდ არ მინდა სიმართლის დაკარგვა და მიტომ ვამბობ.

ახლა გადავიდეთ საქართველოში. რუსეთი რომ მივატოვე და ცოლშვილით დავბრუნდი სამშობლოში, მაშინ ძალიან არეული და გამოურკვეველი დრო იყო. ბატონყმობა უნდა გადავარდნილიყო, ახალი რეფორმები შემოდიოდა და, რასაც ჩვენ ისე შევხაროდით, ისიც თავისთვის კუდს იტოვებდა. სახელით ყველაფერი კარგი იყო, მაგრამ სახრავად კი არ ვარგოდა. მაგალითად: რა ბატონყმობის მოსპობა იყო ის მოსპობა, როცა ბატონი და ყმა, ჯაჭვით ერთმანეთზე გადაბმული, ჩინოვნიკს ეჭირა ხელში და ორივეს აღრჩობდა – ღლეტდა! რაღა ნაყოფს გამოიტანდა ის სამსჯავრო, სადაც ხალხის ენა აკრძალული იყო და ენის უცოდნელობის გამო ხალხი უნდა გამღლეტ-გამცვეთელებს ჩავარდნოდა ხელში! ამეებს ყველას ვხედავდი და მიტომაც სრული ჩემი თანაგრძნობა ვერ მოიპოვეს რეფორმებმა და მაშინ დაიწერა: "ადვოკატი", "კატა და ძაღლი" – "ვაის უნდა შევეყარო" და სხვანი. ვერც ერთ მხარეს ვერ ვხედავდი, რომ მიკედლება და გვერდში ამოდგომა შესაძლებელი ყოფილიყო: ყველას ჩამოვშორდი და, როგორც იმედგაცრუებული. ახირებულად დავრჩი მარტოდ.

ერთი მხრით ძალიდან რისხვა, მეორე მხრით თავადაზნაურობის გაწყრომა და მესამე მხრით სტუდენტების (მაშინ ინტელიგენციას „სტუდენტობას“ ეძახდნენ) ენის წაგრძელება მოსკენებას არ მამღლედა. იმ დროს ხმის აყოლა ისეთი ძლიერი რამ იყო, რომ ძვირად ნახავდი მისთანა ახალგაზრდას, რომ ჩემზე ძვირი არ ეთქვას

და ცილი რამ არ შეეწამებოდა. რომ ჰკითხავდი: "შენის თვალით გინახავს ეგ ყველა, რასაც ამბობ?" შენი ყურით გაგიგონია!" და სხვანი, – ისინი გულწრფელად ამბობდნენ: "არა, მაგრამ გაგონებით ვიცითო!" დიახ, გამოდიოდა, რომ გამგონე ყველა იყო და დამსწრე კი არც ერთი!... მაგრამ ბრბო სიმართლეს დაეძებს! ის მხოლოდ წამხედურობით ბლავის ცხვარივით და, რად ბლავის და რას, თვითონაც არ იცის. ჰე, ასე იყო, თუ ისე, მე კი დიდ გასაჭირში ჩავვარდი: უნდა თავზე ხელი ამელო და სხვების ნება-სურვილს ავყოლოდი, მაგრამ მე გავკერპდი და ვერ ვუღალატე ჩემს თავს. ცოლშვილი გავისტუმრე სოფელში და, ულუკმაპუროდ, შიმველი, უსახლკაროდ დარჩენილი. მაინც არავის ვეპუებოდი და ჩემსას არ ვიშლიდი მა-

შინდელი ჩემი მდგომარეობა მშვენივრად გამოხატა გულმოსულმა ბეს. ღ- ძემ: "მაგასთან ბრძოლა შეუძლებელიაო! რა უნდა წაართვა და რა უნდა დააკლო, რომ არა აბადია რაო?!. ჭამა-სმას არ დაგი- დევს და დასაწოლ-სახურავს!.. მარტო ჰყეფს და იღრინებაო!"

მართალია, ვყეფდი და ვიღრინებოდი, მაგრამ ვერავინ ვერ იტყო- და, რომ ჩემ პირადობაზე მე ხელი გამენძრიოს! ყველასაგან მოძუ- ლებულს, ბევრჯელ კარგი ადგილი, ღირსი რომ არ ვიყავი მისთანა, მაძლია მთავრობამ, მაგრამ, რაღა კი ერთხელვე სხვა გზა მქონ- და ამორჩეული, არა ვქენი სამსახურში შესვლა და დავრჩი ოხრად, ანუ გიჟად, როგორც ზოგიერთები ამტკიცებდენ. რამდენიმე წელი- წადი ვიყავი ამ ყოფაში და, როცა იქნებოდა, ეგება კიდეც გავტე- ხილიყავ. მაგრამ მართალი ნათქვამია: "მაგრამ ღმერთი არ გასწი- რავს კაცსა სხვისგან განაწირსაო". მეც გამომიჩნდენ თანამგრძნობნი და გამამხნევეს.

იმ ხანებში სასტუმრო "კოლხიდა" ეჭირა გიორგი ჭელიძეს. ის მოვიდა ჩემთან და მითხრა: "შენს მდგომარეობას ვხედავ და მინდა, რომ დახმარება გაგიწიოვო! ერთი ოთახი მისი მოწყობილობით, სა- ჭმლით და სასმლით მომირთმევია: გადმობრძანდით ჩემთან და იცხოვრეთ. არაფერსა გთხოვ! არ შეგაწუხებ, სანამ ცოცხალი ვარ, და როცა ღმერთი ინებებს და თქვენი გარემოება შეიცვლება, იმე- დი მაქვს, თვითონაც არ დამივიწყებო". მე, რასაკვირველია, დიდი სიამოვნებით მივიღე ეს თანაგრძნობა და დავდექი გიორგისთან. პირ- ველ ხანებში ჩემი ავის მოსურნეები ძალიან აწუხებდენ იმასაც: "რად მიეცი გინა და საზრდოო?" მაგრამ, რომ ველარა გააწყეს რა, მი- წყნარდენ... ასე, ამგვარად მოვიპოვე საზრდო და ლუკმაპური აღარ მქონდა საძებრად. მაგრამ არა მარტო პურითა ცოცხალ არს კაცი: სულიერი საზრდოც, სულიერი თანაგრძნობაც იყო საჭირო და ისიც მალე მოვიპოვე იაკობ ნიკოლაძისა და ბესარიონ ხელთუფლიშვი-

ლის ოჯახებში. ეს ორი ოჯახი იყო, რომ მამხნევებდა, ხელს მიწ- ყობდა, გულს მიკეთებდა და მეც უფრო შეუპოვრად და გაბედვით მივდიოდი ჩემი გზით მომავლის მოლოდინში... ვიბრძოდი და არც ერთი მოვლინება არ ყოფილა ჩვენში, რომ მეც ჩემებური მონაწი- ლეობა არ მიმეღოს... პირადობაზე ხელაღებული ვიყავი, საპირადო არავისთან მქონია რა, მხოლოდ საზოგადო მახალისებდა. და მივ- დიოდი ჩემი გზით. რაც კი რამ გასაკეთებელი შემხვდებოდა, თუკი მოვახერხებდი, გინდ დიდი ყოფილიყოს და გინდ პატარა, ჩავკიდებ- დი ხოლმე ხელს: ეს გაურჩევლობა მე ისე გამიტაცებდა ხოლმე, რომ არც მტერ-მოყვრობა და არც სისხლ-ხორცობა აღარ ვიცოდი ერთმა ჭკვიანმა კაცმა მითხრა მაშინ: "სწორედ რომ ახირებული კაცი ხარ: შენთან-სხვისიანობა არ იცი. შენთანს არ არჩევ შენის მწარის ენით და სხვისიანს უდგები".. რომ ვისმეს უნდოდეს შენთან დაახლოვება და დამოყვრება, ვერ ახერხებსო". ეს მართალი მითხრა, მაგრამ არც

მე მიპასუხნია ტყუილი: "ეგ ყველა მართალია, მაგრამ საზოგადო საქმეში მე არ მესმის მტერ-მოყვრობა!.. მე ჩემი გზით მივდივარ: ვინც გვერდით ამომიდგება, გინდა მტერი იყოს, გინდ მოყვარე. ჩემიანად მიმაჩნია და, ვინც წინ მეღობება, მტრად მეთქი"... აი, ასეთი იყო მაშინ ახალგაზრდობის ჩემი რწმენა და დღესაც შეძლებისდაგვარად ვერ ვყოფ უარს.

იმ გაკერპებულ წინსვლაში დიდი ტანჯვაც გამოვიარე, მაგრამ, რადგანაც ღმერთმა იმდენს ხანს მაცოცხლა, რომ, რასაც მაშინ ვფიქრობდი, ასრულდა და მტრები მოყვრებად გადამექცენ, აღარას ვიტყვი აღარც ჩემ თავზე და აღარც მათზე.

დღეს, რომ არ დამიმსახურებია, მისთანა პატივისცემაში და სიყვარულში ვარ საქართველოში! .. მართალია" მტრები დღესაცა მყავს, მაგრამ უმეტესობაზე ვამბობ და ღრმა მოხუცი სამარისაკენ მივდივარ ჩემის სამშობლოს ლოცვა-კურთხევით.

1894-1908 წ.წ.